TOBASCHE SPRAAKKUNST,

VOOR HET

NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP

VERVAARDIGD

DOOR

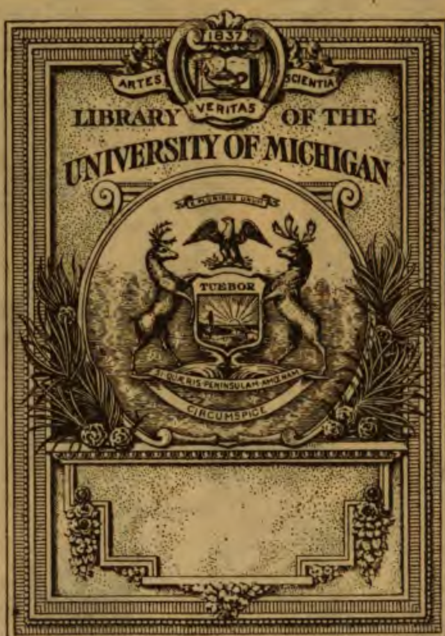
H. N. VAN DER TUUK.

Eerste Stuk.

(KLANKSTELSEL).

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.
1864.

IE SPRAAKKUNST.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

TOBASCHE SPRAAKKUNST.

TOBASCHE SPRAAKKUNST,

IN DIENST EN OP KOSTEN

VAN HET

NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP,

VERVAARDIGD

DOOR

H. N. VAN DER TUUK.

Eerste Stuk.

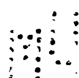
(KLANKSTELSEL).

AMSTERDAM,

FREDERIK MULLER.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

1864.

VOORREDE.

Zoo ik als afgevaardigde van 't Nederlandsch Bijbelgenootschap niet verpligt was een Spraakkunst van 't Tobasch te schrijven, dan zoude ik dit werk nog eenigen tijd uitgesteld hebben, omdat ik overtuigd ben niet in staat te zijn, een Spraakkunst te leveren, die van die taal een behoorlijke voorstelling geeft, want om dit te kunnen doen, is het noodig, dat men niet alleen de verschillende Bataksche tongvallen kent, maar ook de overige talen van Sumatra zoo als 't Mantawejsch, Rĕdjangsch, Lampongsch enz. 't Zoude weinig moeite kosten één Woordenboek van al die talen te geven, zoo men slechts de gelegenheid had ze ter plaatse te beoefenen, daar zij elkander niet alleen in vele woorden, maar zelfs in eigenaardigheden van uitspraak zoo zeer gelijken, dat men dikwijls slechts een regel te geven heeft, waaruit men een en 't zelfde woord in zijn verschillende vormen kan terug vinden. De taal, die veel licht over sommige onverklaarbare verschijnsels van 't Bataksch zoude hebben kunnen verspreiden, is zonder twijfel het Lubusch (of Ulusch) in zuid-Mandailing, daar toch de Lubus wel de oorspronkelijke bewoners, althans van 't zuidelijk gedeelte der Bataklanden geweest zullen zijn. Ik had ook deze taal gaarne in mijn Woordenboek en Spraakkunst willen opnemen, maar daartoe ontbraken mij de middelen, die wel noodig waren niet zoo zeer voor een reis derwaarts, maar voor een verblijf ter plaatse van eenigen duur.

Uit 't bovenstaande kan men zien, dat ik zeer goed weet, wat aan mijne Spraakkunst ontbreekt, en dat ik het aan een ander moet overlaten, de door mij waargenomene feiten, — die ik niet heb willen verzwijgen, hoe duister sommige mij ook gebleven zijn, — nader te onderzoeken. 't Leveren van een model-Spraakkunst, waarnaar zich ieder voortaan te regelen heeft, die aan de talen van den Indischen Archipel zijn leven wijdt, zal wel voor niemand mogelijk wezen, ofschoon er zijn, die zich verbeelden, door wijsgeerige redeneringen daartoe in staat te zijn[1]*. Het zoude mij*

[1] Zie mijne verhandeling *Taco Roorda's beoefening van het Javaansch bekeken.*

gemakkelijker geweest zijn, en ook minder tijd gekost hebben, zoo ik een kleine Spraakkunst had willen geven, maar ik sta niet op het hooge standpunt van een Orakel, om van den lezer te vergen, dat hij iets van mij, zonder dat ik er de bewijzen bij geef, als waarheid moet aannemen. Buitendien is een zoogenaamde schets *van een spraakkunst meestal niets anders dan een voorwendsel, om zich van de moeijelijkheden af te maken, en tevens, vooral als men op een geheimzinnige wijze daarin eenige raadsels uitstrooit, een leepe manier om zich buiten schot te houden. De leerling, die begrijpen zal, dat hij zich alleen aan 't geen in de §§ staat, vooreerst te houden heeft, en de aanmerkingen, aanteekeningen, en 't geen over de tongvallen vermeld wordt, overslaan kan, om het slechts bij voorkomende moeijelijkheden te raadplegen, kan niet over te groote uitvoerigheid te klagen hebben. Voor hem is het raadzaam zich vooreerst bij 't Tobasch te bepalen, en van dit eerste stuk niet meer dan de* 25 *eerste bladzijden te lezen, zonder zijn geheugen te vermoeijen met al de aangehaalde voorbeelden, die ik slechts tot bewijs der verschijnsels heb opgegeven, of met de afwijkingen, die in de* a'*s en* b'*s enz. vermeld zijn. Eerst wanneer hij zich de hoofdzaken heeft eigen gemaakt, en reeds aan 't lezen van teksten is, zal hij daar kennis van moeten nemen, om in staat te te zijn een woord in een ongewonen vorm op de regte plaats in 't Woordenboek te zoeken. Een korte Spraakkunst van 't Bataksch te schrijven is wel niet zeer gemakkelijk, tenzij men al de vormen, die een en 't zelfde woord kan hebben (als b. v.* dan, daoan, daban, dahan *en* dawan, huskús, uskús, hukkús *en* hutsús), *in een Woordenboek wilde opnemen, en dus een Woordenboek geeft, dat door* dikheid *uitmunt, en de dilettanten in de gelegenheid stelt, zeer geleerde vertoogen bij* 't groote *publiek over de taal houden. Misschien zal een ander mij den tijd besparen tot het geven van een verkorte Spraakkunst, die zonder twijfel veel nut zoude kunnen doen, zoo hij maar niet de dwaasheid begaat, zaken weg te laten, die tot het verstaan van een Bataksch geschrift niet kunnen ontbeerd worden.*

AMSTERDAM,
18 Mei 1864.

H. N. VAN DER TUUK.

INLEIDING.

I. 't Bataksch behoort tot de familie van talen, die men de *Maleisch-Polynesische* heeft genoemd, en wel tot de Westelijke hoofd-afdeeling, die zich van de Oostelijke vooral door een krachtiger klankstelsel onderscheidt. In de Westelijke hoofd-afdeeling kan men weder twee afdeelingen stellen: een *consonantische* en een *vocalische*. Tot de consonantische zijn te brengen de talen die een medeklinker als sluiter van een woord hebben, en tot de vocalische, die slechts woorden die op een klinker uitgaan, kennen. Tot de vocalische behooren b. v. 't Niasch, en ook 't Malagasisch, hoewel hier de eindklinker van een woord nagenoeg stom is; b. v. *lálană* (*weg*) = Jav. en Bat. *dalan*. Tot de consonantische behooren 't Bataksch, Maleisch, Javaansch, de talen der Philippijnen en andere, die nog niet toegankelijk zijn. Tot een middensoort, die men de *half-vocalische* kan noemen, behooren de talen, die zoo als b. v. 't Menangkabowsch, Makasaarsch en Bugineesch slechts enkele medeklinkers als sluiters van een woord dulden.

a. 't Makasaarsch en Bugineesch kennen als sluiters van een woord slechts den keel-neusklank (*ng*) [1], en een onvolkomen uitgesprokene *k* (die wij door *q* uitdrukken) [2].

b. 't Menangkabowsch kent in *inheemsche* woorden als sluiters van een woord slechts de *q* [3], de *h* [4], de neusklanken (met uitzondering van de *nj*) en een zacht gebraauwde *r* [5]. Overgenomen woorden, zoo als *barat* (uit 't Mal.), *bărkat* (uit 't Arab.), zijn als aangeleerde uitgezonderd.

II. 't Bataksch is als de taal van een onbeschaafd volk bijzonder

---

[1] Zie bl. 7 *aant.* [2] Zie bl. 73 r. 1. [3] Zie bl. bl. 71 *aant.* onder XII, bl. 72 *aant.* 1 en 2 en *aant.* onder XIV. [4] Zie bl. 71 *aant.* 1 en 2, bl. 72 *aant.* 1. [5] Zie bl. 52 *aant.* 3.

arm in woorden, die het algemeene moeten uitdrukken, en zeer rijk in dezulke, die 't meer bijzondere te kennen geven. Zoo b. v. heeft het geen woord, om *aap* in 't algemeen uit te drukken, terwijl het van iedere bijzondere aapsoort een naam opgeeft [1]. De algemeene woorden zijn er van bijzondere afgeleid ('t woord voor *vogel* is er b. v. van *kip* afgeleid [2]); 't geen wel van alle talen kan gezegd worden.

III. Er zijn drie hoofd-dialecten: 't Tobasch, het Mandailingsch en het Dairisch. 't Tobasch is weder onderscheiden in *echt Tobasch* en *sub-Tobasch*, dat naar mate het naar 't Mandailingsch of Dairisch overhelt, ook weder verschillend is. 't Mandailingsch is weder onderscheiden in *noord-Mandailingsch* (ook wel *Angkolasch* genoemd) en *zuid-Mandailingseh*. De juiste grenzen dezer dialecten op te geven, is tot nog toe niet te doen. Wat de West-kust van Sumatra betreft, men kan veilig stellen, dat het Mandailingsch zich van 't Ophir- of *Pasă-man*-gebergte ten zuiden uitstrekt tot aan de noordelijke grenzen van *Sipirok* en *Batang-toru*. 't Dairisch wordt in 't noorden en noord-westen van Barus, en verder te Singkel [3] en de binnenlanden dezer plaats gesproken. Ten Oosten en Noord-Oosten van Siboga (*Si-bolga*), Barus, Sorkam (*Surham*), in Silindung, en in de aan 't Meer (*táo*) gelegen landschappen heerscht 't Tobasch. Wat de Oostkust betreft, uit de berigten van elders weet men, dat aldaar in de binnenlanden twee dialecten gesproken worden, waarvan 't eene 't Dairisch is, en 't andere 't Tobasch. In Anderson's Mission to the East-coast of Sumatra heet 't Tobasch *Pardembanan* en 't Dairisch *Karow karow*. Het laatste is de Maleische uitspraak van *Karo* (naam van een landschap, waar men Dairisch spreekt), en 't eerste beteekent *waar demban aanwezig is*, d. i. de taal, waar men de betel *demban* noemt, zoo als in 't echt-Tobasch. Deze benaming is zeer verklaarbaar uit de gewoonte der inlanders een vreemdeling op 't onderscheid van dialect opmerkzaam te maken door een woord aan te halen, dat iets voorstelt, dat hem zelf, zoo als de betel, na aan 't hart ligt. De eerste les, die ik van een Bataksche geleerde genoot, was een opsomming van de woorden, die

---

[1] Voor *geest* heeft het drie woorden *tondi* (*de persoonlijkheid* van een levende), *begu* (*de persoonlijkheid* van een afgestorvene; ook *spook*) en *sumangot* (*de persoonlijkheid* van een afgestorven verwant). Bij 't bijbelvertalende gedeelte van mijn taak heb ik *Heilige Geest* met *tondi parbadija* moeten vertalen.

[2] Zie bl. 68 *aanm.*; zie voorts Wdb. onder *pinggan* en passim.

[3] Hier is het echter zeer met Maleische en Atjinesche woorden vermengd.

betel beteekenen, waarbij hij mij vooral op 't hart drukte, mij niet in te beelden, ooit kans te zullen hebben, alle in de verschillende landschappen gebruikelijke tongvallen meester te worden, en mij in de meening bragt, dat er wel een paar dozijn tongvallen waren aan te leeren.

IV. Van de taalsoorten zijn te noemen:

1°. De *andung*-taal d. i. de taal der over een lijk weeklagende vrouwen. Zij bestaat in versierde uitdrukkingen, die nu eens verouderde woorden zijn, dan weder omschrijvende, die men door 't voorhechtsel *si* den vorm geeft van eigennaam; zoo b. v. *si-mandjodjak* (*Stapper*) in plaats van *pat* (*been*). Vooral in 't Mandailingsch worden stukken in de *andung* opgesteld, waarin de schrijver zich over zijn ongelukkig lot beklaagt, zijn ouders van wreedheid beschuldigt, daar zij hem niet naar de andere wereld hebben wilden mede nemen enz. In de verhalen wordt ruimschoots van *andung*-woorden gebruik gemaakt, en zelfs in de *poda* (zie 3°.).

Aanm. In Dairisch is deze taalsoort niet in zwang.

2°. De *hata ni begu sijar* d. i. de taal, die iemand spreekt, zoo lang zijn persoonlijkheid (*tondi*) plaats maakt voor die van een afgestorvene, uit wiens naam hij dan spreekt. De woorden van deze taalsoort zijn dikwijls ook omschrijvende.

3°. *hata poda* (*onderwijstaal*) d. i. de taal, die gebezigd wordt in de boombast-boeken, die meestal in de verschillende soorten van wigchelarij onderrigt geven. Vele woorden hiervan zijn niet in dagelijksch gebruik; zoo b. v. de namen der 8 cardinaal-punten van 't compas, die allen uit 't Sanscrit zijn ontleend (in plaats van *habitsaran* zon-*opkomst-plaats*, *Oosten*, heet het dan *purba* [1]). — Iedere soort van wigchelarij heeft hare bijzondere termen, waarvan men niet altijd de aanleiding kan weten, daargelaten nog, dat sommige soorten van wigchelarij in vele landschappen niet meer in gebruik zijn, zoodat men een boek, daarover handelende zonder haar in praktijk te zien brengen, op vele plaatsen niet kan begrijpen. Zoo wordt b. v. in de *pamodilon* (*de kunst van met een geweer te schieten*, waarin onderrigt gegeven wordt als ware het een wigchelarij) in plaats van *rabuk* (*buskruid*) *padusi* (Menangkabowsch *vrouw*), in plaats van *taroktok* (*hartklopping-plaats*) *dara gumuru* (Mal. *darah gumuruh: donderend bloed*) gebezigd.

---

[1] Zie bijv. Wdb. onder *agoni*.

a. hata tondung is een minder deftige naam van de *hata poda*, en wordt ook in een engeren zin genomen, namentlijk wanneer men van een wigchelarij spreekt, die niet zoo zeer op den oorlog betrekking heeft, en als dingen van minder gewigt, als b. v. 't te zoek raken van eenig goed, behandelende, niet zoozeer door raadpleging van een boek in werking gebragt wordt.

4°. *hata pangaraksaon* is de versierde taal, die de *datu* (theoloog, wigchelaar, duivelkunstenaar en doctor te gelijk) bij geestaanroepingen of feestelijke gelegendheden bezigt, sprekende hij dan van levenlooze voorwerpen als van Heeren en Dames, die een naam krijgen, ontleend aan d'een of d'andere eigenschap van het voorwerp; b. v. *si-radja-martalindan* (*Vorst-door-elkander-kruisgewijze-gebonden*) in plaats van *tarik ni gordang* (*pauktromlijnen*), *si-adji-marhirlo-hirlo* (*Vorst Flikkeraar*) in plaats van *api* (*vuur*) enz. De als dames voorgestelde voorwerpen heeten in deze taalsoort meestal *si-dajang* (*de jonge jufvrouw* zus en zoo).

5°. *hata tabas* (*prevelformulier-taal*). De woorden zijn niet alleen verouderde maar zeer vaak geheel onbegrijpelijke, en juist hierdoor van onbegrijpelijk veel kracht; zoo b. v. *bitsumirlahi* (uit 't Ar. Mal. *bismi-llahi*), waarvan geen heidensche Batak de beteekenis weet.

6°. *hata ni partodung* (*de taal der kamferhalers*) d. i. de taal, die de kamferhalers moeten bezigen, om gelukkig te kunnen zijn in 't vinden van de zoo moeijelijk te vinden kamfer.

Aanm. Zoo zijn ook bij de jagt en vischvangst zekere woorden verboden, en worden als zoodanig door andere vervangen.

V. De Bataksche taal heeft door aanraking met de beschaafdere Maleijers vele woorden uit 't Maleisch overgenomen. De Sanscritsche woorden zijn er niet onmiddelijk in gekomen, maar door een Maleisch volk heen, daar zij in hun vorm de blijken dragen, van eerst door een taal, die de klankwetten van 't Jav. of Maleisch heeft, verbasterd te zijn [1]. In 't Mandailingsch zijn vele woorden uit 't Menangkabowsch, vooral uit dat van 't aangrenzende *Ráo* [2].

VI. In klankstelsel is 't Bataksch 't naast verwant met 't Malagasisch (zie bl. 82 onder), maar in de grammatica met 't oud-Javaansch

[1] Zie b. v. bl. 51 *aant.*, bl. 67 *a*, en vgl. *mortiha*, dat blijkens de *o* (als vertegenwoordiger van *ĕ*, zie bl. 33 *b*) een transcriptie is van 't Jav. *mĕrtjika* uit Sanscr. *wrĕstjika*, *mangsi* de Jav. vorm van 't Sanscr. *masi*, enz.

[2] Zie b. v. *poken* (bl. 59 *aant.* 2), de namen van klophaan-soorten, enz.

(*Kawi*) en het Tagaalsch. De verwantschap met het Niasch bestaat slechts in enkele woorden, waarvan de meesten ook in de zustertalen gevonden worden. Vroeger echter moet het meer woorden met het Niasch gemeen hebben gehad [1].

VII. De letterkunde bestaat uit voorschriften (*poda*) omtrent wigchelarij, verhalen, geestaanroepingen, weeklagten (*àndung*), liedjes (*ende*), gedichten van langeren adem, zoo als b. v. de *si-marganggang gaol*, en verhaal-raadsels (*torhan-torhanan*). 't Grootste gedeelte bestaat uit proza, waarin echter een menigte rijmpjes zijn ingevlochten. Vertalingen uit andere talen bestaan er niet, en waar een Bataksch geschrift de blijken draagt van uit een andere taal ontleend te zijn, is de kleur zoo Bataksch, dat slechts hier en daar een eigennaam den vreemden invloed kan doen vermoeden. Voor de kennis van taal en volk zijn de verhalen het belangrijkst, daar de personen die er in spelen, dikwijls sprekende voorkomen. Voor de kennis der dialecten zijn de wigchelarij-voorschriften van veel belang, daar men van deze soort van letterkunde bijna in ieder landschap geschriften vindt.

a. De verhalen, weeklagten, liedjes, verhalende raadsels en gedichten worden meestal op bamboe geschreven. Men vindt zeer weinig verhalen op boombast geschreven.

b. De wigchelarij-voorschriften vindt men meestal op boombast geschreven. De boombastboeken heeten *pustaha* (de uitspraak van 't Sanscr. *pustaka*) of *lopijan* (*lapihin* in 't Dairisch). 't Is niet onwaarschijnlijk, dat de oudste letterkunde der Bataks in wigchelgeschriften heeft bestaan.

c. In 't Mandailingsch worden de verhalen, die met *andung*-woorden doorspekt zijn, en zingenderwijs verteld worden, *turi-turijan* genaamd, terwijl die welke in de dagelijksche taal zijn opgesteld, en sprekenderwijs worden voorgedragen, *hobar-kobaran* heeten.

d. Wetten vindt men zelden opgeschreven, en evenmin redevoeringen, die stellig de schoonste stukken der letterkunde zouden zijn, daar de Bataks (vooral die van Toba) veel werk daarvan maken.

VIII. Daar uit gebrek aan verdeeling van den arbeid soms ieder

---

[1] Zie Wdb. b. v. onder *suwa*, *tola*, waarvan de verkeerde vertaling uit verwarring met vroeger in het Tobasch gebezigde woorden moet verklaard worden.

bijna alle ambachten op zijn tijd uitoefent, zoo kent ieder Batak zijn taal beter dan iemand die tot een beschaafde natie behoort. Men kan hem daarom veilig over de namen der verschillendsoortigste zaken raadplegen, als b. v. over de namen van planten, vogels, visschen, gedeelten van een gebouw, de termen bij 't schieten enz. Daar bij hem het onderscheid tusschen schrift- en spreektaal, waar hij niet met wigchelarij te doen heeft, niet in acht genomen wordt, zoo schrijft hij zijn taal gemakkelijker en beter dan menig individu van een beschaafde natie, die aan de ketting loopt van een overgeleverde taal. In Mandailing is de inlander door den invloed van de door de ambtenaren aangestelde schoolmeesters en tolken, waarvan sommigen vreemdelingen zijn, op weg zijn taal slecht te leeren schrijven. Men kent op de Gouvernementscholen te veel gezag toe aan de Mohammedaansch geworden Bataks, die als nieuwe bekeerlingen met Maleische woorden zooveel mogelijk zoeken te pralen [1]; van daar de ellendige schoolboekjes, die men aldaar der jeugd in handen geeft, en die, zonder dat men er erg in heeft, den Heiden langzamerhand gehéel onder den invloed van den Mohammedaan zullen brengen.

---

[1] Zoo b. v. bezigt men heden in Mandailing slechts zelden meer *hadjaran* (*paard*), en gebruikt in pl. daarvan *kudo* (Men. Mal.). Dit is wel een groot bewijs van Maleischen invloed, daar dit woord zelfs niet in 't Lubusch, alwaar men *kadjawan* bezigt, bekend is.

I. SCHRIFT EN UITSPRAAK.

§ 1.

Men schrijft van de linker- naar de regterhand, — en daar 't geen, waarop men gemeenlijk schrijft, bamboe is, die wegens de kokerachtige gedaante wel niet gemakkelijker dan in de lengte beschreven of liever besneden kan worden — steeds van onderen naar boven. Bij 't lezen *kan* men 't geschrevene in een horizontale ligging vóór zich houden.

§ 2.

't Alphabeth heet *si-sija-sija;* de schriftteekens, die op zich zelve een klank voorstellen, heeten *surat na sappulu sija* (*de* 19 *schriftteekens*) of *ina ni surat* (*groot schrift*) in tegenstelling van die, welke slechts *met* hen in verbinding gelezen, en *anak ni surat* (*klein schrift*) genoemd worden.

Ina ni surat:

gedaante.	naam.	klank en transcriptie.
ᯀ	*a*	drager van een klinker (te vergelijken met de stomme *h* in 't Fransch).
ᯂ	*ha*	*h* (§ 10).
ᯔ	*ma*	*m*.
ᯉ	*na*	*n*.
ᯒ	*ra*	*r* (zie nader § 7 aanm. 6).
ᯖ	*ta*	*t*.
ᯘ	*sa*	*s*.
ᯇ	*pa*	*p*.
ᯞ	*la*	*l*.
ᯎ	*ga*	*g* in 't Engelsche *good*.

gedaante.	naam.	klank en transcriptie.
	dja	*j* in 't Engelsche *joke*, maar met minder sissing; altijd zoo uit te spreken, dat de *j* van de transcriptie (*dj*) niet afzonderlijk hoorbaar is; *radja* en niet *rad-ja.*
	da	*d.*
	nga	*ng* als in *wangen*, of 't Engelsche *singer*, maar zóó, dat de klinker *a* van een voorgaande lettergreep open blijft klinken; b. v. *tánga* en niet *tànga.* Als beginner van een woord voor de meeste Europeanen moeijelijk uit te spreken.
	ba	*b.*
	wa	*w* (zie nader § 17).
	ja	*j* (zie nader § 17).
	nija	*nj* wordt alleen in 't alphabet opgegeven maar nooit gebruikt (zie nader § 7 aanm. 8).
	i	de klinker *i* als op zich zelf een lettergreep vormende.
	u	de klinker *oe* (transcriptie: *u*) als op zich zelf staande lettergreep.

Aanm. In vele landschappen bezigt men in plaats van , en in plaats van (vgl. *Dairisch* A).

De opgenoemde letters, met uitzondering der twee laatste (en), worden met den klinker *a* uitgesproken; b. v. *rapa.* Om haar dien klinker te ontnemen, of wel een ander te geven, bezigt men de *anak ni surat*, waaronder ook begrepen zijn 't teeken, dat de *ng* als sluiter aanduidt, en de *pangolat* (§ 3).

§ 3.

Anak ni surat:

(*haluáin*) staat regts achter de letter op dezelfde lijn (*ripi*), en heeft zelfs in een gesloten lettergreep den open klank van *i* in *titel* of onze *ie; tistis* spreke men *tiesties* uit.

(*haboruwan* of *haborotan*) voorziet den medeklinker van den klinker *u*, die zelfs in een gesloten lettergreep den open klank heeft van *oe* bij ons (nooit als *u* in 't Hoogduitsche *mutter*); *tustus* spreke men *toestoes* uit. De plaatsing zie men uit *pu*, *lu*, , *ju*, *nu*, *bu*, *ung*, *hu*, *ru*, ( ) *tu*, *gu*, ( ) *wu*, *mu*, *su*, *dju*, *du*, *ngu.*

× (*sijala* of *sihora*) staat regts achter den medeklinker op dezelfde lijn (× *bo*), en voorziet hem van een klinker, die nu eens open (als de *o* in ons *boven*) dan weder gesloten (als in ons *lof*) uitgesproken wordt (zie nader § 6).

- (*hatadingan*) staat links evenwijdig met de bovenste streep (*be*), en geeft den medeklinker den klank *e*, die nu eens open (als in de eerste lettergreep van *leven*), dan weder gesloten (als de *e* in *bef*) uitgesproken wordt (zie nader § 5).

\ (*pangolat*) staat achter den medeklinker op dezelfde lijn (\ *p*), en ontneemt hem zijn *a* (§ 2 onder); b. v. \ *rap*. De *ng* wordt op die wijze slechts uit onkunde ontklinkerd, en heeft als sluiter tot teeken de

- (*hamisaran* of *paminggil*). De plaats van dit teeken is die van de *hatadingan* maar *regts* (*bang*). Zoo de medeklinker reeds een *i* of *o* heeft, pleegt men het boven hen te schrijven; b. v. *bing*, *bong*.

Ieder klinkerteeken staat in een gesloten lettergreep bij den sluitenden medeklinker, en zoo het naast de letter plaats heeft, vóór den ontklinkeraar (*pangolat*); b. v. \ *tup*, \ *tip*, × \ *top*. De *e kan* naar verkiezing bij zijn medeklinker geschreven worden; de een schrijft *bahen*: \, de ander \.

Uitspraak der Klinkers.

§ 4. *De* A.

Omtrent de klinkers *i* en *u* valt niets meer te zeggen na 't geen § 3 gezegd is. Omtrent de *a* is, na 't geen § 2 bij de gezegd is, nog op te merken, 1°. dat hij in een gesloten lettergreep even als bij ons klinkt.

2°. dat hij in een laatste door *n* of *m* geslotene en niet geklemtoonde lettergreep van zijn helderheid zoo veel opgeeft, dat hij naar een *o* in een geslotene lettergreep zweemt (nagenoeg als de Fransche *o* in *école*), zoodat hij hiermede dikwijls verward wordt; van daar b. v. *lejan* naast *lejòn*.

§ 5. *De* E.

I. De *e* klinkt als de *e* in ons *bef* 1°. in een geslotene lettergreep (b. v. *sèrbèng*), 2°. in een opene lettergreep zoo de volgende gesloten is, en geen *u* heeft (b. v. *tèjas*, *èsèng*, *ètèt*, *mèndàt*), of open zijnde een

o of *a* heeft (b. v. *èto*, *mèna*), 3°. in een opene laatste lettergreep die den klemtoon niet heeft (b. v. *tòlè*), en 4°. in het op bl. 16 (r. 5 v. o.) vermelde geval.

II. Hij klinkt als de *e* in de eerste lettergreep van *beven* 1°. in een opene laatste geklemtoonde lettergreep (b. v. *malé*), 2°. in een opene lettergr. als de volgende een *u* heeft (b. v. *bégu*, *hésut*), en 3°. in een opene lettergr., zoo de volgende wegens 1°. *é* heeft (b. v. *béré*, *bégé*).

§ 6. *De* O.

I. Als bij ons in *lof* 1°. in iedere geslotene lettergreep, waar III en IV geen plaats hebben (b. v. *dòk*, *dòng*, *bòt*, *dòr*), 2°. in een opene lettergreep zoo de volgende een *ò* of *è* heeft (b. v. *dòhòt*, *tòlè*), en 3°. in een opene lettergreep, zoo de volgende een *ng* als sluiter of beginner heeft (*tòrang*, *tònga*, *dòngan*, *hòtang*).

II. Als *oo* in ons *rooven* 1°. in iedere opene lettergreep, waar 2°. en 3°. van I. niet plaats hebben; b. v. *góra*, *bórat*, *hóda*, *bódat*, *tóru*, *bólön*, *dóran*, *bósik*, *hóböl*, *tabó*, *dóbó*.

III. Nagenoeg als de *u* in de Engelsche woorden *sun* en *dull* in een laatste door *l* of *n* geslotene lettergreep (b. v. *bólön*, *hóböl*), uitgezonderd zoo zij met een *r* of *ng* begint (b. v. *tòròn*, *tòngòn*, *dangòl*).

IV. Als *a* in de voorvoegsels [Batak script], [Batak script], en [Batak script]; b. v. [Batak script] *marhóda*. Zoo die voorvoegsels vóór een stamwoord komen, dat met een klinker begint, laat men de [Batak script] ook in 't schrift weg; b. v. [Batak script] *tarida* ([Batak script] + [Batak script]).

a. Deze uitspraak der voorvoegsels is in sub-Toba en Mandailing alleen gebruikelijk. In Toba spreekt men *morhóda* uit, en schrijft zelfs, hoewel zelden, [Batak script].

b. Zoo *mor*, *tor* en *por* geen voorvoegsels zijn, behouden zij natuurlijk de gewone uitspraak b. v. in *mòrgu*, *pòrlak*, *tòrluk* (I) maar *tardòk* (voorvoegsel [Batak script] en stamw. *dok*).

c. Zoo 't woord drielettergrepig is, maar niet afgeleid door een dier voorvoegsels, spreekt men naar verkiezing *ò* of *a* uit; b. v. *mortiha* en *martiha*, *portibi* en *partibi*. De uitspraak van *o* is hier verkieslijk, om het woord als niet afgeleid te doen uitkomen.

NB. In 't geen verder volgt zullen die teekens van klinkeruitspraak-wijziging niet meer gebezigd worden, en *'* drukt voortaan den klemtoon op de laatste lettergreep uit.

Verhouding der Medeklinkers tot elkander.

§ 7.

	VASTE		IJLE			
	SCHERPE.	STOMPE.	NEUS-KLANKEN.	HALF-KLINKERS.	TRILLERS.	BLAZER.
keelletters.	k	g	ng		r	h
verhemelteletters .	(tj)	dj	(nj)	j		
tandletters.	t	d	n		l	
lipletters.	p	b	m	w		
sisser (zie *aanm.* 1).	s					

Aanm. 1. De medeklinkers, die in de twee eerste reijen links onder elkander staan, worden *vast*, en de regts van hen staande in tegenstelling *ijl* genoemd (vgl. bl. 7 onder in de aant.). De benaming *vaste* strekke men niet tot de *s* uit, daar de sisser hoewel *vaster* dan de medeklinkers, die *ijl* genoemd zijn, door zijn *geruisch* aan de *ijle* verwant is (vgl. aanm. 9, en § 30 XI). De halfklinkers zijn onder de *ijle* gebragt, daar *h*, *w* en *j* elkanders plaats nemen (§ 22 II 2° en de aanm.). — De vaste medeklinkers zijn naar mate van den nadruk, waarmede zij uitgesproken worden, *scherp* of *stomp*. De *stompe* zijn nimmer sluiters (vgl. *Aanm.* 7).

a. De *b* wordt wel eens als sluiter *geschreven*, zoo dezelfde lettergreep ook met een *b* begint; b. v. [Batak] *abab* naast [Batak] *abap*.

Aanm. 2. De *s* moet blijkens § 11 onder de *scherpe* medeklinkers gebragt worden. Hij is een tand-letter; ook in gedaante is hij de Indische tand-*s* met weglating van de regts staande neerhaal (vgl. स met [Batak]). De *tj* bestaat niet in T. en sub.-T. (zie nader *Mandailingsch* A.). De *stompe* sisser (*z*) bestaat in geen Batakschen tongval, maar wel in het aan 't Tobasch zeer verwante Huwasch; hij zou tot de *s* staan als de *g* tot de *k*, de *d* tot de *t*, en de *b* tot de *p* enz.

Aanm. 3. De medeklinkers bij wier voortbrenging 't zelfde spraakwerktuig in werking is, worden hier *gelijkslachtig* genoemd (*p*, *b*, *m* en *w* zijn b. v. gelijkslachtig).

Aanm. 4. De onder elkander in de drie linksche reijen staande medeklinkers zijn ongelijkslachtig, maar *gelijkgradig*, daar zij tot hun geslachtgenooten in dezelfde verhouding staan; de *k*: *g* en

ng = *tj*: *dj* en *nj* = *t*: *d* en *n* = *p*: *b* en *m*. Ook de halfklinkers zijn gelijkgradig door dezelfde verhouding tot hun geslachtgenooten, daar de *j* tot de *nj*, *dj* en *tj* staat als de *w* tot de *m*, *b* en *p*. De *s* staat tot de *z* als de *k* tot de *g* enz., en is dus gelijkgradig met de medeklinkers waaronder hij staat.

Aanm. 5. De neusklanken zijn niet alleen gelijkgradig maar tevens als gelijkslachtig te beschouwen, daar zij allen door den neus klinken (uit deze dubbele verwantschap volgt § 30 III).

Aanm. 6. De benaming *smelt-* of *vloei-letters* is op de *r* en *l* niet toepasselijk, daar zij met een voorgaanden medeklinker, al is deze zelfs scherp en vast, nooit één lettergreep kunnen vormen, zoodat lettergrepen als b. v. *tra* en *tla* niet bestaan, en *tora* en *tola* moeten worden (vgl. *Dairisch* A. II *a*); blijkens § 25 is de naam van *triller* voor hen 't gepast. De *r* is als keel-medeklinker te beschouwen, niet alleen omdat hij door sommige stammen scherp gebraauwd als de Arab. غ uitgesproken wordt, maar ook omdat hij zich gaarne bij de *a*, die een keel-klinker is, bevindt (§ 17 V *a*), en met den keel-neusklank dezelfde uitzondering in § 6 III geeft. De *l* is tandletter, en wordt als zoodanig dikwijls met *d* en *n* verwisseld (§ 30 II en IV; vgl. ook § 6 III). Hij mag in het Bataksch in één woord niet met de *r* plaats nemen (§ 24).

Aanm. 7. De stompe medeklinkers mag men als een overgang tot de ijle beschouwen, te meer daar zij zoo zwak zijn, dat zij, zelfs waar de woordvorming het niet eischt, na een neusklank van hun geslacht verloren gaan (*Dairisch* K I en vgl. § 30 IX). Waar zij sluiters zouden moeten zijn, vindt men een *scherpe*, of wel een neusklank van hun geslacht in hunne plaats (§ 30 VI *aanm.* 1).

Aanm. 8. De *n* wordt als sluiter in plaats van *nj* vóór een *dj* geschreven (in M. en D. ook vóór een *tj*). Natuurlijk rigt hij zich alsdan naar 't geslacht van dien medeklinker, en klinkt er dus als *nj*, die één ondeelbare klank is, zoodat de *j* van de transcriptie niet gehoord wordt. Dat *nj* 't zij als beginner 't zij tusschen twee klinkers, niet uitgesproken kan worden, blijkt reeds uit zijn naam *nija* in plaats van *nja* (§ 2). In 't Dairisch wordt hij zelfs niet in 't alphabeth opgenomen (vgl. *Mandailingsch* F III).

Aanm. 9. De *s* hoewel een scherpe medeklinker, kan met de *l* en *r* als *dóórklinker* gelden, daar hij even als deze medeklinkers als sluiter den stemstroom niet als de scherpe vaste medeklinkers

k, *t* en *p* (de *tj* zie aanm. 10) volkomen afsluit. Van daar dat hij met de *l* en *r* gelijke dienst doet (§ 27 I).

Aant. Die *ruisching* van de *s* als sluiter is dan ook de reden, dat woorden die elders op een *r*, *l* en *s* uitgaan, in 't Makassaarsch een *naslag* hebben, die door een opgeslokte *k* gesloten wordt, en denzelfden klinker heeft als de voorgaande lettergreep, terwijl de klemtoon in 't aldus verlengde woord op de derde lettergreep van achteren valt; *b. v. lúnasăq* = *lûnas* (Mal.), *sánggarăq* = *sánggar* (T.), *kápalăq* = *kápal* (D.) enz. Daar andere woorden altijd den klemtoon op de voorlaatste hebben, zoo is de klemtoon op de derde van achteren wel een bewijs, dat die laatste lettergreep slechts een naslag ís, die dáárom vóór een *aanhechtsel* plaats maakt als een *oneigentlijke*, niet tot 't stamw. behoorende, lettergreep. 't Bepalende *a* geen vormend aanhechtsel zijnde, ofschoon op dezelfde wijze geschreven, verplaatst den klemtoon niet, en doet om die reden dien *naslag* blijven (b. v. *kulípasaka* d. i. *kulípasăq* en *a*). Dat men nu in 't Makassaarsch *húrupuq* vindt naast *huruq*, stoot den boven opgegeven regel niet omver, daar de naslag in dit woord ontstaan is om 't geruisch van een *f*, als *blazer* in 't oorspronkelijke Ar. woord (حُروف) na te bootsen. De neusklanken worden als sluiters van een woord in 't Makassaarsch door *ng* vertegenwoordigd zonder naslag, waaruit blijkt, dat zij niet zoo *ruischend* zijn als de *r*, *l* en *s*. Sommigen brengen hen daarom onder de *explosiven*, zoodat zij dan met de medeklinkers, die boven *vast* genoemd zijn, in één vak zouden moeten staan. Gelukkiger is de benaming *resonant* (§ 30 III *e*). Dat zij in het Bataksch *ijl* zijn, blijkt onder anderen uit § 30 III *e* aanm., en *Dairisch* F.

Aanm. 10. Hoewel de *tj* (*Mandailingsch* A.), *dj* (§ 2) en *nj* (aanm. 8) ondeelbare medeklinkers zijn, zoo moet men hen toch als oorspronkelijk zamengestelde opvatten (zie b. v. § 30 V *a*); van daar dat *tj* nooit even als een andere scherpe medeklinker sluiter is, terwijl *nj* als sluiter van een *woord* niet uitgesproken kan worden (vgl. aanm. 8).

§ 8. *Versmelting van klinkers.*

Twee gelijke klinkers te zamen komende, 't zij bij afleiding, 't zij bij ontmoeting van twee woorden, worden een, zonder daarom langer te worden (zie *d*). Komt de zaamgetrokkene klinker op die wijze

in de laatste lettergreep te staan, dan heeft deze den klemtoon; b. v. *hutahon*, *padopadop*, *horbón*, *parhalán*, *maridí*.

a. De voornaamwoordelijke aanhechtsels *mu* en *ku* als ook en verliezen hun eindklinker voor een adjectief voornaamwoord. De algemeen gebruikelijke spelling laat den klinker ook in 't schrift weg; b. v. *hudjurmón* (*hudjúrmu on*) *deze uwe lans*. Evenzoo het uitroepender wijze gebezigde *indí*; b. v. *indón* (*indí* + *on*) *zie dit hier!* *indadú* (*indí* + *adú*) *zie dat ginds!* Bij en *kan* de eindklinker in 't schrift weggelaten worden; b. v. naast *bají*.

b. De eindklinkers der tusschenwerpsels gaan niet verloren; b. v. *ba amáng*, *alé edá*.

c. (*O!*) verliest vaak zijn eerste lettergreep na als het *pak aan!* beteekent; b. v. *na lé* in plaats van *na alé*.

d. De praepositie *di* vóór 't voornaamwoord *i* komende om een bijwoord te vormen, moet een *s* inschuiven; b. v. *di-s-i*. Daar de zaamgetrokken klinker, zoo als boven in de § gezegd is, niet gerekt klinkt als ī, zoo zoude, zonder de ingeschoven *s*, *di* + *i* slechts *di* geven, en niet te onderscheiden zijn van de gelijkluidende praepositie.

e. Achter 't voorhechtsel *si*, zoo 't plaats neemt na *mar*, wordt vóór *idjur* een *t* ingeschoven (*marsitidjur* uit *mar* + *si* + *idjur*; vgl. *Dairisch* E IV c).

Aanm. In *botí* is *i* ook met den eindklinker van het voorgaande woord versmolten, maar op welken klinker ging dat uit? kan men hier een *bata* (*gelijk* beteekenende) onderstellen? Evenzoo is in *bătapa* (Mal.) slechts *apa* te herkennen; 't Men. kent het niet, en gebruikt *baq apå* (باق اڤ); *baq* beteekent *gelijk*; *baq itu*: *gelijk dat*, *baq ikă*: *gelijk dit*).

§ 9.

De sluiter van een voorgaand woord vormt, zoo de zin 't toelaat, *één lettergreep met de volgende met een klinker beginnende lettergreep van 't volgende*; b. v. *iho-tihot*, alwaar de *o* van *ho* in de tweede lettergreep naar § 6 II open klinkt.

§ 10. *Uitspraak van de* [Batak].

De [Batak] is als sluiter een fiks uitgesproken *k*; b. v. [Batak] *dokdak;* hij verkrijgt door § 9 zijn gewone waarde; b. v. [Batak] *uto-hutok*, [Batak] *hala-hi*. In 't schrift verdubbeld is hij altijd *kk;* b. v. [Batak] *radjokki*.

a. De *k* als beginner van een lettergreep komt slechts voor in twee woorden, namentlijk *kujuk* en *beka*, welke beide woorden niet door 't schrift kunnen uitgedrukt worden; *kujuk*, dat alleen als uitroeping gebezigd wordt, is misschien uit een andere taal, en *beka* zonder twijfel uit een Mandailingschachtigen tongval, te meer daar men vaker *beta* hoort. Een *k* tusschen twee klinkers in overgenomen woorden spreekt men als een dubbele *k* uit; b. v. *radjokki* van 't Rao-Men. *radjoki* (رزقي). De *h* als beginner van een woord of tusschen twee klinkers vertegenwoordigt de *k* elders; b. v. *tuhor* = *tokor* (*Dairisch;* zie aldaar B, en Wdb.).

b. De *h* valt dikwijls weg achter een *i;* b. v. [Batak] *mahijandu* ([Batak] + [Batak]), [Batak] ([Batak] + [Batak]). [Batak] en [Batak], als ook [Batak] en [Batak] zijn naast elkander in gebruik, maar met onderscheid van beteekenis (zie Wdb.). Achter *a* alleen in de woorden [Batak], [Batak] en [Batak] die ook [Batak], [Batak] en [Batak] gespeld worden; achter *e* alleen in [Batak] dat ook [Batak] gespeld wordt; achter een *u* in *huwa* (uit *huha*). Als beginner van een woord *zeer zelden;* b. v. [Batak] uit [Batak] (§ 22 IV *a*, en vgl. *Mandailingsch* B *d*).

Aanm. In *tijop* is de *h* verdwenen, en alleen uit 't Dairische *tjekĕp* (zie *Dairisch* D III) te bewijzen. Opmerkelijk is het, dat D., hoewel het een *k* tusschen twee klinkers heeft, in *kĕtjeur* de *k* verloren heeft, zoodat het dit woord van T. (*hasijor*) schijnt ontleend te hebben. Dat hier de *k*, die, zoo als boven (*a*) gezegd is, in T. *h* is, oorspronkelijk geweest is, ziet men uit 't Sund. *tjikur* en 't Mal. *tjăkur* (vgl. *Dairisch* D III *a*).

§ 11. *De neusklanken als sluiters vóór een scherpen medeklinker.*

Een neusklank wordt als sluiter vóór een scherpen medeklinker als de scherpe vaste van zijn geslacht uitgesproken; b. v. [Batak]

hadapta, *tijat-saba* *pattis*, *latsat*, *maksi* enz.

a. Een sluitende *n* volgt 't geslacht van *p*; b. v. *tijap pasaribu*, *puppun*, *di baep* (*b* § 10) *pogosna*.

Aanm. *dup pe* in plaats van *duk pe* ( ) komt *zelden* voor.

b. Een neusklank als sluiter van een eenlettergrepig woord volgt wel eens 't geslacht van een stompen medeklinker en ongelijkslachtigen neusklank b. v. (*dan* + *bulan*), (*hin* + *hijan*, vgl. *a* § 22 IV), naast , naast . Aldus is uit , uit , uit ontstaan; (*nung ma*) is niet alleen *num ma* ( ) maar zelfs *nunga* geworden.

c. In woorden, die uit lettergrepen bestaan met denzelfden sluiter en beginner, volgen *m* en *n* 't geslacht van *g*; b. v. *gonggom* in pl. v. *gomgom*, *gonggon* in pl. v. *gongon*. —— De *n* *kan* als sluiter ook in andere gevallen vóór een beginnende *b* een *m* worden; b. v. *haim-bottar* naast *hain-bottar*, *bomban* naast *bonban*.

Aant. 't Weglaten van een sluitenden neusklank vóór scherpe medeklinkers is regel ook in 't Niasch en Moko Moko-Menangkabowsch. In de zustertalen vindt men er overal sporen van; b. v. *takis* (Sund.) = *tangkis* (Mal.), *opan* (Sund.) = *ompan* (Mal.), *lasat* (Daj.) = *langsat* (Mal.), *djakit* (Daj.) = *djangkit* (Mal.) enz.

§ 12. *De neusklanken als sluiters vóór een* H.

Een neusklank als sluiter wordt met een *h* als beginner een verdubbelde scherpe vaste medeklinker van zijn eigen geslacht; b. v. *tittittu* (§ 11), *hadappu*, *horuk-korung*, *lakkat*.

a. Als sluiter van een meer dan twee-lettergrepig woord *kan* de *n* 't geslacht volgen van de beginnende *h* van een aanhechtsel; b. v. *napurakku* naast *napurattu* (+); maar zelden hoort men *tittikku* in plaats van *tittittu*.

b. Een sluitende *n* volgt 't geslacht van de *h* van een volgend

woord; b. v. [Batak script] *tijak-kuta*, [Batak script] *di baek* (*b* § 10)-*ko* enz.

c. 't Aanhechtsel [Batak script] wordt naar deze § *honotton*, en naar *b* *honokkon* uitgesproken.

d. De *m* moet 't geslacht volgen van een *k* als beginner van een volgend woord, zoo de eerste lettergreep hierin open, en de tweede met een *p* begint; b. v. [Batak script] *onok-kupang*. Zoo de eerste lettergreep gesloten is, *kan* 't zelfde plaats hebben; van daar *onok-korbo* naast *onop-porbo* ([Batak script]) maar naar den regel van de § *onop-palak* ([Batak script]).

Aanm. De *p* is voor sommige stammen van Oostelijk Toba aan 't meer (*tao*) onuitspreekbaar, en wordt door hen als *k* uitgesproken (*kiso* = *piso*, *hekeng* = *hepeng*). In 't schrift zijn hier enkele sporen van overgebleven; zoo vindt men *indak-kodó* (= *indak podó* [Batak script] § 11), *rakkon* in plaats van *rappon* ([Batak script] § 14; vgl. *Mandailingsch* C *a*).

§ 13. *Een dubbele* S.

Een *s* dubbeld geschreven, of door afleiding en ontmoeting van twee woorden te zamen komende wordt *ts;* b. v. [Batak script] *lat-sowada*, [Batak script] *ulot-sende*, [Batak script] (*tartongos* + aanh. *sa*) *tartongotsa*.

§ 14. *De scherpe medeklinkers als sluiters vóór een* H.

Ieder scherpe medeklinker als sluiter wordt met een volgende *h* dubbeld; b. v. [Batak script] *anakku* (§ 10), [Batak script] *pattu*, [Batak script] *taruppu*, [Batak script] *solotton*, [Batak script] *ulotsu* (§ 13), [Batak script] *hutsús* (§ 13), [Batak script] *hutopot-tami*.

a. In lettergrepen, die door denzelfden medeklinker gesloten worden, en tevens met een *h* beginnen, wordt de sluiter met de *h* een dubbele *k* (§ 10); b. v. [Batak script] *hokkop*, [Batak script] *hakkam*. Alleen de *s* is hiervan uitgezonderd (zie [Batak script] in deze §), maar in het naar Dairisch overhellende sub-Tobasch wordt ook de *s*: *k;* b. v. *hukkús* = *hutsús*. Zoo een *t* sluiter is, vindt men den algemeenen regel dezer § naast de afwijking; van daar *huttut* naast *hukkut*

( ); in (*halikokkoton*) wordt vaker *hokkot* dan *hottot* uitgesproken. Hoewel *hukkam* thans (§ 12) geschreven wordt, moet het blijkens 't Dairisch ( ) op dezelfde wijze zijn *kk* gekregen hebben.

Aanm. De *ts*, die wij uit *ns* (§ 11), *ss* (§ 13) en *sh* (deze §) zien ontstaan, is de klank dien de Tobasch sprekenden in de *tj* tusschen twee klinkers hooren; van daar *hatsak-katsang* (naar § 11 gespeld) uit *katjang-katjang* (Men. schiet-*kagel*). Van *tji* maakt hij meestal *ti* (*pastima* uit *pastjima* Sanscr.; vgl. *Dairisch* D III). Als beginner van een woord of tusschen klinkers wordt *tj* elders door *s* vertegenwoordigd; b. v, *rasun* = *ratjun* (D.), *sina* = *tjina* (D.).

§ 15. *Een sluitende* N *vóór* L, R *en* M.

De *n* als sluiter wordt gelijk aan een beginnende, *l*, *r* en *m*; b. v. *sallappis*, *nar-robar*, *tijar ruma*, *rorron*, *mommon*, *tinaruwammu*, *lallan*, *tuwal-laen* enz.

§ 16.

Een sluitende r van een voorhechtsel wordt aan een beginnende l gelijk gemaakt; *pallandja*, *mallange;* daarentegen *torluk* (*tor* is hier geen voorhechtsel).

a. Naast *porluk* spreekt men *pollak* ( ) uit, hoewel *por* hier geen voorhechtsel is; aldus schijnt *moleng* uit *molleng* ( ) ontstaan te zijn.

b. Uit de vergelijking met M. en D. blijkt 't verloren gaan van een sluitende *r* van 't voorhechtsel vóór *si* in reciproque werkwoorden; *op elkander schieten* (*mĕrsibĕdilĕn* D., *marsibodilan* M.).

c. In den tongval van *Nai pospos* (bovenland van *Surham*) is *pabuwe* in plaats van *parbuwe* na een voorhechtsel op *r* (als b. v.) gebruikelijk; b. v. *marpabuwe* (elders: *marparbuwe*).

Aant. In 't Mal. valt de *r* der voorhechtsels weg 1°. zoo de onmiddelijk volgende lettergreep *r* tot sluiter heeft; b. v. *bă-*

kărdja (băr + kărdja), *băpărsămbahkan* (*băr* + enz). 2°. zoo 't woord met een *r* of *l* begint. Zoo 't woord met een klinker begint, en op een *r* eindigt, wordt de sluiter van 't voorhechtsel *l;* b. v. *băladjar* (uit *băr* + *adjar*), *tălandjur* (Men.) uit *tărandjur; tĕlantar* (Batav.) uit *tăr(h)antar*. In andere gevallen blijft de *r* van 't voorhechtsel; van daar *bărtaburan* maar *bătărbangan* (naar 1°.); *bălantara* is dus niet van *băr* en *antara* (*aant.* 1 onder § 24).

§ 17. *De halfklinkers.*

In Tobasch kunnen zij niet uitgesproken worden. 't sub-Tobasch volgt in 't gebruik der halfklinkers nu eens T., dan weder D. en M., al naar mate het naar een dezer tongvallen overhelt. Daarom zal het hieronder niet overal vermeld worden; om de wijze, waarop T. de halfklinkers vermijdt, te doen uitkomen, zullen hier al de tongvallen met elkander vergeleken moeten worden.

I. *De halfklinkers mogen in geen tongval beginner of sluiter zijn.* Waar elders een woord met een hunner begint, heeft het Bataksch

1°. de verwante klinkers *i* en *u* vóór hen; b. v. *uwange* = *wangi* (Jav.), *ijamán* (eigenn.) uit 't Ar. Mal. *jamán*, *uwalu* = *wolu* (Jav., *wwalu* Kawi).

2°. Een *b* in plaats van *w*, en *dj*, even als in 't Mal., in plaats van *j;* b. v. *bange* naast *uwange* (zie 1°.), *borna* uit Jav. *wĕrna* (*aant.* 4 onder *b* IV § 23), *djaba* uit *jawa* (Sanscr.).

Aanm. Uit *aant.* 2 onder VIII moet *a* in plaats van *i* in *ajuga* (Sanscr. *juga*) en evenzoo in 't Makass. *ajoka* verklaard worden.

De W.

II. D. (of Dairisch sub-T) is de eenigste tongval, die *w*, waarvóór geen *u* of *o* staat, tusschen klinkers duldt. In de andere tongvallen vindt men dan in plaats van *w* 1°. een *b*, 2°. *weggelaten*, zoodat dan de twee gelijke klinkers, waar hij tusschen in staat, een worden (§ 8), en 't woord een lettergreep korter wordt, en 3°. *door o vervangen*, zoodat 't woord een lettergreep langer wordt. Wanneer, en in welken tongval het een of 't andere geval plaats heeft, is niet door een regel te bepalen zoo als uit de voorbeelden hieronder blijken zal.

III. M. maakt van *wa* in een geslotene laatste lettergreep gaarne *o;* b. v. *maos* = *mawas* (D.).

a. Zoo in plaats van *wa* als slotklank elders, een *o* staat, dan

is 't woord onmiddelijk uit Men. (zie aant. bl. 15) overgenomen; zoo b. v. is *djao* (Java) als b. v. in *timbako djao* (*Jav. tabak*) de Men. uitspraak van *djawa;* evenzoo *sandao* in *sira sandao* (*salpeter*), en *rao* (eigenn. van een Mal. landschap ten zuiden van klein Mandailing).

Aanm. Bij de voorbeelden wordt de vorm van D. voorop gezet, daar hij in 't Wdb. beschouwd is geworden als die waaruit de vormen in de andere tongvallen verklaarbaar zijn. Zoo hij in D. niet bekend is, zal bij de onderstaande voorbeelden tot een zustertaal (Jav., Mal. enz.) de toevlugt genomen worden.

Voorbeelden van de vertegenwoordiging van een W *tusschen twee* A's.

1. *kawan* (D.), *haban* (T.), *haon* (M.).

2. *tawar* (D.), *taoar* (T.), *tabar* (T.), *taor* (M.).

3. *tawas* (Mal.), *taos* (M. *aluin*) = *tabas* (D. en T. *prevelformulier* bij een geneesmiddel, daar sterk riekende dingen de geesten, veroorzakers van kwalen, verondersteld worden te verdrijven); 't blijkt dus, dat D. *tabas* van T. heeft overgenomen. |

4. *djawa* (Mal., en Jav. in *djĕwawut* uit *djawa* + *awut;* Sanscr. *jawa*), *djaba* (T.), *dja* (T. in *dja-padang*).

5. *mawas* (D.), *maoas* (T.), *maos* (M.).

6. *dawan* (D.), *daoan* (T.), *dan* (T. en noord-M.), *daban* (T.), *dahan* (zuid-M. in plaats van *da-an* zie *Mandailingsch* E *a*).

7. *láwarăq* (Makass.), *rabar* (T.).

8. *rawan* (Mal., en D. in *rawanĕn*), *raban* (T.).

9. *rawang* (D.), *raoang* en *rabang* (T.).

10. *tawa* (D. in *tĕrtawa*), *ta* in *martatá* (T.) en *mantatá* (M.).

11. *rawa* (Mal.), *ra* (noord-M. eigenn. = *rao* zie boven regel 4).

[12. *tjawan* (D. uit 't Mal. van 't Chin. *tsa-wan* "thee-kop"), *saban* (bl. 12 onder in de aanm.), *saoan* (T.).

13. *djawa* in *ulam-djawa* (D.), *dja* (T.) in *baluwang-dja.*

14. *sĕlawal* (D. zie § 24; Men. *sarawal*), *saraoar* (T.), *saraor* (M.).

15. *bawang* (D.), *baoang* (T.); vgl. § 22, *aant.* onder II.

16. *awak* (D.), *ak* en *aoak* (T.).

17. *dawa* (D.), *da* (M., en T. in *dadá*).

18. *lawang* (D. en Mal. in *bunga-lawang*), *laoang*, *labang* (T. en D.), waaruit blijkt dat D. *labang* (als *spijker* beteekenende) van T. heeft overgenomen.

19. *talawa* (D.), *talaoa* en *talaba* (T.), *talá* (§ 8) en naderhand *tala* (§ 19 I *aanm.*) in den eigenn. *datu tala di baunge* (zie aant. op 't Bat. Leesb. bl. 28 onder).

20. *kawar* (D.), *har* (T. in *si-harhar*).

21. *bulawan* (D.), *bulán* (T. zie § 8).

22. *djawat*, *djaoat* (T.), *djat* (noord-M.), *djaot* (zuid-M.).

23. *gawak* (in *gagawak*), *gaoak*, *gak*.

24. *sawa* (in *ulok-sawa*, slangsoort van de grootte van een boa constrictor), *sa*.

25. *sawah* (Mal.), *saba*.

26. *tawan* (Mal.) *taban* (ook D.; vgl. § 30 X *aanm.* 1).

Aanm. Als slotklank is *wa* in T. *u* geworden in *djau* uit *djawa* (Niasch *ndawa; zie aant.* bl. 16). Dit oude *djau* wel te onderscheiden van *djao* (zie bl. 14 reg. 2).

Aant. Menangkabowsch vertegenwoordigt *wa* als slotklank door *o* (geslotene klank *ò*); b. v. *djao*, *djio*, *bao* = *djawa*, *djiwa*, *bawa* enz. *Makassaarsch van Salejer* kiest *h* boven *w* tusschen klinkers (vgl. § 30 X); *raha* = *rawa* (Mak.), *djaha* = *djawa*, *pinahang* = *pinawang* (Mak.), *lohe* = *lowe* (Mak.), *uhi* = *uwi* (Mak. en Jav.), *suhangi* = *subàngi* (Mak. in plaats van *suwàngi* van *bàngi* = Jav. *wĕngi* "nacht"; zoo dat *suwangi*, dat in 't Mal. van de Molukken *naar*, *spokerig* of liever 't Engelsche *haunted* beteekent, eigentlijk *nachtelijk* is), *uhuq* = *uq* (Mak.; zie § 22 II 2°). *Sundasch* heeft gaarne *ntj* in plaats van *w* vooral tusschen twee *a's; lantja* = *lawa* (Mal.), *santja* (slangsoortnaam) = *sawa* (zie boven n°. 24), *rarantjak* naast *lalawak;* alleen schijnt *kentja* = *kiwa* (Jav.) te staan; *kantjah* (D. en Men.) = *kawah* (Jav.) is dus uit West-Java gekomen (vgl. § 31 VI *aant.*).

wi = *i*.

IV. *wi* na *a* wordt in den regel *i;* voorbeelden:

1. *lawi* (D.) = *lai* (T.) in *lai-lai*.
2. *sawit* (D.) = *sait* (T.).
3. *rawit* (D.) = *rait* (T).
4. *awin* (D.) = *ain* (T.); vgl. *abin*.
5. *kawil* (Bisaj. en Lamp.) = *kail* (D.), *hail* (T.).
6. *kawit* (Bisaj.), *háwitră* (Huwasch) = *hait* (T.), *kait* (Mal.).

a. Zelden wordt *wi: u;* voorbeelden:

1. *balau* (of *matau* § 30 VIII), uit Mal. *batawi* (eign. *Batavia*).

2. *haut* (T.) naast *haịt* (vgl. boven n°. 6).

3. *saung* (Sund.), *saong* (T. § 29 IV) = *sawing* (Tag.); vgl. *daun* (Mal.) met *ráwină* (Huwasch) enz.

Aanm. 1. 't Men. *mantawej* (eigenn. van eilanders die 't blaasroer met behendigheid gebruiken, en die zich op 't vervaardigen van blaasroer-pijlvergift toeleggen) is als naam van een krachtige soort van genoemd vergift, in T. *nattaue* (in sub-Tob.: *nattauwe*) geworden (§ 30 III); *dewatā* (Sanscr.; Jav. *djuwata*) is *debatá* geworden; zoodat D. het uit T. heeft.

Aanm. 2. De *w* na *o* in *b* veranderd *zelden;* een voorbeeld: *boban* naast *bowan.*

Aant. Van *uwa* hier, en *awa* elders zijn aan te halen *lawas* (Men.) = *luwas* (Mal.), *sarawal* (Men.) = *saruwal* (Ar. Mal.), *sawala* (Sund.) = *suwala* (Mal.); *langkawas* (Bisaj.) = *langkuwas* (Mal.); en van *au* = *awa: pawas* (Mal. *walvisch*) = *paus* (Men.) *manawangi* van *naung* (Mal.; vgl. *aanm.* bl. 15) enz. Hieruit misschien te verklaren *bauhun* (*hond* eigentl. 't *lage voorwerp*, zie *Dairisch* F.) van een vroeger *bauh* (§ 31 IV) = *bawah* (Mal.); vgl. سباوة (*zwijn*) en *andapan* (Jav. *zwijn*) van *andap* (*laag*).

De J.

V. Zoowel *a* als *o* vóór *j* in sub-Tob. en M., wordt *e* in T.; voorbeelden:

1. *beangan* = *bajangan* (M.).
2. *beom* = *bojom* (M.).
3. *peop* = *pojop* (sub-T.).
4. *leang* = *lajang* (M.), en *lojang* (D. en M.).
5. *beuhan* = *bojuhan* (M.).
6. *eo* = *ojo* (sub-T).

Aanm. deák, ook in sub-T. gebruikelijk, heeft misschien vroeger *daják* naast zich gehad (zie nader § 28 II); *seat* (ook sub-T.: *sejat*) moet vroeger blijkens *sait* (Men.) *sajat* naast zich gehad hebben (zie aant. 1 bl. 18). Evenzoo is *lejatni* ook in sub-T. gebruikelijk (vgl. onder VI. 't vierde voorbeeld, en § 30 XIII).

NB. De *e*, die aldus in de derde van achteren komt, wordt met een zekere haking uitgesproken, alsof zijn lettergreep een afzonderlijk woord ware (*beuhan* als *bè-uhan*, de *e scherp* of gesloten); zie de reden § 22 III *d.*

a. Zonderling is het, dat D., dat een *j* zelfs bezigen *moet* (zie aldaar C I), ook *e* heeft in woorden, die in sub-T. en

M. een *j* tusschen twee *a's* hebben, *uitgezonderd* soms wanneer de lettergr. met een *r* begint (aanm. 6 § 7); b. v. *lejang* = *lajang* (M.), *bejangĕn* = *bajangan* (M. en sub-T.) enz.; daarentegen *rajar* en *rajam* (in den eigenn. *sibĕru rajam*), terwijl het *reja* en *raja* naast elkander bezigt.

VI. Minder vaak vindt men in T., dat soms hierin door sub-T. en noord-Mandailingsch gevolgd wordt, *ae*, waar elders *aja* gebezigd wordt; voorbeelden:

1. *tuwan lajan* (zuid-M.) = *tuwal-laen* (§ 15), *tuwan laen* (noord-M.).

2. *gulaen* (M.) uit 't Men. *gulajan* (in *gulej gulajan* "allerlei soorten van toespijs").

3. *lalaen* uit een vroeger *lalajan* in Men. (*lalej* + *an*, zie *aant.* op bl. 30 onder), zoodat het vroeger misschien *steeds verbijsterd* heeft beteekend.

4. *robajan* (zuid-M.) = *robaen* (sub-T. en noord-M.), terwijl T. naar de boven (V) opgegeven regel ook *robean* heeft.

5. *sang binaja* naast *sang binae* (T.).

6. *parkajan* naast *parkaen* (M.). —— Opmerkelijk *kĕdae* ([Batak script], zie *Dair*. B en C op bl. 34) = *hadea* (T.) en *hadaja* (sub-T.); vgl. ook *lajás* naast *lajés*.

a. Van *ae* in T. in plaats van *ajo* in sub-T. of M. zijn de volgende voorbeelden aan te halen:

1. *aek* (T. en sub-T.) = *ajok* (sub-T); vgl. *air* (Men.) = *ajar* (Mal.) in aant. 1 bl. 18.

2. *saep* (T. en sub-T.) = *sajop* (M.).

3. *saem* (T. en sub-T.) = *sajom* (M.).

b. aja in plaats van een oorspronkelijker *ae* vindt men in *pahaja* = *pahae*, *bajan* (M.) uit *baen* als uitspraak van *bahen* (§ 10 *b*).

VII. Zoo de *u* aan weerskanten van de *j* staat, heeft T. in plaats van de eerste *u*: *i*; b. v. *siup* = *sujup*, *tiung* = *tujung* enz.

a. Van daar verwisseling van *iu* of *iju* met *uju*; zoo heeft sub-T. van Men. *masiju* of *mansiju*, dat in T. *masiu* moet worden, *masuju* gemaakt; misschien is *tujung* op dezelfde wijze uit *tiung* (zooals in 't Lampongsch) ontstaan.

VIII. De *j* na een *a* en vóór een *u* of *o* in T. weggelaten: voorbeelden:

1. *hau* = *haju*.

2. *bao* = *bajo*.

3. *saur* = *sajur*.

Deze woorden zijn echter met de Tob. uitspraak ook in sub-T. in

zwang; 't eerste in *hau-tanggurung*, 't tweede in eigennamen, als b. v. *bao pais*, en 't derde in *saur-matuwa* enz. *Zelden* vindt men in dit geval de *j* door *i* vervangen; een voorbeeld is *paiogon* = *pajogon*.

a. Na een *a* vindt men *ju* door *i* vervangen alleen in *baion* (*baijon* in sub-T.) uit *bajuon*, als het in 't algemeen *bladen* beteekent, *die tot vlecht- of matwerk gebezigd worden*, terwijl naar den regel in T. *bauon* (sub-T.: *bajuon*) gebezigd wordt, wanneer het van *mambaju* (iets *vlechten*) het verbale substantief (*object van vlechten*, *wat te vlechten is*) is. — Na een *u* vóór een *a* wordt *j* of weggelaten, of door *i* vervangen; zoo vindt men *sua* naast *suia* = *suja* (in *hapur suja*), *lappuang* naast *lappuiang* (§ 11) uit *lampujang* (Mal.).

Aant. 1. Men. heeft *ai* (in twee lettergrepen uit te spreken) waar Mal. dikwijls *aja* heeft; b. v. *lair* = *lajar*, *bair* = *bajar*, *air* = *ajar*. Mal. heeft wel eens *aja* waar *ai* moest staan; b. v. *majat* = *mait* (Men. tweelettergr.) uit Ar. ميْت (*meit* éénlettergr.); vgl. *kajal* (Jav.) met *kail* (Mal.), *majam* = *main* (Mal. § 30 III *c*.).

Aant. 2. Van *ij* hier = *aj* elders zijn als voorbeelden aan te halen: *bijawak* (Mal.) = *bajawak* (Tag.), *ajuga* in pl. van *ijuga* (bl. 13 *aanm.*), *lajá* (Iloco) = ha*lija* (Mal.) enz.

De Klemtoon.

§ 18.

De klemtoon valt op de laatste of voorlaatste lettergreep; b. v. *daó*, *bóltok*, *debatá*, *sibórang*. De klinker van de niet geklemtoonde lettergreep is duidelijk, en mag niet kleurloos worden, zoo als in onze uitspraak van *testament* (als *testĕment*) en *síngkil* (als *Singkĕl*). De voorlaatste niet geklemtoonde lettergreep is de *ligtste* (in *debatá: ba*, in *daó: da*); die, waarop de klemtoon valt de *zware* (in genoemde voorbeelden *ta* en *o*; en in *boltok: bol*); en, die na een zware of vóór de ligtste staat de *ligte*, die men ook *zwaarachtige* zoude kunnen noemen (in *debatá: de*, in *bóltok: tok*), terwijl als *ligtere* te beschouwen is de lettergreep die vóór de *zware* vóórlaatste staat (in *sibórang: si*).

Aanm. In 't *Dairisch* (zie bl. 40 *aanm.*) is ook een *ligtere laatste lettergreep*.

a. Woorden van meer dan drie lettergrepen worden nagenoeg als twee woorden uitgesproken. Men scheid ze in deelen, waarvan 't laatste drie lettergrepen heeft, zoo 't getal lettergrepen on-

even is. Alleen 't laatste gedeelte heeft den vollen klemtoon; b. v. *gàbe-bólon*, *dàrambanúwa*, *dumàredé*, *pàbowàkonókkon;* waaruit men ziet, dat de halve klemtoon, die in 't eerste gedeelte door een ` is aangeduid, dezelfde plaats als in 't tweede inneemt.

Aant. De scheiding in twee woorden komt vooral uit in die talen, waar de *a* als *å* (of ɔ) uitgesproken wordt, zoo als b. v. in 't Menangkabowsch, waar men b. v. *tjinå-butå* vindt (alsof het *blinde Chinees* beteekende!) uit *tjihnībhūta* (zie bl. 47 onder).

§ 19. *Plaats van den klemtoon.*

Op welke lettergreep de klemtoon moet vallen, is hier nog niet te bepalen, daar de plaats van den klemtoon niet alleen van de soort afhangt, waartoe 't woord behoort, maar ook van de dienst, die het in den zin verrigt. Voorloopig houde men zich aan 't volgende:

I. Substantiven hebben in den regel de voorlaatste zwaar; b. v. *bí-jang* (*hond*), *bóltok* (*buik*) enz.

a. *Uitzonderingen* zijn overgenomen woorden, of die, waarin de laatste lettergr. een zaamgetrokken klinker bevat (zie b. v. n°. 21 bl. 15); *debatá* (Sanscr. *dewatā*), *suttorá* (Sanscr. *sutra*, Mal. *sutăra*), *sukkurá* (Sanscr. *sjukra*, Jav. *sukra;* over de *o* hier zie § 7 aanm. 6); *ijamán* (§ 17 I), *usumán* (eigenn.) uit 't Men. of Mal. *usăman* (Ar. عثمان). — Hoe *narumó* aan zijn klemtoon komt, weet ik niet.

Aanm. Substantiven, wier laatste lettergreep zwaar is, verleggen gaarne den klemtoon naar de voorlaatste; zoo b. v. *tala* (zie n°. 19 bl. 15) uit *talá*, *dibata* (M.) in plaats van *debatá*.

b. [Batak script] (eigenn. zie *man* Wdb.), [Batak script] (eigenn., van een *huta*) en [Batak script] worden als zamengestelde woorden — waarin 't laatste woord duister is — *imbulu-man*, *alo-ling* en *silang-de* uitgesproken; even zoo *hajum-bang* dat uit *kaju* + *m* + *bang* (uit *bowang*) bestaat.

II. Alle eenlettergrepige voornaamw. trekken als *adjectief* den klemtoon op zich, zoodat dan 't vóór hen staande woord een halven klemtoon heeft; b. v. [Batak script] (*deze lieden*) *hàla-hon* (§ 10); vandaar ook, dat zij den eindklinker van sommige woorden opslurpen (§ 8 *a*).

a. Met een eenlettergrepige praepositie vóór zich om bijwoor-

den te maken, vormen zij tweelettergrepige woorden, wier laatste lettergreep zwaar is; b. v. *dísí* (*aldaar*, zie § 8 *d*). Is de praepositie meerlettergrepig, dan krijgt deze den halven klemtoon; b. v. (*langs dit, hier langs*) *tìja-nón* (§ 9).

III. De laatste lettergreep is zwaar in 't tusschenwerpsel *alé*, en in een woord, waarmede men iemand aanspreekt; b. v. *alé radjanamí* *O onze vorst!* Evenzoo bij ieder van de woorden, waarmede men aanspreekt; b. v. *alé amák* (§ 11) *pangalaós*.

a. 't Tusschenwerpsel *ói*, dat bij 't aanspreken achter den vocativus plaats neemt, is *uitgezonderd;* b. v. *botí ma i oppúng radjá imbulu-ma-nói* (*aldus was het er mede gesteld, Heer vorst Imbulu-Man!*).

§ 20. *De klemtoon in afgeleide of van een aanhechtsel voorziene woorden.*

I. Bij vóóraan plaatshebbende afleiding heeft 't stamwoord den klemtoon; b. v. *sandók*, en *mandók* (stamw. *dok*), *mardobús* (stamw. *bus*), *maturó* (stamw. *ro*), *padodót* (stamw. *dot;* waaronder het in het Wdb. had moeten geplaatst worden), *dadá* (tweemaal *da*), *sipét* en *sihák* (voorhechtsel *si* + *pet* en *hak*).

II. De klemtoon verspringt een lettergreep naar achteren door een aanhechtsel, al wordt het woord er niet langer door; b. v. *hundúlan* (*húndul* + *an*), *hudjúrmu* (*húdjur* + *mu*), *anggím* (*ánggi* + *m*), *paboáhon* (*pa* + *bóa* + *hon*).

a. *hu* en *tu* als *overmaat* uitdrukkende aanhechtsels trekken den klemtoon op zich; b. v. *magandjaktú* of *magandjakkú* (*te lang* is het); evenzoo *an*, als het een meerderen graad uitdrukt, en 't daarvan voorziene woord als praedicaat optreedt; b. v. *denggandn* (*schooner* is het); evenzoo de woorden van denzelfden vorm, die *liever* beteekenen, zoo als *rahanán*, *tagonán*, *adongán* (M.) enz.

b. , (D.), (D.), en zijn geen aanhechtsels; vandaar *laho ma* (*ga!*) *au pe* (*ook ik*) enz. — Zoo *pe* en *do*, of *do* en *ma* onmiddelijk op elkander volgen, worden zij als één woord uitgesproken met een zware

laatste lettergreep; b. v. *podó* (*pe* + *do*, zie § 28 I *a*), *dopé* (M.), *domá* (M.). Ook als *podó* (of zijn bijvorm *pedé*) *na* vóór zich heeft, behoudt het dien klemtoon; b. v. *napodó*. — Over *nanón* zie § 32 I.

Aanm. 1. De regelen van den klemtoon kunnen allen hier nog niet behandeld worden (1). — Bij vele woorden is de klemtoon willekeurig, en niet aan een regel te onderwerpen; zoo b. v. spreekt men [illegible], als het *op d'een of d'andren tijd* (in de toekomst) beteekent, *sogot* uit, maar *sogót* zoo het de beteekenis heeft van *vroeg in den ochtend*. Dat dit niet uit de beteekenis te verklaren is, blijkt uit *busé* (M.) = *sogot*. De nominale vorm van *paulahon* (*pa* + *ula* + *hon*) namentlijk [illegible], die als imperatief gebezigd wordt, en in 't passief optreedt, wordt *paulá* uitgesproken, als het beteekent *doe alsof*, *veins* terwijl *paula*: *doe werken* zoude beteekenen. Ook hier is de beteekenis niet de reden van 't onderscheid van lettergreep-klemtoon, want in M. bezigt men *mambaenbaen* (*doen alsof*, *veinzen*) van *mambaen* (*maken*); waaruit blijkt, dat *paulá* ook van *ula* (*mangula* "*werken*") moet afgeleid worden.

Aanm. 2. 't Bataksch kent slechts den lettergreep-toon *in* een woord. De woord-klemtoon, waardoor men *op een woord in den zin* den nadruk legt, is er onbekend.

Aanm. 3. De klinker der voorlaatste lettergreep wordt wel eens gerekt om de beteekenis te versterken, en een *u* en *i* worden dan *o* en *e*, terwijl in de volgende lettergreep *i* of *u* dezelfde wijziging ondergaat; b. v. *adowe* (*gindsch zeer zeer ver*) in plaats van *aduwi* (*gindsch*).

DE BINDU'S.

§ 21.

Zinscheidingteekens zijn niet gebruikelijk. 't Eenigste teeken, dat

---

(1) In 't Wdb. zijn de intransitive werkwoorden, die den klemtoon op de laatste lettergreep hebben door een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord in 't Nederd. vertaald; zoo b. v. is [illegible] waar het met *ingedrongen* vertaald is, *tuhíl* uit te spreken; *daó* (*ver zijn*) is er met *ver* vertaald. De meeste van die woorden nemen den klemtoon op de voorlaatste (*madáo* en *nadáo*), zoo zij *na* of *ma* vóór zich nemen (zie verder beneden).

als zoodanig kan beschouwd worden, is een naar den linker kant openstaand half cirkeltje, dat achter de letter, haar als 't ware omsluitende, geplaatst wordt, en even als de ontklinkeraar (§ 8) *pangolat* (*afsluiter*) heet. Het wordt daar gebezigd, waar de plaatsing van zekere woorden, den lezer niet tot 't goed lezen van den zin kan leiden; b. v. *zie daar de reden, waarom zij* (zijn voeten door de wortels) *worden bekneld; thans komt gij mij opzoeken*. Stond hier de *afsluiter* niet, dan zoude men *nanón* als bepaling van 't gekneld zijn opvatten. Dit teeken is mij niet anders dan op bamboe voorgekomen, en schijnt van nieuweren datum te zijn. In 't Leesboek heb ik er hier en daar meer gebruik van gemaakt dan bij de inlanders, die er zeer achteloos mede zijn, 't geval is. Algemeen gebruikelijk zijn daarentegen de teekens, die *bindu* heeten; hiervan zijn twee soorten: de eerste die 't begin van een geschrift aanduidt, heet *bindugodang* (*hoofd-bindu;* de gedaante zie Leesb. I bl. 1), en de tweede die aan 't begin van de afdeeling van een geschrift, of wel van een ander vers staat: *bindu na metek* (*kleine bindu;* de gedaante zie Leesb. I bl. 4 onder).

a. In brieven (op bamboe) wordt in plaats van de *bindu-godang* de *bindupinardjolma* (*bindu in de gedaante van een mensch*) gebezigd. De staart van deze *bindu* doorloopt de geheele bamboe-geleding; b. v.

Dit is een zendbrief van Guru Sombaon enz. — Naar mate van 't beeld, dat men in zoo'n slecht geteekende figuur ziet, heeft zoo'n *bindu* ook andere namen, als b. v. *bindupinarulok* (*bindu in de gedaante van een slang*) enz.

b. de *bindu na metek* heet ook naar de gedaante *bindu pinarboras* (*bindu in de gedaante van een vrucht*). Ook deze *bindu* heeft soms een staart, die de geheele bladzijde doorloopt, om d'eene afdeeling van de andere te scheiden.

c. In sommige *pustahas* wordt 't teeken ///, dat bij de mij bekend geworden Bataks niet in gebruik is, even als de *bindu na metek* gebezigd, maar in onderscheid daarvan ook achter den titel van een geschrift vóór 't eigenlijke begin, omdat men gewoon is den titel op denzelfden regel als 't begin te schrijven. Ik heb

er in 't Leesboek telkens gebruik van gemaakt (zie b. v. bl. 1 Leesb. I).

Leesoefening.

(De tekst zie Bataksch Leesb. I bl. 1 en vlgg.).

(*Bindu-godang*) Suhutan Nan-Djomba-ilik/// asadóng ma halak na saingan, margowar si-singga-ulubalang; asa i ma na mardjolmahot siboru suriga, i ma na marhutahok kuta padang matogu; sukkot ni hagabejom ma ibana anggo maromas, alai anggo dakdanak sada pe sowada. Dung ni asa lao ma ibana meda-ngedak tu balijan, dida ma parbuwe ni rukkung banggik nunga sai marrara di bael lamunna; dung ni, asa di tultuli ma dakka ni haju i; duk sappe bowanonna di rohana, midjur ma ibana, di putihi ma, di lejom ma di pangan djolmana i; sahat butong ma djolmana i na mangap parbuwe ni rukkung banggihi; dung ni, asa modom ma nasida, marnipi ma djolma ni radja i, dipi-ma: ro doli-doli tu lambungna; dung ni, asa manukkum ma ibana: "aha ma ni-ulamu alé itóng! di baer ro hamú tu lambukkón"?; botí ma ninna. "Olo itó ro pe au tusón, adóng ma na hu-dok: di pangak kamú nariap parbuwe ni rukkung banggik, molo naek parsaulijak kinorhonní di hamuna, pangak-kamú ma sada manuk na marpuli, sada manuk sabur bittang baek karoanna; molo so di pangak-kamú i, ra tuk kamagowan do hinorhonní; alai molo di pangak-kamú i, ra tuk parsaulijan do hinorhonní; op pe da ba itó! i do na hudók di hamú di baer ro au;" botí ma ninna. "Olo itó! molo i ma hapé ni ulamuna di baen na ro, djadi do tutú; ati-hunang di pabowa hamuna, adóng binoto?" botí ma ninna djolma ni radja i. Dung ni, asa sum ma nasida na marhata i; asa lao ma doli-doli na ro i. Dung ni, asa tarsunggul ma djolma ni radja i, dingot ma nipina i. Duk tora-ngari, asa di dokkom ma naposona manakkup manuk duwa, sada na marpuli, sada sabur bittang. Dung ni, asa manukkum ma radja i: "tu aha manu-hi, di baep pala duwa di buwat to?" botí ma ninna radja i. "Olo sianák ni namború! nadóng ma ulaonna, di baek kubuwat; sai nae-ngau mangam manuk; agija-tadók kangoluwam musé"; botí ma ninna djolmana i. Dung ni, asa di parmasak ma tutú; sum masak, asa di dippu ma indahat tu pinggan. Dung ni, asa di tibali ma djuhut manu-hi tu panganan; dung ni, asa di hatahom ma tu tondina: "alé tondikkú! mangam manuk na marpuli ma hita, dohot mangam manuk sabur bittang; harowan ni nipikku naborngim ma on"; botí ma ninna. Dung

ni, asa di pangam ma tutú djuhut manu-hi doho-tindaha-ni; su-nibana mangan, marnapuram ma ibana. Dung ni, asa sappe ma sabulan dung di pangan [1] manu-hi, asa di parsigora halak ma ibana: dung ni asa di dokkor radja i ma guru sijapuluwan mambaep pagar parmeme. Dunk sun di baen [2] paga-ri, asa mangam ma nasida; sum mangan, asa manukkum ma radja i: nunga di baek ko paga-ri gurunamí! pabowa horat-soras dingin-dingin, hadadao ni begu, donok ni parsaulijan"; botí ma ninna. "Olo radjanamí! anggo tung mara inda-ngadóng di rohakku, alai anggo na di dalom laut, tu-ngasík sogot rupaní sijar rupa ni halak, ra tung mambaet tihas i [3] di ho"; botí ma ninna. "Olo gurunamí! anggo rupana i, atik na behá pe rupana, indada dohonon i [4] tu ho; unak so-tijúr do tolhat sarowan"; botí ma ninna. "Olo radjanamí anggo tung di mara ni djolmamí, pos rohám"; botí ma ninna datuna i. Dung ni, asa sum ma nasida na marhata i, midjur ma datu i. Dung ni asa sappe ma duwa bulan dung na mambaep paga-ri, asa matoras ma eme, tubu ma na di dalom laut; ro ma djolma ni radja i, di bereng ma tutú, dida ilik do paják di djolona; dung ni, pittór gondók do panailina. Dung ni, asa di djopput ma tinubuhonna i, di baluti tulos. Dung ni, asa di appehom ma tu takkingan ili-hi; dung ni maridi ma ibana tu aek. Ro ma radja i, dihuttot sijap pudi; monggop ma ibana di djulu ni tapijan. Dung ni maridi ma djolmana i; dida ma butuha ni djolmana i nunga alpís: "nunga tolhat sarowal lejatni, nunga alpít su-ida butuha ni djolmakkán; na songon dija ulaning na tubu i?" ninna rohana. Dung ni asa lao ma ibana muli, pittór di djumung ma tu bagas. Dung ni, asa di ranapi ma di baga-si; indadong dida; "na tu dija ma di baen tubuna i?" ninna rohana. Dung ni, asa ro ma djolmana i sija-naek; dung ni, manukkum ma radja i: "tu dija do na tinubuhommí? alé ború ni datuláng"! botí na ninna. Olo radjanamí

---

[1] De *n* wordt hier niet naar den medeklinker, waarmede 't volgende woord begint, gewijzigd, omdat *manu-hi* (die kippen) subject is van *di pangan* (*door haar gegeten*). De regel van § 15 zoude hier gelden, zoo 't substantief achter *di pangan* de persoon uitdrukte, waarvan de inhoud van 't werkwoord uitgaat (*di pangam manu-hi* zoude *door die kippen gegeten* beteekenen).

[2] *paga-ri* is hier 't subject van *di baen* (*toen door hem het behoedmiddel gereed gemaakt was* enz.); anders zoude hier de sluitende *n* als *p* uitgesproken worden (§ 11 *a*).

[3] *i* staat hier als substantief; anders zoude het *tiha-si* zijn.

[4] Vlg. noot 3.

di takkinga-ni do hu-baen; ai asíng do sijat tubu ni halak;" botí ma ninna djolmana i. "Olo boru ni radjanamí! ai aha do lejatni na tinubuhommí?" boti ma ninna radja i. "Olo, anák ni namború! ilik do na hu-tubuho-ni;" botí ma ninna. Dung ni, asa gondók be ma nasida; dung ni, asa di rijor radja i ma tu takkingan, dida ma ili-hi nunga mandjirir djirir. Dung ni, asa di djopput radja i ma, naeng di sappattom ma ili-hi; una-ngau di sappattok-ko alé apáng! molo tung di bunu ho au, sai mago do ho; hapé, molo di pangolu ho do au, sai gabe do ho;" botí ma ninna. Dung ni, asa sundat ma di sappattor radja i. (*bindu na metek* of *bindu pinarboras*) Dung ni, asa sappe ma pitu borngin enz.

MANDAILINGSCH.

A. *Schrift.*

Een *h* met twee streepjes op den rug, die *tompi* (*ruggevracht*) heeten, wordt gebruikt om een *k* uit te drukken. In zuid-M. is *s* met de *tompi* in gebruik om *tj* uit te drukken. De *tj* is nagenoeg de Engelsche *ch* in *child*, maar met minder sissing, zoodat het even als reeds van de *dj* (§ 2) en *nj* (§ 7 aanm. 8) gezegd is, een ondeelbare medeklinker is, waarin de *j* van de transcriptie niet afzonderlijk te hooren is (*tjaťjing* en niet *tjat-jing*). Beide deze schriftteekens (… en …) zijn van jongen datum, er zijn slechts bij zeer weinige woorden, en meestal bij die uit 't Oeloesch of Menangkabowsch overgenomen zijn, volstrekt *noodzakelijk* (zie nader onder B. en D). 't Schrift verschilt slechts in enkele letters, zoodat men, na kennis van 't Tobasche genomen te hebben, het met weinig inspanning kan leeren lezen. Alleen de letters, die veel in gedaante verschillen, geef ik hier op; de overige kan men uit 't tweede stuk van 't Leesboek gemakkelijk leeren kennen. … = …, … = …, … = …, … (ook: …) = …, … = …; … (*tja* zie boven), … (*ka* zie boven). De *ng* als sluiter heeft altijd de gewone plaats (… *song*, … *ping*). De *ina ni surat* heeten *induk ni surat*, en de *anak ni surat: danak ni surat*. De eerste worden in de hier onder staande volgorde in zuid-M. opgegeven, terwijl in noord-M. weder een andere in gebruik is: … — De *i* heet *uluwa*, de *u*: *boruta* of *buruta*, de *o*: *sijala ulu*, de *e*: *talinga*, en het teeken van een sluitende *ng*: *amisara*. Onder de *danak ni surat* wordt ook de *tompi* gebragt.

Aanm. In gedaante is de [Batak script] de Indische tong-*s*, die in 't Sanscr. en Jav. van de *p* slechts door een streep verschilt; vgl. — met [Batak script], ꦥ (*p*) met ꦦ (*ṣ*) en [Batak script] met [Batak script].

B. *de k. en h.*

I. De *h* is onmiddelijk na een sluiter *k;* b. v. *porkis* = *porhis* (T.), *markuta* = *marhuta* (T.), *manjolotkon* = *manolotton* ([Batak script]), *di baen ko* (zuid-M.), *di baet ko* (noord-M., zie C) = *di baek-ko* (§ 12 *b*).

II. In twee volgende lettergrepen is *h* als beginner onaangenaam, en vindt men in plaats van de eerste *h* een *k;* b. v. *kehe* (*vertrekken*) eigentlijk = *hehe* (T.: *opstaan*), *kahâng* (alleen als vocativus gebruikt) = *hahâng* (T.), *kihik*, *kahanggi* (uit *haha* + *anggi* in T.; *haha* wordt mijns wetens in dezen tongval afzonderlijk niet gebruikt), enz.

a. Wanneer door herhaling van een op een medeklinker eindigend woord wegens I 't tweede woord met een *k* begint, maakt deze tongval soms den beginner van 't eerste ook tot een *k;* b. v. *kijan-kijani* (*hijan* tweemaal + *i*).

b. 't Bezigt *k* als beginner ook in gevallen, die niet te bepalen zijn; voorbeelden zijn *kerek* = *herek* (T.), *kikit* (misschien door Mal. invloed, en herinnering aan 't Mal. *kikir*), *mikim*, *kuwat* (Ar. Mal.), *na kobol* (door Mal. invloed) = *na hobol* (T.), *mardokíng* (stamw. *king* = *hing* in T.), *katjitjiren* (door 't Men. zie Wdb.), *kute*, *timbako* (door 't Men. *timbakow*), enz. In *keta* is de *k* uit *kehe* (*keta* is *kehe* + *ita* zie *d* alhier, en *c* onder E).

Aanm. zuid-M. heeft bij woorden, waarvan de afleiding niet duidelijk is, zoodat zij als stamwoord kunnen gelden, in plaats van *kk* tusschen klinkers altijd *ngk;* hieruit *rangkon* te verklaren als *rakkon* (zie aanm. § 12).

c. Dikwijls vindt men *k* in een overgenomen Men. woord, waar dit *h* heeft, alleen maar om het een vreemd voorkomen te geven; zoo vindt men *mantakari* (in de prevelformulieren) = *mantahari* (Men. = Mal. *mata-hari*), *sakajo* = *tjahajå* (Men.); immers daar *h* in 't Bataksch een *k* van 't Mal. of Men. vertegenwoordigt (§ 10 *a*), zoo nam men de *k* uit vrees, dat 't woord met een *h* te Bataksch zoude klinken! (vgl. D IV *a*).

d. zuid-M. laat de *h* weg, *uitgezonderd* waar I plaats heeft; b. v. *ijot* = *ihot*, *ijan* = *ihan*, *danon* = *dahanon* enz. Dit wegla-

ten van de *h* is soms in noord-M. ook bij sommige woorden geijkt geworden; zoo b. v. in 't voorhechtsel *mahi* (b. v. *maisolat* = *mahisolat*); vgl. *maihotang* uit *mahihotang* (zie bl. 41 onder *a*).

C. *Sluitende neusklanken vóór scherpe medeklinkers.*

Het zuid-M. spreekt de neusklanken als sluiters vóór de scherpe vaste medeklinkers uit, terwijl noord-M. T. volgt (§ 11), maar met de *n* als sluiter vóór een *p* geen uitzondering maakt (§ 11 *a*); b. v. *teman pargarutan* (zuid-M.), *temat pargarutan* (noord-M.), *pantis* (zuid-M.), *pattis* (noord-M.), *langka* (zuid-M.), *lakka* (noord-M.) enz.

a. zuid-M. maakt van dubbele *k* gaarne *ngk* (zie *aanm.* onder B.), of werpt soms een *k* weg; b. v. *mandokon* = *mandokkon* (zie G.).

Aant. Daaruit misschien te verklaren, dat wel eens een woord dat in T. op *k* uitgaat, in M. op een klinker eindigt; b. v. *surduk* = *surdu* (M.); immers *surdukkon* kan in zuid-M. *surdukon* worden, en dit kan weder als *surduhon* in noord-M., dat de *h* tusschen twee klinkers even als T. bemint, gehoord worden; zoodat men *hon* als 't aanhechtsel van 't woord afscheidende, niets meer overhield dan *surdu*.

D. *de s en de tj.*

I. De *s* is in zuid-M. na een sluitende *n* altijd *tj*; b. v. *lantjat* = *latsat* (T.). Evenzoo de *s* van 't aanhechtsel *sa* na iederen anderen sluitenden medeklinker; b. v. *dapottja* = *dapotsa* (T.).

II. In noord-M. is de *s* altijd *tj* na iederen sluitenden vasten medeklinker, 't zij oorspronkelijk in 't woord hoorende of door C. ontstaan; b. v. *maktji* = *maksi* (T.) = *mangsi* (zuid-M.), *lattjat* (zie bij 1), *halak-tjokko-ni* [1] = *alak songkoni* [1] (zuid-M., zie B. *d*), *hup tjokkoni* [1] = *um songko-ni* [1] (zuid-M., zie B. *d*.).

III. De *s* als beginner van een lettergreep in een woord, waarin reeds een lettergreep door I of II met *tj* begint, wordt *tj* uitgesproken; b. v. *bintjutjur* (zuid-M.), *bittjutjur* (noord-M.) = *bitsusur* (T.); evenzoo *antjotjak* (zuid-M.) en *attjotjak* (noord-M.).

Aant. In 't Mal. vindt men een *s* als beginner van een lettergreep wel eens in *tj* veranderd, omdat een andere lettergreep met *tj* begint; b. v. *tjutji* naast *sutji*, *tjuwatja* uit Sanscr. *swatjtjha*,

---

[1] [illegible]

tjătjang (Men.) = *sĕtjang* (Jav. en Sund.); vgl. *Dairisch* D II op bl. 35.

IV. Er zijn èchter gevallen, waar de [Batak script] volstrekt noodzakelijk is, en men niet uit de plaats door de *s* ingenomen, weten kan, dat hij als *tj* moet uitgesproken worden; b. v. [Batak script], dat uit het Men. *sansing* (= [Batak script]) moet ontstaan zijn, want daar de *s* in de tweede lettergreep wegens I *tj* wordt, zoo moest de *s* der eerste naar III hem gelijk worden. De *n* zal hier door noord-M. onhoorbaar geworden zijn (C.), zoodat misschien ergens in zuid-M. de uitspraak *tjantjing* nog in zwang is. — In *katjil* is de *tj* een overblijfsel van 't Mal. *kantjil* met weglating van een uit *n* in noord-M. naar C ontstane *t*.

a. Bij *katjitjiren* (uit Rao-Men. *katitiren*) is *tj* ontstaan door de zucht 't woord als Maleisch te stempelen; immers men meende door *ti* te Bataksch te zijn, want uit de vergelijking van een woord als b. v. 't Mal. *tjintjin* met 't Bat. *tintin* moest men dat *ti* te Bataksch vinden (vgl. *c.* onder B).

b. Woorden, waarin *tj* niet te verklaren is, zijn zeer weinig in getal, en denkelijk allen uit 't Men. of Ulusch; b. v. *markatjak*, *totjongang*, enz.

E.

De *versmelting van klinkers* heeft hier als in T. plaats maar vóóraan; b. v. *tuta* (zuid-M.) uit *tu-uta* (B. *d*) = *tu-huta* (noord-M.), *markatata* (zuid-M.) in plaats van *markata-ata* = *markata-hata* (noord-M.) enz.; daarentegen *maridi-i* en niet *maridí* zooals in T.

a. Zoo *a* de klinker is in de laatste lettergreep, schuift zuid-M. een *h* in; b. v. *parkalahan* = *parkala-an* (noord-M.) = *parhalán* (T.); evenzoo is *dahan* ontstaan uit *da-an* met wegvalling van de *w* van *dawan* (n°. 6 op bl. 14).

b. [Batak script] behoudt zijn eindklinker vóór de adjective voornaamwoorden (*bajo i*), terwijl *akkora* (§ 8 *a*) mij in dezen tongval nooit voorgekomen is. — In zuid-M. wordt de eindklinker van *mu* en *hu* niet opgeslurpt (§ 8 *a*).

c. Zamentrekkingen in zuid-M. als *pintorbangon* in pl. v. *pintu-orbangon* (*orbangon* = *horbangon* in noord-M.); en *keta* in pl. v. *ke-e ita* (*kehe hita* in noord-M.) zijn zeldzaam; evenzoo *hori* (noord-M.) in pl. v. *haori*.

d. *alé* verliest zijn eerste lettergreep (vgl. § 8 *c*) ook na de interterjectie *ba* (*nada ba le*).

e. Achter 't voorhechtsel *pa* kan vóór *ida* een *t* als ingeschoven gelden (*patidahon* uit *pa* + *ida* + *hon*), daar *ida* thans als stamwoord geldt.

f. tusschen *hala-hi* (als voornaamw. derde pers.) en *i* (als adject. voornw.) wordt *n* ingeschoven; b. v. *hala-hini* ([Batak script]).

F. *Onderscheid van klanken in Mandailingsch en Tobasch.*

I. *ld* = *ll* (vgl. G); b. v. *maldo* = *mallo* (T.), *tuldang* = *tullang* (T.), *poldak* = *pollak* (§ 16 *a*).

II. *wa* in een gesloten laatste lettergreep in sub-T. (en D.) is hier *o*; zie bl. 13 r. 3 v. o. en de voorbeelden op bl 14; waaruit blijkt dat soms T. gevolgd wordt.

III. *nj* altijd, waar T. en D. *n* hebben in 't verbale voorvoegsel (met een sluitenden neusklank) als de *s* als beginner van 't stamw. wegvalt; b. v. *manjurat* = *manurat* (*mĕnurat* D.) van *surat*, *uitgezonderd* wanneer de tweede lettergreep van 't stamwoord ook met een *s* begint; van daar *manosop* van *sosop*, *manusu* van *susu*.

a. zuid-M. stoort zich soms niet aan de uitzondering.

Aanm. 1. De *nj* is nu eens vertegenwoordiger van *j* (sub-T.), dan weder van *n*; b. v. *tanja* = *tana*, *njaba* = *naba*, *panjogon* (zuid-M.) = *pajogon* (bl. 18 r. 3). Wanneer *nj* een *n*, of een *j* vertegenwoordigt, is niet te bepalen; zoo b. v. is 't Mal. *minjak* ook hier *mijak* even als in sub-T., terwijl Dairisch *minak* heeft.

Aant. Waar d'eene tongval *n*, en d'andere *j* heeft, moet men — daar *n* en *j* elkander's plaats niet nemen — uitgaan van een *nj* in een elders bestaand woord; b. v. *mijak* (zie *aanm.* 1); *bojom* (Dair.: *bĕnĕm*) veronderstelt een *bonjom* of *bĕnjĕm* ergens; even zoo [Batak script] en [Batak script]. Zoo zijn *na* (Bataksch aanhechtsel derde persoon) en *ja* in *ija* (Mal. voornaamw. derde persoon) beiden uitgegaan van *nja* (Mal. en Men. aanhechtsel derde persoon) zoo als blijkt uit 't Men. *injå* (ايڽ = اي); vgl. ook *pojop* met *pĕnĕp* (D.).

Aanm. 2. In plaats van *nja* of *nnja* in M. vindt men ook in T. *nna* of *nni*; b. v. *irisanna* en *irisanni* = *irisanja* of *irisannja*. In sommige streken van Toba gebruikt men, even als in 't Huwasch, *ni* = *na* (als aanhechtsel derde pers.), waaruit de overeenstemming met 't Mal. aanhechtsel (zie *aant.*) blijkt. De *i* schijnt hier een poging te zijn den verhemelte-klank *nj* terug te geven, even als in

andarasi, waar *si* moet gekomen zijn om *tja* weder te geven van *ĕndĕratja* (D.).

Aant. Men. is afkeerig van *nji* en heeft *ni;* b. v. *kuniq* (§ 30 XIII *aant.* 1) = *kunjit* (Mal.), *suni* = *sunji* (Mal.) enz.; 't Jav. soms ook; b. v. *kunir* = *kunjit*, *uni* = *bunji* (Mal.).

IV. Een *d* als beginner van een lettergreep, waar T. *l* heeft in woorden, waarin een lettergreep, meestal een voorgaande, met *l* of *s* begint; voorbeelden: *lidung* = *lilung*, *lidi* = *lili*, *sido* (in *mantjido*) = = *silo*, *sijadosan* (uit *sihadosan*, zie § 10 *b*) = *sijalosan*.

Aanm. Er kan hier geen melding gemaakt worden van woordvormen, waarin 't aanwezig zijn van zekere klanken niet aan regels kan onderworpen worden; zoo b. v. is het geen regel, dat deze tongval *mb* tusschen twee klinkers kiest, waar T. of een zustertaal slechts *m* heeft; men vindt *timbus* = *timus*, *djombur* = *djomur*, *gumbot* = *gomĕt* (D., zie *Dairisch* A. II *b* op bl. 33), maar *omon* = Mal. *ămban* (vgl. Jav. *kĕmbĕn*); zie verder § 30 IX.

G.

Verdubbeling van denzelfden medeklinker in zuid-M. dikwijls *vermeden;* van daar F. I, C. *a*, en *marlange* (§ 16), *tuwan-lajan*, *monmon* (§ 15), *mandokon* (C. *a*).

a. noord-M. volgt natuurlijk vaak T.; b. v. *nimmu* = *ningmu* (zuid-M.), *ninna* = *ningna* (zuid-M.) en *numma* even als in T. (§ 11 *b*), *mandokkon* even als in T. (C. *a*). — Ook F. I. geldt er.

Aant. In 't overnemen van woorden uit 't Menangkabowsch worden de tweeklanken *ej* en *ow*, die daarin slechts als slotklanken voorkomen, òf door *e* of *o* wedergegeven, òf in twee lettergrepen (twee klinkers) overgebragt (b. v. *tindjóu* uit Men. *tíndjow*). Die tweeklanken zijn in 't Men. *onzuivere*, waarvan het eerste bestanddeel (*a*) door 't tweede (*i* of *u*) gekleurd is; komt een met een klinker beginnend aanhechtsel achter hen te staan, zoo herkrijgen zij hun eerste bestanddeel ongekleurd; b. v. *gulajan* (in *gulej gulajan*) uit *gulej* + *an*, *panindjawan* uit *panindjow* (van *tindjow*) + *an*. Wij zullen die tweeklanken door *ej* en *ow* uitdrukken, omdat *ei* en *ou* den leerling aanleiding zouden geven ze als tweelettergrepig (*e-i* en *o-u*) uit te spreken, daar zij in de transcriptie van Bataksche woorden aldus *moeten* uitgesproken worden. In geslotene lettergrepen kunnen

die tweeklanken niet anders dan als twee klinkers uitgesproken worden; b. v. *kául en máit* uit قول en ميت.

H.

De klemtoon is hier als in T. — 't Voorhechtsel *do* (§ 28 I *b*) verandert zijn klinker niet; *mardokíng* = *mallihíng.*

Noord-Mandailingsche Leesoefening. (Tekst zie Bataksch Leesb. II bl. 54).

(*Bindu-godang*) torkat-torkanan/// "torkat-torkanatta: bijá ma pambuwat ni halak di lattjat saean ni namora, pitu lappis ina ina, pitu lappis ama ama, pitu lappis budjing budjing, pitu lappis doli doli mamataisa, ulang di buwat kalak, ulang di pangan mottji, i ma di baen na ni mata-an ni halak?" ni-ngi na sada halak. Djadi ro na sada halak: "torkat-torkanatta: bijá ma pambuwat ni gadja di bulung gumbot di robaen, attjo dapo-tija i pangáno-nija?" ni-ngi na sada halak. Djadi ro pardjolo nakkinnán: "pitudar do-i di alo gadja i marrokanan; di baet pituda-ri gijot mangan djauk panjulung ni halak, djadi makkuling ma gadja i di topi-duru ni na puna djau-ngi, djadi di begé pituda-ri ma; "aha do baenonmu disón?" ni-ngija. Djadi ro gadja i: "ija ho, aha baenonmu disón?" ni-ngija. Djadi ro pituda-ri: "gijot manakko djauk panjulung ni bajo nappuna hauma on do au niján"; ni-ngija. Djadi ro gadja: "au pe niján, rohamu, gijot mambuwat bulung gumbot na di robaen an do au, nada dapo-tau;" ni-ngija. Djadi ro pituda-ri: "ra do ho marale-alc hita, attjo hu-buwat bulung-gum bo-ti panganonmu?"; ni-ngi pituda-ri. Djadi ro gadja i: "djadi"; ni-ngija. Djadi di buwat gadja i bulung ni panggu; dung di buwa-tija bulung ni panggu i, djadi di sapsa-pija ma bulung ni panggu i. Dung di sapsa-pija bulung ni panggu i, djadi di pajakko-nija ma sopa-sopana i di dalat tu hauma i. Djadi tora-ngari, djadi dida nappuna hauma i ma panjapsapan ni gadja i di dala-ni, djadi di dokko-nija ma di datu panjulu-ngi: "numma sudé djaung di pangan gadja"; ni-ngija. Djadi ro datu panjulu-ngi: "attóng ulang be hori hamú hauma i, na duk tarpattang ma i"; ni-ngija. I ma da! di baen na ni-pangan ni pitudar djauk panjulu-ngi. Djadi di rurusi pitudar bulung-gumbot na di robae-ni, djadi butok pitudar mangan djaung, butong gadja mangan bulung-gumbot"; ni-ngi na sada halak. (*Bindu na menek*). Djadi ro na sada halak enz.

Zuid-Mandailingsche Leesoefening. (Tekst zie Leesb. II, bl. 105).

(*Bindu-godang*) andung/// ija bo alé bulu-aor-lemán na pitu ruwás! ulang ko mardabu-dabu siluluton di bajo na sumurat ko, di gadubang sala-matadjom ko mardabu-dabu siluluton, di raut sala-mapintjur ko mardabu-dabu siluluton; i do na pandungkon dalan kalolongas di si manaremu i, alé bulu-aor-lemán na pitu ruwás! o ma i na sundat palando-lando ruwasmu, na sundat marngeuk di tonga ni situmalun, na sundat parsitinggiran ni tarijas kedede di tonga ni situmalun alé bulu-aor-lemán! di Toba silindung djulu o mardabu-dabu siluluton! i do na padjadi-djadi boru ni situlison alé bulu-aor-lemán! antjo dalanna malongas marobur simanaremu i, alé bulu-aor-lemán na pitu ruwás! i pe da alé bulu-aor-lemán napitu ruwás! saí ma i djolo parsaitan pardangolan ni simanaremu i, alé bulu-aor-lemán na pitu ruwás (*bindu na menek*) u-paijut ku-patompang domá djolo parsaitan pardangolan ni simanarengku on alé bulu-aor-lemán! muda u-tontang ku-sarijon, song na topak di bulan kurung di bulan lobi-lobi ma, urowa, simanarengku on, antjo tarpasurung tarpalobi parsaitan pardangolan ni simanarengku on. Anta ulaning tijé lobi-lobi ni bunga ni siubejon ni dainang do simanarengku on, antjo suwangkon na matartar di ak ni silumimpang dalan do simanarengku on di tartarkon dainang enz.

DAIRISCH.

A.

't *Alphabeth* wordt in deze volgorde opgegeven: ; waaruit men ziet, dat er geen *nj* opgegeven wordt, en dat en hier in plaats van en gebruikt worden. De *haluain* heet hier *kalowan*, terwijl de overige namen der *anak ni surat* slechts in uitspraak verschillen; b. v. *kaběrětěn* = *haborotan*, *kětadingin* = *hatadingan* enz. Het teeken van de sluitende *ng* kan bij en op de gewone plaats geschreven worden (*song* *ting*). Bij de *anak ni surat* van T. worden nog gebruikt:

I. = (*sikordjan*) op de gewone plaats van de *hamisaran* geschreven, is 't teeken van een zachte maar duidelijk hoorbare *h* als sluiter; b. v. *lohloh*.

De ĕ.

II. ᯾ (*kabĕrĕtĕn-podi* d. i. *achter-haborotan*) wordt midden *boven* of *achter* — daar men van onderen naar boven schrijft (§ 1) — de letter geplaatst, en heeft den klank van onze toonlooze *ĕ* (in *bĕgin*). Hierbij is op te merken:

a. De *kabĕrĕtĕn podi*, hoewel een toonlooze *ĕ* (zie *b*) mag nooit, zelfs niet vóór de *trillers* (§ 7 aanm. 6), 't verlies van een lettergreep veroorzaken (zoo als b. v. in 't Hoogduitsche *glauben* = *gĕlooven*); *tĕlú* en *pĕrá* spreke men niet *tlu* en *pra* uit. De opene lettergreep, waar de ĕ zich bevindt, wordt tevens gesloten door den beginner der volgende dubbeld te *schrijven* (zie H.); b. v. (*tĕlû*). Is die beginner een *stompe* vaste medeklinker, zoo wordt de opene lettergreep wegens § 7 (aanm. 1 onder) met een *scherpen* gesloten; b. v. (*pĕdáh*), (*bĕbĕrĕ*), (*bĕgé*) enz. Is hij een *dj* of *tj*, zoo bezigt men uit gebrek aan een bijzonder teeken voor *tj* een ter sluiting der voorgaande lettergreep; b. v. (*lĕdja*), (*tjĕtjedur*).

Aanm. 1. De spelling van is zonderling, en slechts te verklaren uit een herinnering aan een vroeger *nĕbi*, dat in 't Mal. (of Atjineesch?) ergens bestaan kan hebben, zoo als uit de Rao-Men. uitspraak *nobi* (aant. bl. 60 onder) van 't Ar. *nabî* (نبي) mag vermoed worden.

Aant. In sommige Jav. handschriften zal men een diergelijke spelling (b. v. *pĕtdjah* = *pĕdjah* enz.) vinden.

b. De *ĕ* doet den klemtoon altijd op de volgende lettergreep vallen, zelfs wanneer deze ook van hem voorzien is; b. v. *bĕlĕn*, *bĕlgáh* enz. Hij neemt nooit plaats in eene laatste *opene* of met *h* geslotene lettergreep, en is dikwijls de vertegenwoordiger van een *o* in T. of M.; b. v. *kĕrbo* = *horbo*, *bĕdil* = *bodil*, *gomĕt* = *gumbot* (M. zie *Maindailingsch. aanm.* op bl. 30), *tanoh* = *tano*, *bĕtoh* = *boto*, enz. Uit de *ĕ* kent men de plaats van den klemtoon, zoodat de lastige regels in T. of M. betreffende den klemtoon hier voor een groot gedeelte vervallen (zie nader K.).

Aanm. agoni is uit T. overgenomen (*aanm.* bl. 45), daar het *agĕni* zoude zijn, zoo het onmiddelijk uit 't Sanscr. (*agni*) was overgenomen.

B. *De* .

De wordt hier *altijd k* uitgesproken, en vertegenwoordigt *h* in T. of M. bijna regelmatig (§ 10 *a*); b. v. *kima* = *hima* (T. en M.), *dukut* = *duhut* (T. en M.), enz.

C. *De* .

I. De , en worden bij 't opzeggen van 't alphabet geadspireerd uitgesproken (*ha*, *hi*, *hu*), maar men is, daar zij ook niet geadspireerd voorkomen, gewoon, overal waar *i* en *u* of *e* en *o* vóór een ongelijken klinker de gelegenheid daartoe bieden, van de *j* en *w* gebruik te maken, om de adspiratie te verhoeden; zoo spelt men , en niet , daar dit *buhat* zoude uitgesproken worden; evenzoo en niet (dat *lehang* zoude zijn). Van daar dat naauwkeurige schrijvers de *j* en *w* gebruiken na op een klinker uitgaande woorden, zoo 't volgende niet met een *h* begint; b. v. (*ku-obah*), *si-obah*) enz. Maar daar nu nog vele gevallen plaats kunnen hebben, waarbij 't onderscheid tusschen een stomme *h* (klinker) en een *h* niet in 't schrift kan uitkomen, zoo pleegt men ook *in* een woord de halfklinkers te schrijven, waar zij uitgesproken de uitspraak geenszins wedergeven; men *schrijft* dan, na een *a* de *j* vóór *i* en *e*, en de *w* vóór *u* en *o*; b. v. (*tai*), (*kae*), (*maus*), (*aor*). Daar *ji*, *je*, *wu* en *wo* geen erkende lettergr. zijn, zoo kan 't gebruik der halfklinkers hier geen onzekerheid geven.

Aant. Wordt de *w* in 't Jav. *rawuh* (*roh* in D.), en *karawu* (vgl. Mal.) uitgesproken?

II. Tusschen twee klinkers of na een sluitenden medeklinker geschreven, is altijd *h*; b. v. *sahut*, *puhun*, *barham*, *nahan* enz. Als beginner van een woord kan de , zoo hij niet van een klinkerteeken voorzien is, naar willekeur, *met* of *zonder* adspiratie klinken; 't eerste is vaker 't geval, maar *wanneer* kan niet door een regel bepaald worden; zoo b. v. spreekt men *adji* en *hadji*, *asa* en *hasa* uit, maar is altijd *hakum*. — 't Voorhechtsel *ĕ* met een sluitenden neusklank is nooit geadspireerd (*ĕntasak*, *ĕmbuwe* enz.); evenmin de praepositie *i*, die daarom ook wel *geschreven* wordt.

Aanm. Die er lust toe heeft, kan het beproeven een regel te

vinden door 't derde stuk van 't Leesb. vlijtig te lezen, daar 't volgen van een met beginnend woord op een klinker uitgaand woord (zie I) over stomme of klinkende *h* licht kan verspreiden; ik heb er den tijd niet toe kunnen vinden. De Mal. spelling kan hem zijn taak *gedeeltelijk* slechts vergemakkelijken; b. v. (*hamba* = همب), daarentegen (*ari* = هار).

D. *De* .

De is in de volgende gevallen *tj:*

I. Na een sluitenden *n;* b. v. *kantja* (vgl. *Mandailingsch* D. I op bl. 27).

II. Als beginner van een lettergreep, zoo in 't woord een andere lettergreep 't zij door I, of anderzins met *tj* begint; b. v. *tjontjang* (Men. *sonsang* = Mal. سنسڠ; vgl. *Mandailingsch* D. III en IV), *tjintjin*, *tjĕtjedur* (A II *a*).

III. Waar 't equivalente woord in T. of M. *ti* heeft; b. v. *tjekĕp* = *tijop* (§ 10 aanm.), *itjing* = *iting*, *kotjing* = *huting*, *tjilaka* = *tilaha*, *tjiko* = , = (zie Wdb.).

a. In andere gevallen is het niet te zien, wanneer hij *s* of *tj* is; b. v. *tjijo*, *siwah*. Dat de spelling in sommige gevallen een hulpmiddel kan wezen, blijkt uit A. II *a* (onder); b. v. *bĕtjik*, maar *bĕsi* = *bosi* (T.). Die Mal., Jav. of Sund. kent, zal hier geen zwarigheid hebben, daar deze tongval die talen in 't gebruik van *tj* meestal gelijk is; b. v. *tjuwatja* even als in 't Mal., maar *subĕrang* = *subărang* (Men.), (zie *aanm.* bl. 9) enz.

E. *Versmelting van klinkers.*

Regels hieromtrent zijn als in T.; b. v. (*bai imbo*), *djumpaku* (*djumpa aku*) enz. 't Volgende is hier nog bij op te merken:

I. De adjective voornaamwoorden kunnen den eindklinker van het aanhechtsel , en van de woorden (= *bajo* in T.), , en opslurpen, te gelijker tijd *in een laatste lettergreep* den klinker gerekt makende (*K*); b. v. (*bage* + *idi*)

of verkort *bagī*, [illegible] *sidarēn* (*sidari* + *en*), [illegible] *baēn* (*báe* + *en*), *bagena* (*bage* + *ena*).

a. [illegible] en [illegible] (bl. 20 r. 4 v. onder) *kunnen* vóór een substantief voornaamw. hun eindklinker verliezen; b. v. [illegible] (*laus* + *mo* + *ija*), *laus maku* (*laus* + *mo* + *aku*), *ena ngaku* (*ena* + *ngo* + *aku*).

II. Woorden die 't voorhechtsel *ĕ* (met een sluitenden neusklank) hebben, verliezen de *ĕ* na op een klinker eindigende woorden; b. v. [illegible] (*kĕntja* + *ĕntasak*), *kutantuwara* (*kuta* + *ĕntuwara*), *mangan montuwara* (*mangan mo ĕntuwara*) enz.

III. 't Aanhechtsel *ĕn* (= *on* en *an* in T.) verliest zijn *ĕ* na een slotklinker, maar doet dezen gerekt klinken; b. v. *dolīn* (*doli* + *ĕn*), *kĕbĕrūn* (*kĕ* + *bĕru* + *ĕn*), *ĕndurīn* (*ĕnduri* + *ĕn*), *uwēn* (*uwe* + *ĕn*) enz.

a. *tunggari* is een versmolten woord, waarin *ari* slechts te herkennen is.

IV. De voorhechtsels *pĕ* (= *pa* in T.) en *kĕ* (= *ka* in T.) verliezen de *ĕ* vóór met *i*, *e* en *o* beginnende woorden; b. v. *pĕmpatkĕn* (*pĕ* + *ĕmpat* + *kĕn*), *pida-hidah* (*pe* + *idah-idah*), *polihkĕn* (*pĕ* + *olih* + *kĕn*), *kengĕtĕn* (*kĕ* + *engĕt* + *ĕn*) enz.; daarentegen met inschuiving van een *h* *pĕhuwap* (van *uwap*), en *pĕhalo* (van *alo*).

a. Tusschen de praepositie *i* en *ĕnda* en *ĕndi* wordt *s* ingeschoven; b. v. *i-s-ĕnda*, *i-s-ĕndi*.

b. Tusschen het relative *si*, en de praepositie *i* wordt *n* ingeschovon; b. v. *si-n-i-kuta idi* (*si* + *i* + *kuta idi*).

c. Zonderling is de inschuiving van *p* achter *pĕ*, zoowel tusschen 't eerste gedeelte van 't herhaalde woord als 't tweede, in *pĕpotopotokĕn* (*pĕ* + tweemaal *oto* + *kĕn*). Vóór *idah* kan *tj* als ingeschoven gelden in *pĕtjidahkĕn* (vgl. *Mandailingsch* bl. 29 r. 1, en vgl. bl. 35 bij III); evenzoo vóór *edur* in *tjĕtjedur* (vgl. § 8 *e*).

F. *Gelijkmaking van klinkers.*

De *ĕ* van 't aanhechtsel *ĕn* (E III) wordt gelijk aan een *u* der voorgaande lettergr., meestal zoo deze slechts door een *h* of *r* gesloten is; b. v. *pusuhun* (*pusuh* + *ĕn*), *napurun* (= *napuran* in T.).

a. Zoo de voorgaande een *i* heeft, *kan* de *ĕ* daaraan gelijk gemaakt worden, zelfs wanneer die lettergr. door een *vasten* medeklinker gesloten is; b. v. *kĕrsikin* (*kĕrsik* + *ĕn*). Van daar ook, dat soms zelfs de *ĕ* van 't aanhechtsel *kĕn* aan de *i* der voorgaande let-

tergr. gelijk wordt; b. v. *arihkin* (*arih* + *kĕn*), *bakinkin* (*bakin* + *kĕn*), *kĕrikin* (*kĕri* + *kĕn*); waaruit blijkt dat *i* helderder is dan *u*. In de meeste gevallen heeft die gelijkmaking plaats, waar de voorgaande lettergreep slechts door een ijlen medeklinker gesloten is; van daar *pĕrangin-anginin*, *kĕtadinqin*, *rarisin*, *gĕndirin* (§ 25 = *dinggiran*), *lapihin* (= *lopijan*), *pikirin* (= Mal. *pikiran*), *tongkirin* (*tongkir* + *ĕn*) enz. — De *ĕ* van 't voorhechtsel *kĕ* wordt gelijk aan de *i* van 't inhechtsel *in*; b. v. *kinigurūn* uit *kĕgurūn* (*kĕguru* + *ĕn*) en inhechtsel *in*, *kinidjuwah* (*kĕdjūwah* met inhechtsel *in*) enz.

b. De *ĕ* wordt aan de *i* of *u* der volgende dikwijls gelijk, zoo er een *r* tusschen staat; b. v. *pĕnurune* van *surune* (in plaats van *sĕrune* = *sarune*, zie J IV), *kiripit* uit een vroeger *kĕrĕpit* (zie A II *b*) = *haropit* (T.).

G.

De *neusklanken worden als sluiters vóór een scherpen medeklinker* uitgesproken (*pantis*, *langsat* enz.).

a. Van hun volgen van 't geslacht van den volgenden beginner (§ 11 *b*) vindt men sporen; b. v. *dĕndang* = *dongdang* (T.), *nampuhun* (*nang* + *puhun*), maar *gĕmgĕm* (§ 11 *c*). — Ook hier *ninta* (§ 11 *b*).

H.

Verdubbeling van denzelfden medeklinker in de uitspraak (A. II *a*.) *vermeden*; van daar *pĕrlandja* = *pallandja* (§ 16), *rĕnren* = *rorron* (§ 15), *nimu* uit *nimmu*, *nina* uit *ninna* (§ 11 *b*). Woorden met aanhechtsels zijn uitgezonderd (b. v. *dokkĕn*, *dahanna* enz.); over de uitzondering *resanna* zie *aanm*. bl. 45.

J. *Onderscheid van klanken in Dairisch* en *Tobasch.*

I. *ĕ* dikwijls, waar T. en M. *o* hebben (A. II *b*).

II. In een *ligte* laatste geslotene lettergreep *u* of *i*, waar T. *o* of *e* heeft; b. v. *laus* = *laos*, *piduk* (IX *a*) = *pidong*, *kijung* = *hijong*, *maus* = *maos*, *kĕtjejur* = *hasijor*, *tahun* = *taon*, *laun* = *laon*, *bakin* = [illegible], *pĕrmain* = *parumaen*, *pagit* = [illegible], *galuh* = *gaol* (§ 25) enz.

Aanm. Minder vaak *u* of *i* in twee op elkander volgende lettergr.,

waar T. *o* of *e* heeft; voorbeelden: *mukup* = *mohop*, *kupul* = *hopol*, *minik* = *menek*, *mitmit* = [illegible] enz.

III. Voorhechtsels hebben altijd *ĕ* zoo zij de ligtste lettergr. uitmaken (zie bl. 41 in V); b. v. *mĕndok* = *mandók* (T.), *mĕrdĕkeng* = *mardoking* (M.) enz.

IV. De *ligtere* lettergreep heeft vaak *ĕ*, zoo de volgende lettergrepen een verschillenden klinker hebben; b. v. *tjĕbonk*, *tjĕtjedur*, *sĕmolih* (*si* + *molih*) enz.; en gaarne *i* zoo de klinker dier lettergrepen gelijk is; b. v. *pinurun* in plaats van *pĕnurun* (van *turun*), *pinĕrĕn* in plaats van *pĕnĕrĕn* (van *sĕrĕn*, zie § 30 VI), *djinaka* = *djonaha* (T.), *rintaka* = *rostaha* (T.), maar *indukur* naast *ĕndukur* = *anduhur* (T.).

a. Zoo de volgende lettergreep met een lipletter begint, heeft de *ligtere* gaarne *u*; b. v. *tjuwatja*, *suwalang*, *sumangan*.

V. De klinker van de voorlaatste *zware* lettergr., wordt gerekt uitgesproken; b. v. *pāntis*, *tūlur*, *pōstĕp*, enz. Hieruit 't volgende te verklaren:

a. *e* (als *è*, zie § 5), waar T. of M. *i* hebben vóór een van *u* of *o* voorziene lettergreep, terwijl *o* meestal door *ĕ* vertegenwoordigd wordt (A. II *b*); b. v. *ēnum* = *inum*, *ēdjuk* = *idjuk*, *ēpuh* = *ipu* (Mal. *ipuh*), *ēpĕn* = *ipon* (M.), *ēngĕt* = *ingot*, *ēnggĕt* = *inggot* (M.), *pēnggĕl* = *pinggol*. *Soms* volgt de *ĕ* den klinker der zware lettergr.; van daar *bereng* = *biróng* (noot op bl. 21), *eket* = *ihot*.

b, *o* (als *ò*, zie § 6), waar T. of M. *u* hebben vóór een van *i*, *a* of *o* voorziene lettergr., terwijl *o* meestal door *ĕ* vertegenwoordigd wordt; b. v. *kotjing* = *huting* (D. III), *kodĕn* = *hudon*, *sondat* = *sundat*, *tonggar* = *tunggar* enz. *Soms* volgt de *ĕ* den klinker der zware lettergr.; b. v. *onong* = *unóng* (noot bl. 21), *tokor* = *tukor*, *olong-olong* (IX) = *ulo-hulok* (M.), *otok-otok* = *uto-hutok* (§ 10).

Aanm. 1. Buiten den regel staat *polĕt* = *pulut* (*aanm*. K).

Aanm. 2. Van woorden als *pitu*, dat naar den regel *petu* moest zijn, zoude men denken, dat zij overgenomen zijn. Van *bindu* is dat wel niet te betwijfelen, daar 't schrift blijkens 't gebrek aan een teeken voor *tj*, en stomme *h* (C. I op bl. 34) van T. overgenomen is.

VI. *awa* waar T. *ao*, *a* of *aba* heeft (zie § 17 II).

VII. *eja* waar sub-T. en M. *aja* hebben (zie bl. 16 r. 2 van onder).

VIII. *awi* vaak waar T. en M. *ai* hebben (zie bl. 15 r. 9 van onder).

IX. zeer dikwijls een neusklank als sluiter van een woord, waar T. en soms ook M. een scherpen vasten medeklinker van 't zelfde geslacht hebben; b. v. *olong-olong* (V *b*.) = [illegible]

[Batak script] (M.), *sumangan* = *sumangot*, *ongkam* (V *b.*) = [Batak script] (zie nader § 30 VI).

a. 't Omgekeerde in *piduk* (*aanm.* onder VIII § 30) = *pidong* (T.).

X. Vaak *aha* waar T. of M. *ao* hebben; b. v. *mahal* = *maól* (noot bl. 21), *tahan* = *taon*, *djahat* = *djaót* (zuid-M.), *bahan* = *baon* (zuid-M.), *nahan* = [Batak script] enz.

XI. *Eenlettergrepige gesloten woorden* hebben den klinker gerekt; b. v. *būk*, *gūng*, *kīn* enz.

a. Diergelijke woorden zijn soms in T. of M. tweelettergrepig met een *o* als voorslag (bl. 43 1°.); b. v. *būk* = *obuk*, *gūng* = *ogung;* maar *kīn* is uit *kijĕn* = [Batak script] (T.). De voorslag heeft in dezen tongval ook wel een neusklank tot sluiter; b. v. *ĕmpat* = *opat* (T. en M.).

b. *Eenlettergrepige vooral opene woorden*, hebben ook twee gelijke door een *h* gescheiden klinkers; b. v. *tuhu* = *tu* (Malagasi; en T. in *tutú*), *lehe* = *le* in *malé* (T.), *neke* = *ne* (*Sumbawa*), *pihir* = *pir* (T.), enz. (vgl. bl. 42 2°.).

Aant. 't *Moderne Mal.* heeft den eenlettergrepigen vorm, waar onder anderen Men., 't Mal. der geschriften, en Makassaarsch den tweelettergrepigen heeft met *ă* of *hă* beginnende; b. v. *lang* = *ălang* (Men. هلغ), *djung* of *djong* (جلنك Perz.?) = *ădjung* (اجغ), *bang* (Perz. بنك) = *ăbang* (ابغ), *lat* = *ălat* (هلت), *lut* = *ălut* (هلت blijkens 't Mandail. [Batak script], dat overgenomen is, daar 't anders *olut* zoude zijn), *long* (*doodkist*) = *àlung* (Mak.), *nu* (Mal. van Palembang) = *ănow* (Men.), *rat* = *hărat* (Men.) enz. *Menangkabowsch* scheidt *soms* den klinker in tweeën door *h;* b. v. *djihin* = *djin* (Ar.), *ruhun* (§ 30 III *c.*) = *rum* (Ar. Mal. روم eigenn.). 't *Sundasch* maakt den klinker dubbel zonder scheider; b. v. *sa-at* = *sat* in *asat* (Jav.), *bo-ol* = *bol* (Jav.), *gu-ung* of *go-ong* = *gung* of *gong* (Mal.), *bu-uk* = *būk* (XI *a*), *ti-is* = *tis* (Jav.), *du-um* = *dum* (Jav.), *hu-ut* = *hut* in *uhut* (D., Tag. *ohot*), *ka-ak* of *ga-ak* = *kak* (D.) of *gak* (T.), *de-eng* = *ḍeng* in *ḍengḍeng* (Jav.).

XII. *ld* even als in M. (zie bl. 29 bij I) waar T. *ll* heeft; b. v. *toldang* (V *b*) = *tullang.*

a. Alleen staat *ĕmbalno* (§ 30 IX) = *mallo* (T.), *maldo* (M.; vgl. Men. *manow*).

XIII. *d* even als in M. in 't aldaar (bl. 30 bij IV) vermelde geval, waar T. *l* heeft; b. v. *sodip* = *silup* (§ 25), *dubalang* (ook Men.) uit *ulu-*

balang (zie *a.* bl. 41); vgl. *dasun* (Men.) = *lasuna* (zie *aanm.* 1 bl. 46), *bídalăq* (Mak.) naast *bílalăq* (Ar. Mal. *bilal*) enz.

XIV. *di* wel eens waar T. *dji* heeft; b. v. *tadi* = *tadji*, *gandil* = *gandjil*, *djodi* = *djudji* (V *b*); 't geen zonderling is, daar deze tongval anders *tji* boven *ti* trekt (bl. 35 III). Minder vaak *du* waar T. *dju* heeft; b. v. *radum* = *radjum*, *edur* (V *a*) = *idjur*.

K. *Klemtoon.*

Deze is te kennen uit de plaats van de *ĕ* (A. II *b*), terwijl een gerekte klinker in een laatste lettergreep plaats nemende op deze den klemtoon laat vallen (E I en III). — De uitzondering *debatá*, dat hier *debĕta* moest zijn, of *dibáta* (§ 22 III *d*, op bl. 45) worden, is te wijten aan overname van 't woord uit 't Tobasch; men spreekt het ook *debáta* uit (vgl.de geciteerde plaats onder).

Aanm. Daar deze tongval een *ĕ* heeft, en dien klinker ook in een laatste lettergreep (bl. 33 *b*) bezigt, zoo heeft hij ook een *ligtere* laatste lettergreep, wat in T. en M. uit gebrek aan den kleurloozen klinker niet 't geval kan zijn; van daar *polĕt* (bl. 38 *aanm.* 1), waarin *ĕ* door de rekking der voorlaatste (bl. 38 V) moet gekomen zijn. Uit de rekking van den klinker in de voorlaatste zware lettergreep is ook 't volgende te verklaren.

I. De vóóraanstaande *ligtere* lettergreep vaak weggeworpen, waar zij in T. of M. met een klinker begint; b. v. *bara* = *abara*, *rirang* = *arirang*, *goni* naast *agoni*. Zoo zij met een neusklank gesloten is, en de volgende lettergreep met een *stompen* medeklinker begint, *kan* deze ook door den neusklank weggestooten worden; b. v. *nakan* = *indahan*, *lalu* in pl. v. *nalu* (§ 30 IV) = *andalu* of *indalu;* maar *balo* = *imbalo*, *ĕndukur* = *andukur*, en *ĕndĕratja* = *naratja* (Mal.).

a. Zoo zij met een scherpen medeklinker begint, *kan* slechts de klinker wegvallen; b. v. *tjemun* naast *ĕntjemun* = [illegible], *tjuwan* naast *ĕntjuwan* = [illegible] of [illegible] (bl. 43 r. 2 v. onder).

b. De praepositie *i* wordt *vóór* een woord vaak weggelaten; b. v. *sĕnda* en *sĕndi* in pl. v. *i-s-ĕnda* en *i-s-ĕndi* (E. IV *a*), *dokkĕn* = *i dokkĕn.* Door dat het zoo dikwijls vóór tweelettergrepige woorden geschiedde, heeft men 't zelfs vóór eenlettergrepige woorden gaan doen; b. v. *dok* = *i dok.*

II. 't Voorhechtsel *mĕ*, zoo 't door een neusklank gesloten is, die in sommige gevallen den beginner van 't stamwoord wegstoot, valt

soms weg, zoo de volgende zware met een *m* begint; b. v. *muwat* in plaats van *mĕmuwat*, *munuh* in plaats van *mĕmunuh* (van *bunuh*) = *mamunu* (T.), *magahkĕn* in plaats van *mĕmagahkĕn* (van *bagah*), *mahan* in plaats van *mĕmahan* (van *bahan*); daarentegen *mĕmukar*.

III. 't Voorhechtsel *mĕ* (zonder sluitenden neusklank) wordt vóór alle medeklinkers, uitgezonderd *l*, *r* en *h* — daar vóór deze medeklinker geen sluitende neusklank kan uitgesproken worden — omgezet, zoodat er *ĕ* uit ontstaat met een sluitenden neusklank van 't geslacht van den beginner van 't stamwoord; b. v. *ĕmpĕngke* = [Batak script] (T.), *ĕmbijar* in pl. v. *mĕbijar* = *mabijar* (T.), *ĕntor* in pl. v. *mĕtor*, *ĕnggĕluh* in plaats van *mĕgĕluh* (= [Batak script], zie § 30 IX), maar *mĕhangke*, *mĕlampis*, *mĕrintjan*. — *rĕmuwar* is misschien in plaats van *mĕruwar* (§ 25). Begint 't stamw. met een klinker, dan gaat *ĕ* verloren; b. v. *mela* = *maila* (T.), *moto* = *maoto* (T.) enz.

a. Deze tongval heeft ongaarne woorden van meer dan drie lettergrepen; van daar *tjingano* (D. III) = [Batak script], *kikĕtang*, waarvoor *mĕ* blijkens [Batak script] (M., zie bl. 27 r. 3) moet weggevallen zijn; evenzoo: *kipangan*. Van daar ook *tuwara* naast *ĕntuwara* (*antu* + *ara*), *pĕrbejan* uit *parubejan*, *pĕrmain* uit *parumaen*, *dubalang* = *ulubalang* (bl. 39 r. 1 v. o.).

IV. 't Aanhechtsel *su*, de *overmaat* uitdrukkende, trekt den klemtoon (§ 20 II *a*): *ĕntorsú*. De klemtoon van den vocativus is als in T. en M.

V. In een *ligtste* lettergreep *moet* deze tongval *ĕ* hebben; b. v. *mĕrdĕkeng* = *mallihíng* (§ 28 I *b*), *bĕrnit* = *barnít*, *bĕlgah* = *balgá*; *mĕndok* = *mandók* enz.

Dairische Leesoefening. (Tekst zie Leesb. III bl. 121).

(*Bindu-gĕdang*) Manuk-manuk saip-ladang/// asa lot mo kunukĕn suhut sukutĕn arnija i sukutkĕn sintĕrĕm lako bangku, asa ku-suratkĕn mi kĕrta-sena, asa i bĕtoh kono, alé si-mĕngguru sukutĕn, asa i pĕtĕrem kono nola bai sidebān. Asa lot mo kunukĕn piduk arnija mĕrgĕrar manuk-manuk saip ladang; tah i dike nari rohna, malot i bĕtoh sintĕrĕm kĕrĕrohna, i kuso si-midahsa pe kunukĕn, malot i bagahkĕn bĕkasna roh, gĕrarna ngo kunukĕn kantja i bagahkĕn mĕrgĕrar manuk-manuk saip-ladang; malot kunukĕn mĕrbukbuk manuk-manuk saip-lada-ngidi; gahgah mĕngangkat ngangkat ngo kantja i tanoh, gahgah mĕrdĕngak-dĕngak sorana pida-hidah piduk si-debān mĕngkehe mĕngkulu mĕrkabangĕn, kénan panganĕn. Asa gahgah mo kunukĕn mĕngangkat ngangkat manuk-manuk saip-lada-ngidi; idah mo kunu-

kĕn mĕrbuwah kaju-ara tuganna mĕrbĕlgah kajuna, tuganna djumĕrangkar dahanna, tuganna binbin buwahna, tuganna mĕrsembur piduk ĕmbĕlgah bĕlgah, dĕkĕt piduk kedek-kedek, dĕkĕt binatang i datas mangani buwah kaju-ara idi, sada pe malot ĕndabuh buwah kaju ara idi djumpa manuk-manuk saip lada-ngidi, makin kĕlĕk-kĕlĕk i bakin sorana idi, mengĕr mo kunukĕn i bĕge-ntjawi; i pĕsulak mo kunukĕn i tongkir ĕnggang; "lako mo ko lĕbekĕn tongkir alé ĕnggang si-mĕr dĕngak-dĕngak i tĕru-hidi; mĕnger mo ku-bĕge tipat ari tipat bĕrngin; tah kade si-ni-dokna asa mĕnger, nina, ija;" bagí mo i dokkĕn ĕntjawi. "Uwe;" dok ĕnggang. Asa lako mija tuhu; kĕntja soh ija mi tĕruh, mongkam mo kunukĕn ĕnggang: "Kasa kono mengĕr alé i tĕruhena; hapil, nina, i dĕngkoh kaltu i datas, tĕrpĕdĕm pe kaltu mada i bakin soramu mĕrdĕngak-dĕnga-kidi;" bagí mo kata ĕngga-ngidi. Asa mongkam mo manuk-manuk saip-ladang: asa mengĕr pe aku, alé ĕnggang, bakin mĕlehe ngaku ku-akap bakin malot aku kĕnan panganĕn; ku-idah kene kĕrina mangani buwah i datas, ku-tulus i tĕru-hena, tah lot gijam sada ĕndabuh djumpaku katengku, asa ku-pangan, ĕntĕng sada pe gijam malot djumpaku; i mo, asa mĕrdĕngak dĕngak aku gahgah; muda masih mango atemu, midah au, taruhkĕn nahan bangku buwah kaju-ara idi"; bagí mo dok manuk-manuk saip-ladang. "Uwe"; dok ĕnggang. Asa molih mija midatas; kĕntja soh ija midatas, i kuso ĕntjawi mo ĕnggang: "Kade mango alé ĕnggang! asa mengĕr, nina manuk-manuk saip-ladang?"; bagí mo dok ĕntjawi. Asa mĕrdĕngak-dĕngak pe ija, nina, alé-entjawí! bakin mĕlehe ngo, nina, ija malot mangan; malot ija norok kabang mĕnulus panganĕnna, bakin malo-tija mĕrbukbuk; ku-taruhkĕn, nina, buwah kaju-ara ena bana, asa lot, nina, panganĕnna enz.

II. WOORDVORM.

§ 22.

I. De meeste stamwoorden zijn tweelettergrepig. Die van meer dan vier lettergrepen zijn even zeldzaam als eenlettergrepige, die geen betrekking beteekenen. Die van vier lettergrepen worden of als tweelettergrepige woorden uitgesproken (§ 18 *a*), of ondergaan in de eerste twee lettergrepen veranderingen (zie IV bl. 47).

II. *Eenlettergrepige* hebben een bij-vorm die tweelettergrepig is; die tweelettergrepige ziet er op de volgende twee wijzen uit:

1°. Hij heeft een *o* (*ĕ* in *Dairisch*, bl. 33 *b*) als eerste lettergreep, 't zij open, 't zij door een neusklank gesloten; b. v. *omas* naast *mas*, *orak* naast *rak*, *onggos* naast *gos*, *ontjit* (M.) uit Mal. *tjit* (vgl. in 2°.), *odjim* naast *djim* (vgl. XI *a*., en *aant*. op bl. 39).

Aanm. Soms met onderscheid van beteekenis; b. v. *onggang* of *ĕnggang* (D.) *rhinoceros-vogel* maar *gang* ('t geluid van dien vogel); vgl. Jav. *ĕngkak* met *kak* in D. en *hak* in T., *opat* of *ĕmpat* (D.) 't *getal* 4, maar *pat* (zie Wdb.). In pl. v. *o* vindt men wegens § 28 I, ook andere klinkers; b. v. *inggot* (M.) = *onggot* enz.

2°. Hij heeft den klinker in tweeën gescheiden door een *h* of *w*; b. v. *sihit* uit Mal. *tjit* (vgl. *ontjit* in 1°.), *kohol* (noord-M.) uit Holl. *kool*, *lehe* (*Dairisch*, zie *b* en de *aant*. bl. 39), *tohod* (Bisaj.) = *tot*, *pahang* (M.) = *pang* (T.), *uhuq* uit *uwuq* (zie *aant*. bl. 15), *bohok* (Tag.) = *bŭk* (D.), *sahang* (Dajaksch) = *sang* (Bim.), *kahar* (Batav. Mal.) uit 't Nederd. *kar*, *awak* (D.) = *ak* (T.).

Aanm. j als scheider van den klinker vindt men in *lajan* (M.) = *lahan* (D.), die beiden van een *lan* moeten uitgegaan zijn; even zoo in *ajaq* (Mak.) = *awak* (D.) uit een *ak* (zoo als in T.); en in *majas* (in de Eng. werken over Borneo *mias* gespeld) = *mawas* (n°. 5 bl. 14).

Aant. dahan (D.; ook Mal.) moet uit een *dan* ontstaan zijn blijkens *edan* in 't Dajaksch, waar het denkelijk *ĕdan* zal uitgesproken worden, zoodat het dan eigentlijk een eenlettergrepig woord is (zie boven 1°). Het is niet altijd mogelijk te bepalen, welke vorm de oorspronkelijke is, daar door 't wegvallen van een *w* of *h* tusschen twee *a*'s een eenlettergrepige vorm kan ontstaan; zoo b. v. kan *djat* in noord-M. ontstaan zijn uit *djahat* (D. en Mal.) of *djawat* (sub-T. zie n°. 22 bl. 15), maar met even groote waarschijnlijkheid kunnen *djahat* en *djawat* door 2°. van *djat* uitgegaan zijn. 't Jav. *barambang* (tweemaal *bang* met 't invoegsel *ar*) moet van *bang* (*rood*) afgeleid worden, en is dus 't zelfde woord als 't Mal. *bawang*, dat 't zelfde (*roode ui*) beteekent [1].

III. *Drielettergrepige woorden* hebben vaak een bijvorm, die tweelettergrepig is, en soms in een tongval of zustertaal te vinden is; wat

[1] Vgl. *koning* (D. *curcuma*) met *kuning* (Mal. *geel;* zie verder Wdb. onder *kunik*).

uit de natuur van de ligtere lettergreep te verklaren is; b. v. *tampuning* (M.), *tĕmpoling* (D.) = *poning;* [illegible] (*atturbung*) naast *turbung; tindawan* (Men.), *tjĕndawan* (Mal.) = *dawan;* [illegible] = *bidokar* (D.), *dulang* = *bindulang* (D.); *djilatang* (Men.), *djălatang* (Mal.) = *latong*, *latĕng* (Jav.); *ampălam* (Mal. *c* VII § 30) = *pĕlĕm* (Jav.); *lutut* (Mal.) uit *ulu-tut* (zie *aant.* onder VI § 30) enz. (vgl. *Dairisch* K. I op bl. 40).

a. Uit de vergelijking blijkt het, dat de *ligtere lettergreep* (§ 18) nu eens gesloten, dan weder open is, en zelfs, dat men haar gesloten heeft in overgenomen woorden; b. v. *pitudar* = *bintudar* (D., zie bl. 46 bij *e* 1°.), *sugapa* (M.) = *sunggapa*, [illegible] uit *upamā* (Sanscr.), [illegible] = *sutăra* (Mal.; uit Sanscr. *sutra*), *pakadja* (Jav.) uit Sanscr. *pangkadja*, *tjĕmpaka* naast *tjĕpaka* (Jav.), *tĕngkuluk* (D.) = *tahuluk; rigarung* (D.) = *ringgarung*, *langkawas* (Bisaj.) uit *lakawas* (§ 25 II), enz.

b. Drielettergrepige woorden, die met een *s* beginnen, hebben vaak twee vormen, waarvan de een met *su*, en de andere met *si* begint; b. v. *subodak* naast *sibodak*, *sumangot* naast *simangot*, *surambon* naast *sirambon*, *sikkora* naast *sukkorá*, *sittora* naast *suttorá* enz.; vgl. ook *sijalang* met *suwalang* (D.). De naam van 't *o*-teeken (x) namentlijk *sihora* (§ 3) is aldus uit 't Sanscr. *tjakra* (§ 7 *aanm.* 6) ontstaan, en beteekende dus *rad* (§ 25 IV); evenzoo *sindor* (*f aanm.* 1 bl. 46) uit *sandăra.* Hier schijnt de beteekenis van 't voorhechtsel *si* invloed uitgeoefend te hebben, want door *si* te nemen gaf men 't woord de gedaante van een tweelettergrepig stamwoord, waarvóór dat voorhechtsel was gekomen. In de ligtere lettergreep ook van woorden, die niet met een *s* beginnen, vindt men nu eens *i*, dan eens *u*, meestal zoo de volgende lettergrepen ongelijke klinkers hebben; b. v. *bituha* naast *butuha*, [illegible] naast [illegible].

Aanm. pinasa uit *panasa* (Sanscr.) schijnt door 't Dairisch (zie bl. 38 IV) of een andere taal in T. gekomen te zijn.

c. Drielettergrepige woorden, wier twee laatste lettergrepen van *a* voorzien zijn, hebben in T. in de ligtere lettergr. gaarne *o;* b. v. *otara* uit *utara* (Mal., Sanscr. *uttara*), *sowara* uit *suwara* (M. en Mal. enz., Sanscr. *swara*), *djonaha* = *djinaka* (D., zie bl. 38 IV), *rostaha* = *rintaka* (D.), *sondjata* = *sindjata* (M.) enz; *o* alhier wordt verklaard uit zijn waarde als vertegenwoordiger van den kleurloozen klinker (*Dairisch*, bl. 33 II *b*). Enkele woorden hebben

er *a* naast; b. v. *hosaja* naast *hasaja*. Zoo de laatste lettergreep *i* heeft en de voorlaatste *o*, is *u* geliefd; b. v. *unggoris*, *unggoli* en *gupponi*. Zelfs afgeleide woorden kunnen in de ligtere lettergreep een anderen klinker hebben, dan hun toekomt naar 't stamwoord; b. v. *parangan* uit *porangan* (stamw. *porang*), *todingkon* naast *tadingkon;* vgl. ook *harbangan* = *horbangan* (M.), *rambowan* = *rombowan*. Dat *a* in de ligtere lettergr. ook geliefd is, blijkt wel uit de uitspraak der voorhechtsels [Batak script], [Batak script] en [Batak script] (§ 6 IV), die vóór 't stamwoord hun gewigt verliezen (§ 20). Naast *umbaen* vindt men *imbaen* en *ambaen*. M. heeft *anggoris* = *unggoris*, en *pamondur* = *humondur* (bl. 46 2°.).

Aant. Dajaksch heeft er gaarne *a*, zelfs wanneer de klinker der eerste lettergreep van 't stamwoord een andere is; b. v. *dahian* = *durijan* (Mal.) van *duhi* = *duri* (Mal.), *baputan* van *puput* en *an* (zie *e* 1°.) enz.

d. Zelden vindt men *e* in de ligtere lettergreep; van daar ook de op bl. 16 r. 6 v. o. vermelde uitspraak. Dit is dan ook de reden, waarom M. van *debatá*, toen het den klemtoon op de voorlaatste van 't woord als substantief (§ 19 *aanm.*) had verlegd, de *e* in *i* veranderd heeft, daar de *e* slechts te dulden is in een *ligte* (§ 18) lettergreep. Hieruit te verklaren *djinaka* (D.) uit *djainaka* (Sanscr. kleine of verachtelijke Djaina of Budhist), want 't is immers de eigenn. van een persoon, die partij trekt van de ligtgeloovigheid der menschen, zijn schuldeischers met praatjes den mond vullende, terwijl het in 't Mal. de bijnaam is van den *pălanduk*, als held van de fabel, die op de geestelijkheid een satyre bevat, en een bewijs van anti-Budhisme is. Om dezelfde reden is ook *nairĕtī* (Sanscr.; Bal. *neriti*) *nariti* geworden; vgl. Jav. *kimawon*, *kiwala* naast *kemawon*, *kewala*, enz.

Aanm. In D. vindt men *resanna*, dat uit T. (*irisanna*) overgenomen is, daar de benaming der windstreken meer in de wigchelletterkunde, die bij de Dairisch sprekenden van Toba gekomen is, te huis hooren, dan in 't dagelijksche leven (vgl. bl. 33 r. 2 v. o).

Aant. In talen die *ĕ* hebben, zoo als b. v. 't Javaansch, kan natuurlijk de *o* niet anders dan als een gewone *o*, en dus als een zamengetrokken tweeklank (*au*) beschouwd worden; van daar dat 't Jav. ook in overgenomen woorden in de ligtere lettergreep gaarne een anderen klinker neemt in plaats van *o;* b. v. *gapura* uit *gopura* (Sanscr.), *sugata* uit *sogata* (Sanscr.) enz.

e. Als *beginners van de ligtere lettergreep* ziet men naast elkander optreden:

1°. *scherpe* en *stompe* medeklinkers; b. v. *pitudar* = *bintudar* (*a* III bl. 44), *bindjaro* (M.) uit *pindjarå* (Men.), *gărandam* (Mal.) uit *kirandam* (Tamil.) enz.

2°. *Gelijkgradige medeklinkers;* b. v. *tilubang* = *pilubang; surangkap* naast *turangkap* = *pirangkap* (Men.); *palait* = *kalawit* (Tag., bl. 15 bij IV); *paringgi* = *kuringgi* (Men.); *pamondur* (M.) = *humondur* = *kumăndur* (Mal.); *sappinur* = *tĕmpenur* (D.); *karambodja* (Mal.) uit *tarambudja* (Sanscr.); *turlala* naast *surlala; kĕtaring* (D.) = *tataring; pamúkusŭq* (Mak.) = *kĕmukus* (Jav.); *kĕmarti* (D.) = *pamarti; puwasa* = *tjuwatja; sulembe* (M.) = *kulămbej* (Men. *si* ——: zekere boschgeest, zie § 28 *aanm.*); *djalapang* (Daj.) = *galapang; dărghaju* naast *gărghaju* (Mal.); *simbora* uit *tīwra* (Sanscr.; zie *a* bl. 44, en bl. 13 bij II); *balĕmĕn* (D.) = *daloman*, *bolita* = *gălita* (Mal.).

3°. *Doorklinkers* (bl. 6 r. 3 v. o.); b. v. *rambotik* = *sambotik;* [illegible] = *longkisa.*

4°. *Neusklanken met stompe medeklinkers* (zie § 30 VIII).

5°. *l* en *n* (§ 30 IV), en minder vaak *s* en *h* (§ 30 XI).

Aant. Maleisch heeft als beginner der ligtere lettergreep vaak *tj* waar Menangkabowsch *t* heeft; b. v. *tjăngkada* = *tăngkada*, *tjăndawan* = *tindawan*, *tjăntadu* = *tăntadu* enz. *Soms* heeft het *t* waar Jav. *tj* heeft; b. v. *tărubuk* = *tjĕrubuk* (Jav.), *tămpuling* = *tjĕmpuling.*

f. Door 't streven naar tweelettergrepigheid (I), vindt men vaak de *afknotting der ligtere lettergr.* bij door 't invoegsel *um* afgeleide woorden; van daar *moru* uit *tumoru* (van *toru*), terwijl D. *tumĕruh* (van *tĕruh*) heeft behouden (§ 18); *masak* uit *tumasak* (van *tasak*), *muldak* (M.) uit *djumuldak* = *djumullak* (van *djullak* = *djurlak;* zie § 16 *a*). Deze afknotting is regel, zoo 't stamwoord met een lipletter begint, en de afgeleide vorm een bijzondere beteekenis heeft (hierover nader).

Aanm. 1. De *afknotting van een laatste lettergreep* heeft *zelden* plaats; voorbeelden: *sindor* uit een vroeger *sindora* (zie *b* op bl. 44), *angkus* (Jav.) uit *angkusa* (Sanscr.), *sindur* (Jav.) = *sindura* (D., Sanscr.), *dasun* (Men.) = *lasuna* (uit 't Sanscr., vgl. *Dairisch* bl. 40 r. 1).

Aanm. 2. Zoo woorden een lettergreep meer krijgen, dan is 't

vertegenwoordigen van een *h* of een halfklinker door een klinker de oorzaak (zie b. v. § 17 II, bl. 16 r. 4, § 30 X *aanm.* 2).

IV. *Vierlettergrepige woorden* hebben vaak een drielettergrepigen bijvorm, door wegwerping van een der twee eerste lettergrepen (vgl. *Dairisch a.* op bl. 41); b. v. *artija* naast [Batak script]. *Dikwijls* is de weggeworpen lettergreep de tweede; b. v. *salenggam* uit Men. *sidalenggam* (Tamil. *sadalenggam*); *kĕndaka* (Mal., zie *a.* bl. 44), *gudagå* (Men.) uit *kapardaka* (Sanscr.); *mărpati* (Mal. *duif*) uit *bhărjāpati* (Sanscr. *een getrouwd paar*, § 30 VIII); *djapati* (Sund. *duif*) uit *djajūpati* (Sanscr. *een getrouwd paar*); *djakĕrta* (Jav.) uit *djajakĕrta; angkara* (Mal.) uit *ahangkara* (Sanscr.), *tjărpălej* (Mal.) uit *kiripillei* (Tamil.), *parsapan* uit *parisapan* (*par* + *isap* + *an*); *tombara* uit *torumbara; sulandak* uit *suga-landak* ('t laatste woord is in Mal. gebruikelijk); *tanguma* (M.) uit *tonga-uma* enz. *Zelden* valt de eerste lettergreep van de laatste twee weg; voorbeelden zijn *binaga* (D.) = *bonijaga; sinaga* (naam van een *marga*), waar de beteekenis van *si* (zie *b* bl. 44) ook gewerkt heeft, = *tjunijăgå* (Men. naam van een *suku*).

a. Herhaalde tweelettergrepige woorden verliezen den scheidenden medeklinker meestal in 't eerste: [Batak script] (tweemaal *kijan*), [Batak script] naast [Batak script], *dakdanak* in pl. v. *danak-danak*, *balbahul* in pl. v. *bahul-bahul*, [Batak script] (§ 10 *a.*) uit [Batak script] (tweemaal *hadang*) + aanhechtsel *an*, *mămbărang* (uit *bangbărang*, § 30 VIII) = *bărang-bărang* (Mal.), *rejor rejor* naast *ejor ejor*. In *palakpak* (uit *palak-palak*) is 't laatste verkort. Zoo zij echter met een klinker beginnen, worden zij niet verkort, maar trekken soms hun sluiter vóór 't geheele woord; b. v. *gulok-gulok* uit tweemaal *ulok*, alwaar de *g* in plaats van *k* wegens § 30 I moest komen, *pujup-pujup* uit *ujup-ujup*; vgl. *kanak-kanak* (Mal.) = *anak-anak* (D.).

b. Zoo zij geen verkorting ondergaan, dan gebeurt 't volgende:

1°. De twee eerste lettergrepen worden in een bekend woord verknoeid, zoodat 't geheele woord 't voorkomen heeft van een uit twee woorden bestaand woord; b. v. *sira-lenggam* = *salenggam* (zie boven in IV), zoodat 't de beteekenis heeft van *lenggam-zout* in overeenstemming met *sira-sandao* (*salpeter*; vgl. *sirabun* en *siragong* in 't Wdb.); [Batak script] uit [Batak script] (de sluitende *n* zie *a* bl. 44) door aan *ari* (*dag*) te denken; even zoo *tjina-buta* (zie *aant.* bl. 19) uit *tjihnībhūta* (Sanscr.).

2°. In de twee eerste lettergrepen geschiedt 't zelfde wat boven van de drielettergrepige woorden gezegd is, door dat men ze niet door middel van een bekend woord kan vasthouden; b. v. *habodaga* uit *kapardaka* (IV), *mangijamun* in plaats van *manijamun* (van *sijamun* d. i. *si* + *hamun*), *dijapari* uit *bijapari* (Men.); *subabai* uit *si-babai* (van *baba*)?; *manisija* (T.) = *manusija* (M.), *purasani* (Jav.) = *kurasani* (Mal. خرساني), [Batak script] uit *Mantawej* (§ 30 III); *katokĕrĕn* (D.) = *patihoran*, *amisara* (M.) uit *anuswara* (Sanscr.), *samisara* naast *samesara* (zie bl. 18 r. 3 v. o.) uit Sanscr. *sanestjara*. Zelfs kennelijk afgeleide of zamengestelde woorden ontsnappen soms die veranderingen niet; van daar [Batak script] naast [Batak script], *harisuwan* naast *harusuwan* en *harosuwan* (M.); *barabuni* (*baro* + *buni*) enz.

Aant. 't Jav. *sarawedi* is in 't Mal. zelfs tweelettergrepig geworden (*sărdi*); zoo ook *păkat* in *sapăkat* (*eensgezind*) uit 't Ar. موافقة.

V. *Vijflettergrepige woorden*, welke meestal kennelijk afgeleide zijn, ondergaan soms ook in 't eerste gedeelte (§ 18 *a*) de in III en IV vermelde veranderingen; b. v. *darambanuwa* (*daro* + *m* + *banuwa*), *sarimatuwa* = *saur-matuwa* (§ 25 III) enz.

a. Zoo de tweede lettergr. door een neusklank gesloten is, die vóór een *scherpen* medeklinker als beginner van de volgende lettergr. staat, dan valt hij soms zelfs in 't schrift (§ 11) weg; b. v. [Batak script] (van *podom*) naast [Batak script], [Batak script] (van *purpur*) naast [Batak script]. In deze woorden, die men als kennelijk afgeleid begrijpt, is toch de *p* als sluiter niet te hooren, daar op 't tweede gedeelte de volle klemtoon is (§ 18 *a*). Daarentegen altijd [Batak script] *halikkokkoton* (§ 14 *a*), daar hier de *ng* natuurlijk niet wegvallen kan, daar het dan *halihokkoton*, en dus onkenbaar zou worden.

§ 23.

Sluitende medeklinkers.

I. Als sluiters kunnen optreden de scherpe medeklinkers, de neusklanken en de trillers.

a. De scherpe verhemelte-medeklinker en de neusklank van 't zelfde geslacht zijn er van uitgezonderd (§ 7 *aanm.* 10).

b. D. heeft ook een *h* als sluiter (zie bl. 32 I).

II. Twee medeklinkers tegelijk kunnen noch sluiters noch beginners van een lettergreep zijn; b. v. [Batak] is *alítlo* en niet *ali-tlo;* de klemtoon op de voorlaatste doet het als één woord kennen (§ 19 *b*).

III. Als sluiters van een lettergreep *in* een woord zijn geliefd 1°. de neusklanken vóór een *vasten* medeklinker van hun geslacht, en 2°. de doorklinkers.

a. De *n* kan als sluiter vóór *s* niet uitgesproken worden (zie § 11, bl. 27 I, en bl. 35 I). Daarentegen is *ng* op dezelfde plaats geliefd; b. v. [Batak] (uitspraak in T. en noord-M. zie § 11) *kangsa* (D.) = *kansȧ* (Men.).

Aanm. 1. In 't Men. is *n* als sluiter vóór *s* overal, waar Mal. *ng* heeft; b. v. *lansat* = *langsat.* Diergelijke woorden overgenomen worden op zijn Bataksch uitgesproken; van daar *latsat* (T., § 11), *lattjat* (noord-M.), *lantjat* (zuid-M.), en *langsat* (D). Soms heeft zoo'n woord twee vormen, d'een in overeenkomst met het Mal. en d'ander met 't Men.; b. v. [Batak] en [Batak] uit 't Men. *lănsej* (§ 28 I *a.*), 't geen in 't Mal. *lăngsej* zoude zijn; van daar [Batak] = [Batak] (D.), [Batak] = [Batak] (D.).

Aanm. 2. De *ng* wordt dikwijls als sluiter wegens § 11 vóór *s* en *t geschreven;* b. v. [Batak] en [Batak] hoewel zij de Indische woorden *dakṣiṇa* en *sjakti* (Jav. *sĕkti*) zijn. Daar zuid-M. en D. ze in overeenstemming met de hun eigene uitspr. *dangsina* en *songti* uitgesproken, zoo moeten zij ze van T. overgenomen hebben (vgl. bl. 45 *aanm.*).

Aanm. 3. Een *n* als sluiter vóór *l* of *r* komt nooit voor dan in 't onder (IV) vermelde geval, en van een *ng* als sluiter vóór een *l* heeft men slechts een paar voorbeelden; b. v. *bungle,* waar naast *burle,* en *djingla,* waar naast *djilla.*

IV. Ieder medeklinker, die sluiter van een woord kan zijn, kan het *in* een woord van een lettergreep zijn, zoo het uit lettergrepen bestaat, die wat betreft sluiter en beginner gelijk zijn; b. v. [Batak], [Batak], [Batak], [Batak], [Batak], [Batak], [Batak], [Batak] (D.), [Batak], [Batak], [Batak]

— × \ Ƶ — × \ enz. Hier is echter op de uitspraak van sommige dier woorden in T. (§ 11 *c*, § 14 *a* en § 15) te letten.

a. In diergelijke woorden volgt zelfs in D., waar *c* § 11 in den regel niet plaats heeft, de neusklank wel eens 't geslacht van den beginner; b. v. *dĕndang* (D.) = *dongdang* (T.); vgl. *dinding* (Mal.) = *dingding*, *gănggam* (Mal.) = *gĕmgĕm* (D.) enz.

b. Soms hebben zij een bij-vorm, waarin de sluiter der eerste lettergreep niet aanwezig is; b. v. ⌐ × ⌐ ⊃⊂ × \ = ⌐ ⊃⊂ × \ ⌐ ⊃⊂ × \, *kikis* (Mal.) = ⁊⁊ Ƶ o \ ⁊⁊ Ƶ o \, *gĕgĕm* (Jav.) = *gĕmgĕm* (D.), *gagah* (Mal.) = *gahgak* (D., vgl. *gĕgoh* en *gogó*), *săsal* (Mal.) = Ƶ ⌐ × \ Ƶ ⌐ × \ enz.

Aant. 1. 't Makassaarsch vertegenwoordigt den sluiter der eerste lettergreep door een opgeslokte *k*, tenzij die een neusklank is, die vóór een beginnende *r*, waarvóór een sluitende *n* geliefd is, *n* wordt; b. v. *báqbalăq* = ∞ ⌐ \ ∞ ⌐ \, ka-*maqmalang* = *bolbol* (in *salimbolbolon*, zie § 30 VIII), *kíqkisĭq* = ⁊⁊ Ƶ o \ ⁊⁊ Ƶ o \, *raqraq* = *dapdap*; maar *rinring* = *dingding*, *ronrong* = *domdom* enz. De *ng* en *k* niet als sluiters vóór een *s* geliefd zijnde, zoo vindt men in plaats dezer medeklinkers slechts den klinker als ware hij gesloten uitgesproken; b. v. *sòsong* = *songsong* (Mal.), *lèserĕq* = *lingsir* (Mal.), *gàsa* = *gangsa*, *sèsa* = *siksa*, *parèsa* = *pariksa*, *sìsiq* uit een vroeger *siqsiq*, *sàsang* = Ƶ x̄ Ƶ x̄, enz. Zoo moet *bìsu* uit *bhikṣu* (Sanscr.) ontstaan zijn.

Aant. 2. 't Makass. en Bug. hebben gaarne *n* als sluiter vóór een *r* (*aant.* 1). Zulke woorden in 't Mal. overgenomen, schuiven een *d* in; b. v. *sandăra* uit 't Bug. *sanra*, *gandărang* uit Bug. *ganrang*; vgl. *ondĕrus* (Jav. en Mal. van Batavia) eigenn. van 't eiland *Onrust*, *djendĕral* van 't Engelsche *general* enz.

Aant. 3. Mal. en Men. vinden *ng* vóór *r* en *l* als sluiters onaangenaam, van daar in 't voorhechtsel *ma* met een sluitenden neusklank geen *ng* vóór dien medeklinker zoo als in 't Jav.; *păngălipur lara* is dus (vgl. *mălipurkan*) uit 't Jav. Van daar is ook r *rumrum* (Kawi) niet, zoo als in 't Jav. *rungrum* geworden. Men. heeft uit *tenglong* van 't Batav. Mal. (een Jav. dialect) *telong* (zie Wdb.) gemaakt.

Aant. 4. Als sluiter van een voorgaande lettergreep is in Mal. geliefd een neusklank van 't zelfde geslacht als de beginner der volgende, tenzij deze een *s* is, waarvoor *ng* als sluiter gebe-

zigd wordt (*aanm.* 1 bl. 49). Een voorgaande lettergr., die met een anderen medeklinker gesloten is, heeft een kleurloozen klinker; van daar *samăsta* (Sanscr. *samasta*), *salăsma* (Sanscr. *sjlesmā*), *wăktu* (Ar. *waktu*) enz. Zoo men daarin een anderen klinker *wil* laten hooren, wordt de lettergreep in de uitspraak als een afzonderlijk woord aangehouden of een kleurlooze klinker ingeschoven; b. v. *us-man* of *usăman* (عثمان), *kapis-ta* (Sancr. *papista*) of *kapisăta*. Men. schuift soms een *ă*, *u* of *o* na een triller in; b. v. *saroban* uit *sărban* (Perz. سربند), *taruki* (eign.) uit *turkī*, *balukih* (eign.) uitspraak (bl. 72 *aant.* 1) van *bulkis* Mal., Ar. بلقيس), *siruga* = *swarga* (Jav.), *kurăpej* = *kărpej* (Mal.), *karosi* uit *kursī* (Ar.). Een vaste medeklinker kan ook als sluiter van zoo'n lettergr. *k* worden; b. v. *răkna* (in eigenn.) uit *rătna* (vgl. Jav. *samĕkta* uit *samūpta*). 't Lijdt dus geen twijfel, dat de meeste Sanscr. woorden niet onmiddelijk in 't Bat. uit 't Sanscr. zijn overgenomen, daar 't Bat. in zoo'n lettergr. iederen klinker kan uitspreken (IV bl. 49 en § 27); zoo b. v. is *borna* uit 't Jav. of Mal. (*wĕrna*), daar het *barna* zoude zijn, zoo het onmiddelijk ware overgenomen; de *o* is hier dus vertegenwoordiger van een *ĕ* (bl. 33 *b*). Andere voorbeelden zijn *djolma* of *djĕlma* (D.), *sokti* (bl. 49 *aanm.* 2) enz. Dat Mal. in zoo'n lettergreep een kleurloozen klinker heeft, blijkt vooral uit de vergelijking van diergelijke woorden als [illegible] (zie Wdb.) met *kărpej* (*patroontasch*), [illegible] met *bărsin* enz. Van daar dat zulke woorden als *sopsop* en *solsol* in Mal. *săsap*, en *săsal* zijn. Van عبد heeft Men. *badu* in den eigenn. *si-badu*, en van عبدالله: *dulah* (*sidulah*) gemaakt. Mak. schuift na een triller een *a* in (de uitspraak zie bl. 61 boven); b. v. *karàpe* uit *kărpei*, *tjaraqdeq* = *tjărdik*, *baràtjung* uit *mărtjun* (Mal., zie VIII § 30), *boràseng* = *bărsin* (Mal., bl. 7 *aant.*), *tjaràmeng* uit *tjărmin*, *kalaqde* uit *kăldej* (Mal. uit 't Tamil) enz. Soms ook na een *s*; b. v. *tasaqbe* uit *tăsbīh* (Ar. Mal.).

§ 24.

De trillers mogen in één woord niet te gelijk voorkomen; b. v. *rijar* uit Port.-Mal. *rijal; sĕlawal* (D.), *saràwar* (sub-T.) uit Men. *sarawal;* vgl. ook *harihir* met *kălikir* (Mal.) enz. Zij verdringen elkander niet alleen in een woord, zoo als in de zoo juist aangehaalde voorbeelden, maar ook in op elkander volgende woorden, 't zij ze zamengesteld zijn

of niet. In op elkander volgende woorden wordt meestal de triller in 't eerste woord aan dien van 't laatste gelijk gemaakt; b. v. *uru-porang* naast *ulu-porang*, *garinggang* in plaats van *galinggang* in de *uppama* wegens 't daarna gebezigde *garege*, *marongas* in de *andung* in plaats van *malongas* wegens 't daarop volgende *marobur*, [Batak script] uit [Batak script] (*mĕlampis* D.) omdat het van *bibir* (*lippen*) gebezigd wordt: [Batak script] (*dun zijn zijne lippen*); [Batak script] = [Batak script]. *Zelden* heeft de eerste triller in 't eerste woord de overhand; b. v. [Batak script] uit [Batak script]. In D. heeft zelfs de *r* van 't voorhechtsel *mĕr* de *l* van *olih* (= *uli*) aan zich gelijk gemaakt (*mĕrorih* = *maruli*).

a. Ook een *d* wordt, hoewel minder vaak, door een *r* of *l*, aan een hunner gelijk; b. v. *rori* (D.) uit *rodi* (Men. *order* van 't bestuur uitgaande, waarbij heerediensten worden opgelegd), [Batak script] naast [Batak script], *rijor* naast *dijor*, *haroring* naast *haroding*, *si-pali-lohot* in plaats van *si-padi-lohot*, *bilulu* uit Men. *biludu*.

b. In T. is *l* als beginner van een lettergreep in plaats van *d* geliefd, zoo in 't woord een andere lettergreep met *l* of *s* begint; voorbeelden zie bl. 30 IV, en bl. 39 XIII.

Aant. 1. In 't Mal. heeft 't tegendeel van den regel der § plaats (*tălĕdor* uit Port. *traidor*). De *l* is er geliefd, waar elders een *n* of *d* is, vooral zoo de laatste lettergr. op een *r* eindigt; b. v. *mălur* uit *mĕnur* (Jav. of Kawi), *lăgor* (eigenn. van een staat) uit Siam. *năkhor*, *lăsir* (Men.) = *dosir*, *balar* = *badar*, *lijur* (volgens § 25 uit *ilur*, Makass. *ilorŏq*) = *edur* (D. bl. 38 V *a*.); vgl. voorts *bălăntara* uit *wanāntara* (Kawi Sanscr.), *larih* (Men.) = *narih* (D.).

Aant. 2. Van de aantrekkende kracht van de *r* in 't Jav. vindt men voorbeelden in zamenstellingen, die als twee woorden worden uitgesproken (§ 18); b. v. *radja-wĕrdi* = *ladjuwĕrdi* (Mal. uit 't Perz. لاژوردی), *rĕsmin-ing-puri* uit *lĕsmi* (*lakṣmī*) enz.

Aant. 3. Men. stelt de trillers als sluiters van een woord gelijk, ze beiden als de laatste *r* in 't Engelsch *prefer* uitsprekende; van daar ook in de spelling بدر in plaats van *bădil*, توكر in plaats van *tugal*, فتوكر, dat als [Batak script] is overgenomen, uit *pătugal* (*Portugal*) enz. Woorden die op een

triller eindigen, hebben dikwijls in 't Mal. of Men. een bijvorm met *k* als sluiter; b. v. *damak* (Mal. *blaasroerpijltjes*) = anak *damar* (Men.), *tenggek* (برتيڠݢيق) = *tinggir*, *kătjik* naast *kătjil*, *ambik* (Men.) = *ambil*.

§ 25. *Klankverplaatsing.*

De trillende beweging van de *r* en *l* veroorzaken regelmatig *klankverplaatsing*, waarbij 't volgende is op te merken:

I. De klinker verandert van lettergreep; b. v. *lote* = *leto* (M. en D.), *godir* = *gidor* blijkens *gedĕr* (D., bl. 38 V *a.*), *anduri* = *andiru* blijkens *ĕnderu* (D., bl. 38 V *a.*), *biruran* naast *buriran*, *sulip* = *silup*, *turisi* uit Men. *tirusi*.

II. De beginners van op elkander volgende lettergr. verwisseselen van plaats; b. v. *dinggĕrang* (D.) uit een vroeger *gindorang* (bl. 38 *b*) blijkens *gandărang* (*aant.* 2 bl. 50), *lahija* (Men.) = *halija* (Mal.), *lagi* = *gali*, *lanok* = *nalĕng* (D., bl. 38 IX), *limang* = *milang* uit *bilang* (§ 30 VIII), *lidah* (Jav.) = *dilah* (D), *njiruwan* (Sund.) = (*ha-*)*rinuwan* (*aanm.* 1 bl. 29), *palonak* = *pinĕlak* (D.), *langkawas* (Bisaj., zie *aant.* bl. 16, en bl. 44 *a.*) = *halawas*, *baruq* (Makass.) = *rabuk* (Mal.), *haruwaja* (M.) naast *haju-ara*, *laba* = *bala* (in *sopo* —), *derém* naast *redém*, *talgáng* = *tanggál*, *kĕntjur* (Jav., naar § 28 II uit een vroeger *kĕtjur*) *tjăkur* (Mal.), *tereng* (*aanm.* 3 bl. 49) naast [illegible], *budjur* (Sund.) uit *djubur* (bl. 65 *b*), [illegible] uit [illegible] enz.

III. In een vorm van 't woord is de triller beginner, in een ander sluiter; b. v. *ursa* = *rusa* (Mal.), *gaor* = *garu* (bl. 60 IV), *gaol* (bl. 60 IV) = *galu*, *galuh* (D.), *rumunan* = *urmunan*, *sekĕl* naast *selĕk* (D.), *arsam* = *ransam* (Men.), *saru-matuwa* en *sari-matuwa* (bl. 48, 2°.) = *saur-matuwa*, *alpís* = *lapís*, *holso* = *holos*. Dien invloed oefent de *r* niet alleen uit op een volgend woord, als hij sluiter is van een voorhechtsel, maar ook wanneer hij zich in een volgend woord bevindt; b. v. *parubejan* uit *par* + *buwe* + *an*, *paruhaon* uit *par* + *huwa* + *an*, *badja-ure* naast *djaba-ure*, *gandja-ure* naast *djangga-ure*.

Aanm. Misschien is *oban* (M.) = *bowan* door de *r* van 't voorhechtsel *mar* (in *maroban* = *marbowan*) ontstaan (bl. 16 *aanm.* 2); *altong* (*wesp*) en *latong* (*brandnetel*) durf ik hier niet bijbrengen, daar 't eerste woord denkelijk *uwaltong* blijkens *uwaltĕng* (D.) geweest is, en 't tweede misschien een verkorting (bl. 43 III).

IV. De *r* die slechts door een *o*, als vertegenwoordiger van *ĕ*, van

een voorgaanden medeklinker gescheiden is, wordt gaarne vóór dezen als sluiter gezet, en verdringt daar een anderen sluiter, terwijl de *o* verloren gaat, en 't woord dus eén lettergr. korter wordt; b. v. *gordang* (Iloco *gardáng*) uit *gǎndǎrang* (*aant.* 2 bl. 50), *surta* uit [Batak script], [Batak script] uit een vroeger *sohora* (als transcriptie van *tjakra* "een wiel of rad" blijkens *sihora* (bl. 44 in *b*), *purti* uit *putori* (nog in eigenn.; vgl. 't Mal. *putǎri*) enz.

a. M. neemt wel eens den eindklinker vóór de *r* waarop 't woord dan uitgaat; b. v. *putir* uit *putǎri* van zoo even; vgl. *mantir* (Daj.) uit *mantǎri* (Mal.). Over *sindor* zie *aanm.* 1 bl. 46. *Zelden* wordt de *o* van vóór de *r* vóór den hem vóórgaanden medeklinker gezet, en eindigt het woord dan op *ar;* b. v. [Batak script] (noord-M. *sokkar*) = [Batak script] (zie hier boven r. 5).

Aant. 't Mal. laat een *h* van geadspireerde medeklinkers gaarne achter de *r* plaats nemen; b. v. *sabǎrhana* uit *sābharaṇa*, *dǎrhana* uit *dharaṇa*, *bǎrhala* uit *bharala* en dit weer naar II uit *bhalara* (door Friedrich te regt uit *bhaṭūra* verklaard). Over *ghara* uit *gǎrha* zie bl. 71 boven in de *aant.*

§ 26.

Ook de s veroorzaakt door zijn geruisch klankverplaatsing, en is ook daarin met de trillers verwant; b. v. [Batak script] (*hitsú*) uit [Batak script] (Sanscr. Mal. *kuntji*), [Batak script] = [Batak script] (M.), [Batak script] (D., bl. 88 V *a*), *suhi* = *siku* (Mal.), *seku* (D.), *siubeon* (in de *andung: buik*) uit *si* + *buwe* + *on* (dus *'t met rijst te voorziene voorwerp*), *suwil* = *sijul; masui* (*masuwi* sub-T.) uit *masiju* (bl. 17 r. 8 v. onder), enz.

a. Hiertoe ook te brengen *astu* (noord-M., Sanscr. derde pers. enkelv. imperat. van *as* "*zijn*") in *mangastui* (*van* iets *zeggen wat het is*, iets *begrijpen*), en *astusan* (*beteekenis*) = [Batak script] in [Batak script] en [Batak script]. Zoo is ook 't Jav. *pasṭika* uit *sphaṭika* (Sanscr.). — Zou de *d* van *datas* (D) = *atas* niet zoo ontstaan zijn, zoodat *i-datas* in pl. van *di-atas* gekomen is?

Aanm. 1. Hoewel de neusklanken wegens hun galm (onder in de *aant.* op bl. 7) het zouden doen verwachten, zijn zij echter in den regel niet de oorzaak van klankverplaatsing; b. v. *intuna* (D.) = *nituna*, *numangin* naast *numaing*, in welk laatste woord de verandering niet aldus behoeft verklaard te worden, omdat het slechts een

betrekking aanduidt (*aant.* 2 § 31). De praepositie *ni* wordt bij 't derde passief in T. bij stamwoorden, die niet met een klinker beginnen, inhechtsel (*in*), terwijl dit in sub-T. slechts geschiedt bij woorden die niet met een *d*, *l* of *r* beginnen; b. v. *rinabar* = *nirabar* (Sub-T.), *dinadang* (T.) = *nidadang* (sub-T.), *linangat* (T.) = *nilangat*. Zoodra dit passief als substantief gebezigd wordt, wordt *ni* bij stamwoorden, die met een *d* beginnen, voorhechtsel (*in*); b. v. *indahan* (*'t gekookte* bij uitnemendheid d. i. *gekookte rijst*) in plaats van *nidahan*, maar daarentegen *pinahan* van *pahan* (zie Wdb.). Hier schijnt de zucht, 't woord een bijzonderen vorm geven, — waarbij men niet aan de oorspronkelijke beteekenis van *ni* denken kan, — in 't spel geweest te zijn; vgl. ook *Dairisch* K III op bl. 41.

Aanm. 2. Nog zeldzamer is de klankverplaatsing bij stompe medeklinkers, die een overgang tot de ijle zijn (bl. 6 *aanm.* 7), en daarom ook *klinkende* genoemd worden; b. v. *gubo* naast *bugo*, *gabe* naast *bage;* over *oban* (M.) = *bowan* zie bl. 53 *aanm.* — De dievetaal bestaat in 't willekeurig verplaatsen der lettergr. (b. v. *tema* = *mate*), en wordt zoo vlug door sommigen gesproken, dat men er geen woord van verstaat.

Aant. De *h* wordt in 't Mal. ook verplaatst buiten den invloed van een *r* (*aant.* bl. 54), en denkelijk alleen door zijn geruisch; van daar de spelling بيذ (Men. *bedâ*), waarin men de ذ als de Engelsche *th* (in *they*) *tracht* uit te spreken, om *bheda* weder te geven.

§ 27. *De zware lettergreep.*

I. De zware lettergr., *zoo zij de voorlaatste is*, wordt vaak door een *doorklinker* (bl. 6 *aanm.* 9), die er een anderen sluiter verdringt, gesloten; waarbij op te merken is, dat de *s* meestal vóór geen anderen medeklinker dan de *t* komt; b. v. *hurtut* naast *huttut* ([illegible] § 14 *a*), *bulteng* naast [illegible], *listun* naast [illegible], *lastom* naast [illegible], *pustop* naast *pultop*, *pulting* = *ponting* (D.), *orgos* (M.) = *ogos*, *bargot* (M.) = *bagot*, *turbung* = *tubung* (M. in *tubung-tubung*), *talha* naast [illegible], *pistik* naast [illegible], *gosta* (§ 19 I) = *gănta* (Mal., [illegible] komt niet voor), *salpun* (D.) = *sampun* (Jav.), enz.; *rostaha* = *rintaka* (D.) behoort bij *a* bl. 44.

a. Minder vaak wordt een neusklank als sluiter gevonden; b.

v. [illegible] uit *parisej* (Mal., uit 't Tamil), [illegible] uit een vroeger [illegible] blijkens *gĕpul* (D.), [illegible] uit een vroeger *popar* blijkens *pĕpar* (D.).

b. Noord-M. heeft van de door Europeanen ingevoerde Jav.-Mal. woorden *benteng* (Eur. fortje op Sumatra) en *pintar* (Eur. uitspraak van 't Batav. Mal. *pintĕr*) *besteng* en *pistar* gemaakt.

II. *Zoo zij de laatste is*, dan gebeurt 't volgende:

1°. Zij wordt gesloten meestal door een *t*; b. v. *sudé* naast *sudét*, *gabé* naast *gabét*, *nangé* naast *nangét*, *ngilú* naast *ngilú*, *anggijál* uit *anggijá*, *tandáp* naast *tandá*, *isís* uit een vroeger *isí* (van *isi*), *landít* uit een vroeger *landí* (door § 25 II. = [illegible] in *fĕrsondali*, de *n* als sluiter vóór de *l* moetende verloren gaan, zie bl. 49 in *aanm.* 3); vgl. ook *lămpej* (Mal.) met *lĕmpet* (Jav.) enz.

Aanm. 1. Zoo moet *padidit* (zekere ratsoort), dat als substantief de voorlaatste zwaar heeft (§ 19 I *aanm.*), ontstaan zijn uit 't denken aan *didí-didí* ('t *geluid didi steeds maken*); zoodat 't eigentlijk beteekent: *didi-geluidmaker*. Als *andung*-uitroeping vindt men *ihi* naast *ihit*, welke laatste vorm ontstaan is door 't lang uithalen van 't woord in den klagenden toon.

Aanm. 2. Daar substantiven in den regel den klemtoon op de voorlaatste hebben, zoo kunnen vreemde woorden die op de laatste gesloten lettergreep den klemtoon hebben, hierin den sluiter verliezen; b. v. [illegible] uit *măntjit* (Men.), *solu* uit *sălup* (Men. uit Holl. *sloep*).

2°. De klinker wordt door een *w* of *h* in tweeën gescheiden; b. v. *sipét* (§ 20 I) naast *sipehet*, *halás* (voorhechtsel *ha* + *las*, § 20 I; dus: *'t heete voorwerp*) naast *halawas*, *halihi* uit een vroeger *halí* (*ha* + *li*, § 20 I, en dus 't voorwerp dat *li* als geluid heeft); vgl. bl. 43 2°.

Aanm. I. 't Adjective voornaamw. *i* (§ 19 II) als bepaling van bijwoorden wordt vaak door een *n* of *ng* gesloten; b. v. [illegible] *napòta-ngí* naast *napòtangín* en *napòtangíng*, [illegible] *nàkkiní* naast *nàkkinín* en *nàkkiníng*.

Aanm. 2. *hapé* en *musé* krijgen vaak *a*, *an*, *ngan*, *ngani* en *nganikkon* als staart; b. v. *hapé*, *hapea*, *hapengan*, *hapengani* en *hapenganikkon* (hierover nader beneden).

Aanm. 3. [illegible] en [illegible] of [illegible] (zie bl. 17 r. 5 v. onder) hebben als vocativus een bijvorm met *a* aan 't slot; *anggí* naast *anggijá*; *bajó* is zelfs nooit in gebruik, terwijl *bajowá*

(*baoá*, bl. 17 r. 5 v. onder) zeer vaak voorkomt; van daar *bajá* en *bawá* (zie Wdb.).

Aant. 't Lijdt geen twijfel, dat 't Mal. *gigit* aldus uit *gigi* is ontstaan, te meer daar men dit woord als een herhaald *gi* te beschouwen heeft, zoodat oorspronkelijk de klemtoon op de laatste lettergr. is geweest (even als in *dadá*, zie bl. 20 in I). In 't Tag. heeft men nog *kokót* (met de nagels *pellen*) van *kokó* (*nagel*). Mag men hieruit niet besluiten, dat 't Mal. vroeger de regelen van T. en M. ten opzigte van den klemtoon volgde, zoodat het ook een *ligtste* lettergreep bezat met een anderen klinker dan den kleurloozen? De verlegging van den klemtoon naar voren kan door § 19 I bewerkt zijn; zoo b. v. *gagak* uit een vroeger *gagák* blijkens *gagawak* (T., zie bl. 56 in 2°).

§ 28. *De ligtste lettergreep.*

I. In de *ligtste* lettergreep kunnen alle klinkers staan; b. v. *gumír* naast *gamír* en *gomír; depé* (M.) naast *dopé* (M.) en *dapé; biltáng* naast *boltáng; luné* naast *lané; namá* (M.) naast *nomá; lamót* naast *limót; lingó* naast *longó; tahé* naast *tehé*, *tuwé* (M.) en *tijé* (M.); *tahó* naast een vroeger *tohó* (blijkens *toko* in D., en *toho* in *si-toho-toho*), *usumán* (eigenn.) uit *usăman* (zie bl. 51 in de *aant.*) enz.

a. Zoo de zware lettergreep *o* heeft en de ligtste *e* of omgekeerd, worden die klinkers vaak gelijk gemaakt; van daar *podó* uit *pe* + *do* (bl. 20 r. 2 v. ond.), *depé* (M.) uit *do* + *pe* (bl. 20 r. 2 v. ond). Aldus moeten ook *beré* en *begé*, uit vroeger bestaande bijvormen *boré* en *bogé* blijkens *bĕre* en *bĕge* in *Dair.* (bl. 37 I) ontstaan zijn; even zoo *leksé* of *letsé* uit *lănsej* (zie *aanm.* 1 bl. 49).

b. 't Voorhechtsel *do*, en zijn plaatsvervanger met *l* in pl. van *d*, moet in T. vóór eenlettergrepige stamwoorden zijn klinker gelijk maken aan dien van 't stamwoord, dat de zware lettergreep wordt (§ 20 I), mits die klinker geen *u* is, in welk geval *o* kan blijven; b. v. *mardapár* (*mar* + *do* + *par*), *mallíhing* (*mar* + *do* + *hing*), *mallungúng* (*mar* + *do* + *ngung*), maar *mallobús* (*mar* + *do* + *bus*); vgl. *Mandailingsch* bl. 31 r. 4.

Aanm. Sommige woorden, die thans als substantief (§ 19 I) de voorlaatste zwaar hebben, moeten vroeger den klemtoon op de laatste lettergreep gehad hebben; zoo moet *ome* naast *eme* uit een vroeger *me* (vgl. Sund. pa-*me*-an), dat met den voorslag *o* (bl. 43 1°) *omé* geklonken moet hebben, uitgegaan zijn. Op dezelfde wijze moet

lali (*kiekendief*) zijn *a* gekregen hebben na eerst *lalí*, — en dit weder uit *lilí* van *li* ('t geluid van dien vogel) — geweest te zijn. Door den invloed van den vocativus (§ 19 III) schijnt 't oorspronkelijkere *butet* (M. in *si-butet*) den bijvorm *betet* (in *si-betet*) in T. gekregen te hebben, daar toch dit woord zoo vaak in 't aanspreken gebezigd is; vgl. voorts *sulembe* = *kulămbei* (bl. 46 2°.); vgl. *bitis* (Men. en T.) = *bătis* (Mal.), *wingi* en *bĕngi* (Jav.), *nariti* uit *nairĕtī* (zie in *d* bl. 45), *rembe* = *rĕme* (D., § 30 IX).

II. Ook de medeklinkers zijn er als beginners onzeker, en even zoo de sluiting, zoodat men de boven (bl. 44 *a*, en bl. 46 *e*) reeds vermelde gevallen ook hier vindt; op die wijze wordt *deják* of *deák* (bl. 16 V) als een bijvorm van 't Mal. *banjak* (bl. 29 *aanm.* 1) duidelijk (vgl. *ĕmbejak* in D.). Van daar ook *portáng* naast *botáng*, *djăngan* (Men.) = *dăngan* (Mal.), *porngís* naast *bongís*, *borhá* naast *bohá*, *sĕnuk* (Jav.) uit *tănuk* (Mal.), *wĕntis* (Jav.) = *bĕtis* (Mal.), *kĕntjur* (Jav.) uit een vroeger *kĕtjur*, *dĕmu* (D.) = *tĕmu* (Jav.), *sakărba* (Mal. eigenn.) uit *sapărba* (Sanscr. *suprabhā*), *tjubădak* (Men.) = *tjampădak* (Mal.) enz.

III. KLANKVERWISSELINGEN.

§ 29. *De Klinkers.*

e met *a*.

I. De *e* in plaats van *a* door een *i* in een andere lettergr.; waarbij 't volgende op te merken is:

a. Van de *e* in een zware lettergr. in pl. v. *a* door een *i* van de volgende lettergr. aan te halen *mamutuhei* in pl. v. *mamutuhai* (van *butuha*). Ook in een ligte lettergr. bij zamenstelling door een *i* in een lettergr. van 't volgende woord; b. v. *same-so-alip* uit *sama-so-alip* (*alip* moet "*verschillen*" blijkens *silip* beteekend hebben).

b. De *e* in een ligte lettergr., zoo de voorgaande een *i* heeft, meestal, wanneer er geen vaste medeklinker tusschen in staat; b. v. *tălinge* (D.) = *talinga*, *halilinge* naast *halilinga*, *sandihe* = *sĕndika* (D.). — *Zeer zelden*, zoo de voorgaande lettergr. een *u* heeft; b. v. *sudé* uit *suda* (vgl. de aant. 1).

Aanm. *hidje* uit een vroeger *hidja* (= 't Mal. *kidjang*, § 31 I) is niet te bewijzen, daar men *gădang* (Men.) = *gẹde* (Jav.) vindt.

Aant. 1. In 't Jav. is *ipe* uit een vroeger *ipa* = *ipar* (Mal.); vgl. ook *nipe* (D.) = *nipa* (Kajan). Meestal echter maakt er de *i* van een volgende letterg. de *a* eener voorgaande tot *e;* b. v. *besi* = *basi* (Batav.), *eṣṭi* uit *hastī* (Sanscr.) enz. Van een *e* in plaats van *a* in een voorgaande door een *u* van een volgende lettergreep zijn aan te halen *estu* (*waar*) = *astu* in *mangastuwi* (*a* § 26), *entuk* naast *antuk* enz. In 't Daj. vele sporen van een *e* in plaats van *a* door een *i* der voorgaande lettergr.; b. v. *pire* = *pira* (Jav.), *lime* = *lima* (Mal. enz.), *ine* = *ina* (T.), enz. Die *e* kan natuurlijk in Mal. als slotklank *ej* zijn; b. v. *hinej* (Mal.) uit حنا (Ar.).

Aant. 2. Men. van Raò spreekt *an* als slotklank *en* uit; b. v. *poken* (in M. overgenomen) = *păkan* (Mal., bl. 61, r. 1); 't Mal. *pon* is er *pen;* waaruit blijkt, dat het 't zelfde woord is als het in Kawi zoo vaak gebezigde *pan*, dat uit een vroeger *pwan*, waarvan *pon* nog een overblijfsel is, moet ontstaan zijn.

e met *i*.

II. De *e* met *i* in een laatste ligte lettergr., zoo een voorgaande *a* heeft; b. v. *pane* uit *phaṇī* (Sanscr.); *baume* of *baunge* (§ 30 III) in pl. v. *baumi* (Sanscr. *bhūmi*); *bange* uit *wangi* (Jav.); *haen* naast *hain*, *hambeng* (M.) = *hambing* enz.; vgl. *mate* met *mati* (Mal.) enz.

a. Soms in een laatste lettergr. door een sluitenden keel-medeklinker of triller, terwijl *i* der voorgaande dezelfde verandering ondergaat (vgl. bl. 38 r. 2); b. v. *eser* naast *isir* enz.; vgl. ook *eseng* met *ising* (Jav.), *iting* en *itjing* (D.).

b. Soms *e* in plaats van *i* in een voorgaande, waar de volgende lettergr. *a* heeft; b. v. *eba-eba* = *iba-iba* (D.); *e ma* in plaats van *i ma* meestal slechts in de uitdrukking *e ma niján*. Om het een inheemsch voorkomen te geven, is *mena* uit *mina* (Sanscr.) veranderd (vgl. *aanm.* 3 bl. 61).

Aanm. 1. Een *e* uit *ai* (in tweelettergr.) *zelden;* b. v. *nenga-non* uit *na-inga-non*, *hela* in [illegible] uit *haila* (van *ila*); vgl. *te* met *tai* (D. [illegible]), en *setan* uit *suitan?* (*de met slagtanden voorziene*), *nengel* uit *na-ingol* (III).

Aanm. 2. Over *e* in een zware voorlaatste lettergr. in D. = *i* elders zie bl. 38 V *a*.

e met *o*.

III. De *e* in een laatste ligte lettergreep uit of naast *o;* b. v. *parumaen* (*schoondochter*) in plaats van *parumaon* (*de in 't huis te brengene*), *bahen* of *baen* (§ 10 *b*) = *baon* (M.), *pago* (in [Batak script]) = *page* (D.), [Batak script] = [Batak script] (M.), *iho* in *mariho-iho* = *ihe.*

Aanm. 1. *o* en *e* in volgende lettergr. schijnen onaangenaam te zijn; van daar zijn woorden als *tole* zeldzaam, of hebben een bijvorm, waarin beide lettergr. denzelfden klinker hebben, zoo als *kope* (*aant.* 2 XIII § 30), dat *kepek* (zie Wdb.), en *sosek* dat *seset* (§ 30 XIII) naast zich heeft (bl. 57 r. 8 v. ond.). Zoo schijnt *eték* uit *oték* in pl. v. *otík* (zie boven in II *a.*) ontstaan te zijn (vgl. voorts § 28 I *a*).

Aanm. 2. Woorden als *morot* naast *meret*, *sorop* naast *serep* enz. schijnen nabootsingen te zijn van een woord, dat in een anderen tongval in beide lettergr. een *ĕ* heeft; vgl. [Batak script] en [Batak script] met *djĕmpĕk* (D.), *modom* en *medep* (§ 30 VI) met *mĕdĕm* (D.), *mĕrĕm* (Jav.), enz.

Aanm. 3. In zuid-M. vindt men *de* in pl. v. *do*, zoo dit voor *i* als substantief komt te staan.

u met *o*.

IV. In een laatste lettergreep, meestal zoo zij gesloten is met een keel-medeklinker of triller; behalve de voorbeelden in *Dairisch* (bl. 37 J II) op te merken *gaor* in plaats van *gaur* = *garu* (§ 25 III), *gaol* in plaats van *gaul* = *galu* (§ 25 III) enz.

Aanm. 1. 't Gebrek aan een gesloten *u* (§ 3) schijnt de aanleiding te zijn van [Batak script] naast [Batak script], [Batak script] naast [Batak script] enz.

Aant. Men. spreekt na een *u* en *i* in een laatste lettergr., die door een keel-medeklinker gesloten is, een *a* uit, waardoor die klinkers als *w* en *j* (maar vocalischer) klinken; b. v. *maswak*, *barwah*, *sirjah*, *kambjang*. In 't Bat. overgenomen zijn zij drielettergrepig (van daar *kutjijang*, zie *aant.* Bat. lb. bl. 146). Zoo een triller de sluiter is, is de *a* een weinig onduidelijker, en nagenoeg *ă;* b. v. *mandwăr* = *mandul* (bl. 52 *aant.* 3). De tongval van Barus spreekt in beide gevallen *e* en *o* uit (*masok*, *kambeng*, *baroh*, *mandol*, *sireh*); vgl. noot op bl. 152 *aant.* Bat. lb.

Aanm. 2. *ĕ* in D. = *o* in T. en M. (bl. 33 *b*).

Aant. Men. van Rao spreekt *ă* of *ĕ* elders, als *ò* uit; b. v. *bori* = *bări; ăr* in een voorgaande lettergreep wordt er *è;* b. v. *pètjå* = *părtja* (zie [illegible]), *tjèmin* = *tjărmin* enz. *Men. v. Agam* heeft *a;* b. v. *padang* = *pădang*, *tjamin* = *tjărmin* enz. *Makassaarsch* vertegenwoordigt *ă* door een gesloten *a* in een opene voorgaande lettergr., zoo de volgende niet met een stompen medeklinker begint, in welk geval *a* door *q* gesloten wordt; b. v. *kàmiq* = *kĕmit* (Jav.), *tàkang* (zie bl. 7 *aant.*) = *tĕkĕn*, *taqgoq* = *tăguk* (Mal.).

Aanm. 3. Over *o* in eene zware voorlaatste in D = *u* elders zie bl. 38 V *b.* — In *tola* en *dano* (zie Wdb.) is de *o* in pl. v. *u* gekomen, om die vreemde woorden een inheemsch voorkomen te geven (vgl, bl. 59 II *b*); *soma* (Sanscr.) is daarentegen *suma* geworden.

Aanm. 4. De reden van een *u* in een voorlaatste zware lettergreep in D. en M. = *i* in T., zoo als in *lumut* = *limut*, ligt buiten 't Bataksch. Dat *limót* = *lumat* (Mal.) is, behoort tot § 28 I.

Aanm. 5. Soms *o* in T., waar D. *a* heeft, terwijl 't omgekeerde minder vaak plaats heeft; b. v. *ambolóng* = *ĕmbalang* (D.); *sosar* = *sasar* (D.); *sorat* = *sarat* (Mal.); *gogo*, *gĕgoh* (D.) = *gagah* (Mal.), *gahgah* (D.); *gonop* (M.), *gănap* (Mal.) = *ganup* (T.); *sopo* = *sapo* (D.); *sumpĕta* (D.) = *sapata* enz. — In 't *Lubusch* (of *Ulusch*) vindt men vaak *o* waar Men. of Mal. *a* heeft; misschien hieruit te verklaren, *hatoban* (*slaaf*) in plaats van *hataban* (*buitgemaakte*) van *taban;* zoodat men 't woord een Lubusch voorkomen heeft gegeven om de minachting jegens de Lubus als overwonnelingen gekoesterd regt te doen uitkomen.

Aanm. 6. Zelden is de *i* naast *a* in een laatste door *ng* geslotene lettergreep; b. v. *budjang* naast *budjing; loming* = *lămang* (Mal.), *lĕmĕng* (Jav.); *peuting* (Sund.) = *pătang* (Mal.), *pĕtĕng* (Jav.). — In M. heeft men *pining* = *pinang* misschien nadat het eerst *pineng* (naar I *b* op bl. 58) geweest is.

Aant. In 't *Malagasisch* is *ĕ* in een geslotene lettergr. elders, door *i* vertegenwoordigd; b. v. voorhechtsel *mi* = *mĕr* (D.), aanhechtsel *ină* (*ă* bijna stom) = *ĕn* (D.), *on* (T.), *tehină* (bl. 83) = *tĕkĕn* (Jav.) enz.

Aanm. 7. Een *o* in pl. v. *uwa*, zoo als in 't Jav. zoo vaak 't geval is, zelden; voorbeelden zijn *sora* naast *suwara* (M.), en *mora* in eigenn. = *muwara*. — Van *o* uit *au* (in twee lettergrepen) ook maar enkele voorbeelden: *dosah* (D.) uit *da* en *usah* (Men. =

djangan); *ro*, *roh* (D.) = *rauh* (Jav.); *doli* uit *dauli* (§ 30 X *aanm.* 2).

§ 30. *De medeklinkers.*

[Batak script] met [Batak script].

I. *k* (*k* in D., zie bl. 34 B.) met *g* als beginner van een woord *dikwijls;* b. v. *gurap* naast *hurap; gulok-gulok* in plaats van *kulok-kulok* (bl. 47 IV *a*); *gistung* (§ 27 I) naast [Batak script]; *hirlo* (§ 27 I) = *kilow* (Men.), *gilow* (Mal.); *kurtik* naast *gurtik*, enz. Tusschen klinkers, of na een sluitenden neusklank minder vaak; b. v. *bukang* (M.) = *bugang; sanggak* = [Batak script], *tagil* = *tahil;* vgl. voorts *ajuga* met *ajoka* (Makass.), *talaga* met *talaka* (Makass.).

d met *l*.

II. Bij de voorbeelden reeds boven (bl. 30 IV, § 24 *a*, en bl. 39 XIII) opgegeven, zijn nog te vermelden *sidok* (in eigenn.) naast *silok* uit *tjiloq* (Men., zie *aant.* onder XII bl. 71), *sulu-sulu* naast *sudu sudu*, *si-adap-ari* naast *si-alap-ari*, *sadi* naast *sali*. Ook hier ziet men, dat het onder den invloed van een *s* geschiedt.

a. Waar 't woord niet met een *s* begint, geschiedt de verwisseling meestal in woorden, waarin twee lettergrepen beiden met *d* of *l* beginnen, en wel zóó. dat T. gaarne beide lettergrepen met denzelfden medeklinker laat aanvangen, terwijl D. en M. woorden voortrekt, waarin eén der lettergrepen met een anderen medeklinker begint; van daar *dubalang* (D. en Men.) = *ulubalang*, *dalang* (D.) = *dadang;* vgl. ook *lidung*, *lidi* in M. (bl. 30 IV). Van daar ook, dat D. *dona* heeft = *doda*.

Aanm. T. schijnt *l* genomen te hebben in *alu* (in *mangalu-alu* en *mangaluhon*) = *adu* (D. en M.) wegens den invloed van den neusklank, daar de *l* wegens zijn groote verwantschap met de *n* (IV bl. 64) nader aan een neusklank staat (vgl. bl. 77 onder); vgl. *halihonan* = *hadihonan*, en *kelong* (Makass.) = *kidung* (Jav.).

De neusklanken.

III. Meestal onder den invloed van een *i* vindt men alle neusklanken met elkander verwisseld; vgl. *mijor* met *nijur* (Men.), *nejur* (D.), *ngijor* (M.) en *njijur* (Mal.); *ngijat* = *nijat* (D., Ar. Mal.) *mangijamun*, in plaats van *manijamun; minggor* naast *ninggor*, *domija* uit *dunija* (Ar.

Mal.), *mamis* = *manis*, *uwani* = *wangi* (Jav.), *uwange* of *bange* (M.) en *bane* (zie § 29 II); *nejat* (D.) = *mejat* uit Mal. *majat* (zie *aant.* 1 bl. 18, en bl. 16 r. 2 v. onder), *sangijang* naast *sanijang*, *nejam* (D.) = *majam* (V *a* § 17), *naming* naast *nanging* (Jav.), *nituna* uit *mithuna* (Sanscr.) enz.

a. Onder de voorbeelden, waar de *i* niet gewerkt heeft, behooren b. v. *damol* uit *dangól*, *nongán* naast *nomán* (M.), *někněk* = *ngokngok*, *pangoran* naast *pamoran*, *sinar* (Mal.) = *singar* (Men.), *pamor* (Mal.) = *pangur* (Men.), *ngada* (zuid-M.) = *mada* (D.), en *nada* (noord-M.).

b. Als beginner van een ligtere letterg. natuurlijk dikwijls; b. v. *mandijang* (vóór een eigenn. ons *wijlen*) uit een vroeger in 't Men. bestaande spreekwijze *nan di jang* (*die bij de Goden is*), *samisara* uit *sanestjara* (Sanscr.), *amisara* uit *anuswāra* (Sanscr.) enz.

c. *im* en *um* worden als slotklanken dikwijls met *in* en *un* even als in 't Men. gelijk gesteld; b. v. *rasum* naast *rasun*, *malin* naast *malim*, *djim* (ook Jav.) uit Ar. Mal. *djin*, *jatin* (Jav.) uit Ar. Mal. *jatīm*, *ruhun* (Men. zie bl. 39 *aant.*) uit *rum* (Ar. Mal.); vgl. [illegible] met *asin* (Mal. enz.); *bĕlon* (Batav. Mal.), *bălun* (Men.) = *bălum* (Mal.), enz. Zoo is *majam* uit *maim* = *main* (Mal., zie bl. 18 *aant.* 1).

d. Een *m* en *ng* worden als sluiters zelden verwisseld, en meestal in een laatste lettergreep, die van *a*, *o* of *u* voorzien is; b. v. [illegible] = *lantjung* (D.), *gotom* naast *gotong*, *ultom* = *ultong*, *littom* = *littong*; *tuwam* = *tuwang*; vgl. *rantjung* (Mal.) naast *rantjum*.

e. De stompe vaste medeklinker die zich na den sluitenden neusklank bevindt, rigt zich te gelijk naar 't geslacht van deze in galm (ond. in de *aant.* bl. 7) de vaste medeklinkers overtreffende klanken; b. v. *tunggu-tunggu* naast *tumbu-tumbu*, *marindo* naast *maringgo*, *tinggir* (Mal.), en in *marsitinggir* = *tindir* (Lamp.), enz.

Aanm. In *mu* (aanhechtsel tweede persoon enkelvoud; ook Jav., Mal. enz.), is door de terugwerking van den lipklinker de *n* in een lip-neusklank veranderd: *ĕndu* (D.) = *nu* (Makass., zie IX) en verder *mu*; 't geen de *ijl*heid der neusklanken, als geen wederstand biedende klanken, bewijst.

Aant. 't *Huwasch* kent slechts *n* in plaats van *ng* en *nj* der andere tongvallen van 't Malagasi, zoodat *urangă* (*garnaal* = Jav. *urang*) en *urană* (*regen* = Jav. *udan*) er niet te onderscheiden zijn.

l en *n*.

IV. De *l* en *n* (bl. 6 *aanm.* 6 onder) worden dikwijls verwisseld onder den invloed van een neusklank, vooral in woorden waarin een lettergreep door *ng* gesloten is; b. v. *unang* = *ulang* (D. en M.); *tonang* = *tolang; libung* = *nibung* (Mal.); *ninggala* en *nangkala* (Mak.) uit *lānggala* (Sanscr.); *lanok* (*nalĕng* in D., zie VI) = *lalat* (Mal., VI *aanm.* 2), *lalĕr* (Jav., VI *aanm.* 2); *koning koningĕn* (D.) = *hulik-kulingan; simalolong* uit *simanolong* in plaats van *simanjolong* (M., zie bl. 29 *aanm.* 1); *mahilolong* (dat ik voor 't gemak van den leerling onder *lolong* in 't Wdb. heb geplaatst) is zoo uit *mahinolong* (*ma* en *holong* met invoegsel *in: te beklagen zijn*) ontstaan; *laung* = *naung* (Mal.), *salamo* uit *sanamå* (Men.); *namuk* (D.), *njamuk* (Mal.) = *lamuk* (Jav.).

a. Voorbeelden van de verwisseling zonder den invloed van een neusklank zijn *lasijak* (*spaansche peper*) uit *na sijak* (*'t geen heet op de tong is*), *nitu* (*anito* Tag.) = *litu* (Favorl.), *lait* (zie bl. 26 r. 2 v. onder) = *nahit*, *lobajak* (M.) = *nabajak*, *lalu* (D.) uit *nålu* (IX), *larasĕtu* (Jav.) = *narawăstu* (Mal.), *nop* = *lop* in *lolop* (M.); waaruit blijkt dat 't eigenlijk *ingeslapen zijn* (*nok*, zie XII) beteekent, maar van een pand gezegd *vervallen zijn* is gaan beteekenen (vgl. 't gebruik van *pate* van een pand, en 't Mal. *lălap* dat *vast* slapen, en van een pand *vervallen zijn* beteekent, terwijl 't gelijkluidende Men. woord *slapen* beteekent); vgl. voorts *lúlasaq* (Bug.) = *lúnasăq* (M.) enz. Uit sommige der voorbeelden blijkt de sisser de reden der verwisseling te zijn.

b. Als sluiter *zelden;* voorbeelden zijn *hojal* in plaats van *hojan;* in *simpul* (M.) = *salpun* (D.) heeft § 25 gewerkt.

Aanm. Bij de voorbeelden *lasijak*, *lobajak* (zie *a*), en evenzoo bij *panasari* = *palasari* kan natuurlijk 't op bl. 48 in 2°. vermelde ook in aanmerking komen.

Aant. 1. *manow* (Men.) = *ĕmbalno* (D.), *mallo* (T.), *maldo* (M.) moet uit een vroeger *malow* ontstaan zijn.

Aant. 2. 't Mak. schijnt van een *l* en *r* als beginner van een stamwoord, waarin de tweede lettergreep ook met een der trillers begint, een *n* onder den invloed van 't inhechtsel *um* te maken; b. v. *numalo* van *lalo*, *numera* van *rera*.

Verhemelte- met tand-medeklinkers.

V. Dikwijls onder den invloed van een *i;* behalve de voorbeel-

den in *Dairisch* bl. 35 III en bl. 40 XIV) nog op te merken *adji* in *mangadji* (wigchelboeken *lezen*) van *adhī* (Sanscr.), en waar het, even als in 't Jav. in eigennamen van helden (b. v. *siadji marimbulu bosi*) enz. *vorst* beteekent, uit *adhi* (Sanscr. *opper* in zamenstell. als *adhipa* "opperheer"); vgl. voorts *djĕksa* (Jav.) uit *adhjakṣa* (bl. 43 III), *pĕrtjaja* (Jav.) uit *pratyaja*; *mĕrtja* (Jav.) uit *martya* (Sanscr.), enz.

a. Soms is *dj* ontstaan uit de praepositie *di* vóór een met een klinker beginnend woord; zoo b. v. *djae* en *djulu* uit *di ae* in pl. van *di hae* (§ 10 *b*), en *di ulu*, niettegenstaande zij thans als substantiven in gebruik zijn, door dat men hun ontstaan niet meer weet; immers zij moeten vroeger *aan 't hoofd* en *aan de dij* (vgl. *hae-hae*, in D. [illegible]) beteekend hebben, door dat men een landstreek als een ligchaam voorstelde, waarvan 't bovenlandsche als *hoofd* (*ulu*) en 't benedenlandsche gedeelte als *dij* (*hae*) of *voet* (Niasch *gae*) beschouwd werd. Op dezelfde wijze moet *djuma* uit *di uma* ontstaan zijn, 't geen bevestigd wordt door *hauma* (*ha* = *ka* in 't Mal. praepositie *naar*), zoodat beide woorden vroeger *op den akker* en *naar den akker* hebben beteekend, en eerst naderhand als substantiven in gebruik zijn gekomen. Verdere voorbeelden zijn *djaku* in *tĕrdjaku djaku* (D.) uit *di aku*, *djaton* (Daj.) uit *dia aton*.

b. Minder vaak onder den invloed van een *u*; behalve de boven (bl. 40 XIV onder) aangehaalde voorbeelden, zijn te vermelden *pitunang* (Men.) = *pitjunang* (Makass.), *djuwata* (Jav.) uit *duwata* in plaats van *dewatā* (Sanscr.), *tundjuk* in *djongkal* — (M.) naast *tunduk*, *djung ada* (M.) = *dung ada*, *idjur* = *edur* (D., zie bl. 38 V *a*) enz.; vgl. ook *djukut* (Sund.) = *dukut* (D. en Kawi), *djubur* (Sund.) uit *dubur* (Ar. Mal.), *djusta* (Batav. Mal.) = *dusta* enz.

De neusklanken als sluiters met scherpe vaste medeklinkers.

VI. Behalve de boven (bl. 38 in IX) aangehaalde woorden te vermelden *bĕlang* (D.) = *bolák* (D.), *kalĕn* (D.) = *kalot*, *saran* (D.) = *sarat*, *tutum* (D.) = *tutup*, *tarum* (D.) = *tarup*, *anun* (D.) = *hanjut* (Mal., zie bl. 29 *aant.*), *bon* = *bot*, *nalĕng* (D.) = *lanok* (§ 25 II), *balĕng* (D.) = *balok*, *sĕrĕn* (D.) = *sorot*, *dĕlĕng* (D.) = *dolok*, *nangkĕng* (D.) = [illegible], *posong* (D., zie bl. 38 V *b*) = *pusok*, *udun* (D.) = *udut*. Dat niet altijd in T. diergelijke woorden met een scherpen vasten medeklinker gesloten zijn ziet men uit *pidong* (bl. 39 IX *a*), *djobang* = *djăbak* (Mal.), *kuring* = *kurik* (Men.), *rubang rabing* = *ru-*

bak-rabik (Mal.), *kuling* in [illegible] = *kuliq* (Men., zie bl. 72, *aant.* 1 boven). Naast *sagan* (zie de *aanm.* hieronder) is geen *sagat* in gebruik, maar slechts te vermoeden (*aanm.* 1). Soms met verschil van beteekenis; b. v. *modom* (*slapen*) en *medep* (*toegaan* van de oogen wegens verblindend licht, of van iemand, die slaap heeft, zie bl. 60 *aanm.* 2).

a. 't Dair. *alĕng* = *alap* in T. schijnt eene wandeling door 't Men. (*aant.* XII bl. 71) gemaakt te hebben, en dus uit een *alok* ontstaan te zijn.

Aanm. 1. Diergelijke woorden, behalve die met *k* of *ng* gesloten zijn, hebben een middenvorm, die met een stompen vasten medeklinker gesloten is. Daar een stompe medeklinker echter geen sluiter mag zijn (§ 7 *aanm.* 1), zoo is de middenvorm in 't Bataksch slechts te vinden in van een aanhechtsel, dat met een klinker begint, voorziene woorden of in een enkeld zamengesteld woord, waarvan 't laatste bestanddeel met een klinker begint; zoo vindt men den middenvorm van *bon* = *bot* in *bodari*, van *bĕlang* = *boláq* in *bĕlagĕn* (*slaapmatje* in D. = *lage* in T., eigentlijk *het te spreidene;* vgl. *pabolakkon* in M.), van *sagan* (= een vroeger *sagat?*) in *sagadon*. De middenvorm is daarom vaak in een zustertaal te zoeken; van daar *tarub* (Jav. in *tatarub*) = *tarum* en *tarup*, *sarad* (Jav.) = *saran* en *sarat*, *seureud* (Sund.) = *sĕrĕn* en *sorot*, *tútub* (in Men. *tutuban* "'t vlies waarmede sommige kinderen geboren worden") = *tutum* en *tutup*, *ungkab* (Kawi) = *ongkam* en [illegible] (vgl. Sund. *singkab* met Men. *singkap*).

Aanm. 2. De middenvorm van de woorden die met *ng* of *k* gesloten zijn, is in 't Jav. met een *r* en in 't Mal. met een *t* gesloten; b. v. *lalĕr* (Jav.), *lalat* (Mal.), *nalĕng* (D.), *lanok* (T.); *pusĕr* (Jav.), *pusat* (Mal.), *posong* (D.), *pusok* (T.) enz. De reden van dit verschijnsel kan hier zonder een groote uitweiding over de zustertalen niet opgegeven worden. En buitendien wie leest het?

Aant. Uit 't bovenstaande volgt ook de identiteit van *tot* met [illegible] (D.), dat uit een *tijun* of *tujun* (in pl. v. *tu-un* of *tun*, zie *aanm.* onder 2°. bl. 43) ontstaan is, en *tut* in *lutut* (Mal.) in pl. v. *ulu-tut* (= *ulu ni tot*), daar *ni* in 't Mal. als praepositie niet in gebruik is (zie 't Wdb. onder *tot*); dat er een *tut* in 't Mal. bestaan moet hebben blijkt uit *tălut* (*tut* met 't inhechtsel *al;* de klemtoon op de laatste lettergreep wegens § 20 I bl. 20; vgl. 't Mak. *kulantuq* in zijn beide beteekenissen).

De neusklanken als beginners van een woord met de scherpe medeklinkers van hun geslacht.

VII. Daar de *m* optreedt bij verbale voorhechtsels, zoo vindt men hem als beginner van een substantief ongepast, en verandert hem daarom gaarne in den scherpen medeklinker van zijn geslacht, om daardoor 't woord een nominalen vorm te geven, 't zij zulk een woord als substantief in zwang is, of wel alleen gebezigd wordt bij de vorming van de passive uitdrukkingen; van daar *pasogit* in *bale* — naast *masogit* (bl. 75 XII), *pinangkabo* (eigenn.) uit *minangkabow* (Men. naast *Menang-* en *Manangkabow* in gebruik, zie bl. 30 onder in de *aant*), *putik* (Mal.) = *mutik*, *părpati* (Mal.) naast *mărpati*, *paksud* (Sund. in 't passief) uit *maksud* (مقصود), *pradangga* (Jav.) uit *mrĕdangga* (Kawi Sanscr.) = *mărdangga* (Mal.), *maispati* (Jav. eigenn.) uit *mahismati* (Sanscr.), *puṣṭi* (Jav.) uit *muṣṭi* (Sanscr.); *părtja* (Mal. eigenn.) uit *mĕrtja* (D. en Jav., Kawi, Sansc. *martya*) = *morsa* (T.); *paṇḍapa* (Jav.) uit *maṇḍapa* (Sanscr.) enz. De waarheid hiervan blijkt uit de voorliefde van 't Bataksch, vreemde met een *m* beginnende substantiven als werkwoorden te bezigen; van daar *masa* en *musim* of *musin* (*in den tijd plaats hebben*, *gebruikelijk zijn*, *in zwang zijn*) uit *māsa* (*maand*) en *musim* (*moeson*).

a. Maar daar nu ook de overige neusklanken in de vorming van 't actief van een werkwoord in de plaats van een scherpen vasten medeklinker treden, zoo heeft men die verandering ook op hen gaan toepassen. Hierbij moet opgemerkt worden, dat 't Bataksch dit niet zoo erg heeft behoeven te doen als 't Jav., daar het zoo weinige werkwoorden heeft, die niet met een *m* beginnen; zoodat men geneigd zoude zijn, de woorden, waarin een andere neusklank dan *m* gemelde verandering heeft ondergaan, als uit een andere taal ingeslopen op te geven. Voorbeelden zijn *tinggala* (misschien uit 't Mal. of Jav.) naast *ninggala* (§ 30 IV), *tabu* in *tabu tabu* uit een *nabu* (bl. 64 IV) = *labu* (Mal. uit Sanscr. *alabu;* vgl. III bl. 43).

b. Van 't omgekeerde vindt men voorbeelden die denkelijk te verklaren zijn uit de zucht zoo'n woord een vreemd voorkomen te geven; van daar *nila-utama* (eigenn. Mal.) uit *tilottamā* (Sanscr.), *mirus* (Jav.) naast *pirus* (Perz. Mal.).

c. Soms wordt ook de neusklank afgeworpen, zoodat 't woord met een klinker begint; b. v. *imbar* (Jav. nominale vorm van *ngim-*

bar) uit *mimbar* (Ar.), *intuwa* (D.) = *nituna* (bl. 54 *aanm.* 1), *inggala* naast *ninggala*, *antaboga* (Jav.) = *nantaboga* (Mal., Sanscr., *anantabhoga*), *andini* (Jav.) uit *nandini* (Sanscr.), *alu* (Mal. هالو) uit *nalu* (zie IX)? *ămpălam* naast *mămpălam* (Mal.), *angguliman* = *manguliman* (IX), *unggoli* = *nonggĕli* (D.), *danu* (Kw. *wolk*) uit *nadanu* (Sanscr., bl. 43 III), *ipon* (M.) = *ngipin* (Tag.), *aran* (Jav.) = *ngaran* (Sund.), *unte* = *monte* (Alfoersch), *montaj* (Tag.), enz.

De neusklanken als beginners met stompe vaste medeklinkers van hun geslacht.

VIII. *Zeer dikwijls* vindt men *m* en *b* als beginners van vooral ligtere lettergrepen of meer dan drie-lettergrepige woorden met elkander verwisseld; b. v. *mandailing* = *bandailing*, *maima* (eigenn.) = *baima*, *matau* = *batau* (bl. 15 r. 2 v. onder), *bintora* = *mintora*, *moraturun* = *boraturun* (M.), *mahatara* (Daj.) = *batara* (Sanscr. *bhaṭāra*), *mijanga* (Jav.) uit *wjangga* (Sanscr.), *mĕnjawak* (Jav.) = *bijawak* (Mal.), *mansijang* (Men., bl. 44 *a.*) = *basijang*, *bahota* = *makota* (Mal., zie Wdb.), *mărpati* (Mal.) uit *bhārjāpati* (bl. 47 IV). Als beginners van twee-lettergrepige woorden ziet men ze verwisseld onder anderen in *marus* naast *barus*, *milas* = *bilas;* in *balám* = *malám* en *mudá* uit *budá* (X *aanm.* 2) heeft de ligtste lettergreep gewerkt. Men vindt zelfs *imana* naast *ibana* (*iba* + *na*); 't geen verklaarbaar is uit de galm van de *n*, en 't gebruik van 't woord als voornaamw. (vgl. *aant.* 2 bl. 76).

a. Van de verwisseling van *d* en *n* zijn als voorbeelden op te merken: *nung* = *dung*, *dona* (D., § 30 II *a*) = *doda*, *nan* (b. v. in [illegible]), in plaats van *dan*, en *ni* oorspronkelijk = *di;* bij *nomá* uit *domá*, en in *nongán* uit *dongán* (M.) heeft de ligtste lettergreep gewerkt.

b. Van de verwisseling van *g* en *ng* is slechts een enkeld voorbeeld in 't Bataksch zelve te vermelden; b. v. *egot* (noord-M). = *ingot;* vgl. *ngingi* met *gigi* (Mal.).

Aanm. Zoo is *duk* in *piduk* (D.) = *nuk* in *manuk;* immers de woorden, die *vogel* beteekenen gaan dikwijls uit de benaming van een bijzondere vogelsoort; zie *djangang-djangang* (Mak. *vogel*) van *djangang* (*kip*), *manuk manuk* (zie Wdb.) van *manuk*.

Aant. Mal. heeft zeer dikwijls als beginner van drie-lettergrepige woorden *m*, waar Men. en Bat. *b*, Jav. of Malagasi *w*, en Sund. *tj* heeft; b. v. *măngkudu* = *bangkudu* (Men. en Bat.),

wangkudu (Jav.), *tjangkudu* (Sund.); *măngkuwang* = *bangkuwang* (Men. en Bat.), *wakúană* (Huwasch bl. 63 *aant.*), *tjangkuwang* (Sund.); vgl. voorts *tjaringin* (Sund.) met *waringin* (Jav.), *baringin* (Men. en Bat.); *tjareham* (Sund.) met *barham* (D.), *garham* (Mal., bl. 46 2°.), *bahĕm* (Jav.); *tjalintjing* (Sund.) met *balimbing* (Mal.) enz. 't Sund. *tjawene* (*maagd*) is dus uit *wawene* (*wene* = *bini* in 't Mal.); vgl. bl. 75 in de *aant.*

Sluitende neusklanken te gelijk met beginnende stompe medeklinkers, met neusklanken verwisseld.

IX. Van de verwisseling van *ngg* met *ng*, *nd* met *n*, en *mb* met *m* tusschen klinkers zijn vele voorbeelden.

ngg met *ng*.

angguliman (VII *c*) = *manguliman*, *ĕnggĕluh* (D.) = *ngolu*, *singgar* = *singar* (Men.), *danggĕl* (D). = *dangól*, *ĕngga* (Batav. Mal. negatie) = *nga?* (M. in *ngada*, d. i. *nga* + *ada*; vgl. bl. 63 *a*).

nd en *n*.

sindar = *sinar* (D. en Mal.), *sĕnda* naast *sĕna* (D.), *tondung* = *tănung* (Mal.), *ĕndĕratja* = *naratja* (Mal. uit 't Sanscr.), *nak* (Men.) = *hăndak* (Mal.), *burnung* (§ 27 I) = *bundung* (Men.), *sundut* (Men.) = *sunut*, *sindawar* (D.) = *sinawar* (Men.), *handiwung* (Sund.) = *nibung* (Mal., vgl. bl. 40 I); *ĕndu* (D. aanhechtsel tweede persoon enkelvoud) = *nu* (Makass.), *indá* = *na* (M. in *nada*), *andalu* of *indalu* (bl. 43 III) = een vroeger *nalu* (= *lalu*, zie IV *a*), *ĕnderu* (D.) = *niru* (Men.).

mb. en *m*.

ĕmbalno (D.) = *mallo* (bl. 39 XII *a*), *rembe* = *rĕme* (D.), *ĕmbatjang* (D.) = *matjang* (Mal.), *hambiri*, *gambiri* (M.) = *kĕmiri* (Jav.), *karambodja* (Mal.) = *karamodja*; vgl. *tímoroq* naast *tímboroq* (Mak.), en bl. 30 in de *aanm.*

Aant. De *n* van een vreemde taal wordt soms *nd*; van daar *pindis* (Men.) uit *pinnace* (Engelsch), *djandela* (Mal.) uit *janela* (Portug.), *almendĕr* (Batav. Mal.) uit *Armenier*. Zoo moet de *d* van *dija*, *daku* en *dikow* (Mal.) ontstaan zijn door den invloed van een sluitenden *n* van *dăngan* en *kan* (of *akan*), zoodat men vroeger *dăngan aku*, *dăngan ija* en *dăngan ikow* moet gezegd hebben (*ikow* bestaat nog in Daj. en Tag.). 't Sund. spreekt een stompen

medeklinker na den neusklank van zijn geslacht zeer zacht uit (zoodat men b. v. in plaats van *andjing* nagenoeg *anjing* hoort), of maakt hem scherp (b. v. *tintjak* = *tindjak*). 't Bugineesch haat na een sluitenden neusklank een stompen medeklinker; van daar *tantjaq* = *tandjaq* (Mak.), *dangkang* = *danggang* (Mak.), *balampang* = *balambang* (Mak.). Van daar ook dat *w* als beginner van een woord na een sluitenden neusklank, die een *m* moet worden, even als *b* een *p* wordt; b. v. *waramparang* in plaats van *warang warang*, *watampitiq* uit *watang witiq*, *bolampolang* in pl. van *bolang bolang*, *busumpusung* in plaats van *busung busung* enz. Zoo is ook *dunrumpulawang* uit *dunrung ulawang* ontstaan. In pl. van een *d* na een sluitenden *n* heeft het even als 't Mak. gaarne *r* (zie bl. 50 *aant.* 2).

h met *w*.

X. 't Geruisch, waarmede een *h* wordt uitgesproken, heeft aanleiding gegeven tot de verwisseling van dien klank met *w* (vgl. § 27 II 2°. en *aant.* bl. 15). Van daar de vertegenwoordiging van een *h* van D. of Mal. tusschen twee gelijke klinkers door *o*, *w* en zelfs *b* (zie *aanm.* 1 onder); b. v. *djahat* (D. en Mal.) = *djaoát* of *djawát; mahal* (D. en Mal). = *maoál* of *mawál*, *gĕrdaha* (D.) = *gordaoa* of *gordawa* (vgl. de voorbeelden onder § 17).

Aanm. 1. Uit § 17 II blijkt de verwisseling van *o* met *w* en *b* en verder uit *Dairisch* J. X met *h* (bl. 39) die van *ha* met *o;* waaruit de oorspronkelijke identiteit van *tahan* (D. en Mal.) met *tawan* (Mal.), *taban* (T.) duidelijk wordt; *manaban* (zie onder *taban* in 't Wdb.), beteekent dus eigentlijk iemand *tegen houden* (*mănahan* Mal.), te meer daar *mĕnahan* (D.) of *manaon* (T.) zoo vaak gebezigd worden van 't spannen of zetten van strikken, netten enz. om iets te vangen.

Aanm. 2. De *h* als bestanddeel van geadspireerde medeklinkers in Sanscritsche woorden wordt in T. door *a* vertegenwoordigd; b. v. *daupa* uit *dhupa*, *bauta* uit *bhūta*, *budá* (§ 8) of *mudá* (VIII) uit *buddha*, *gordá* (§ 18) uit *grĕddhra* (§ 31 IV), *baima* of *maima* (VIII) uit *bhīma*, *pane* (§ 8, en 29 in II) uit *phaṇī*. Een uitzondering is *sondi*, dat misschien door D. (*sĕndihi*) of Mal. (*săndi*) uit *sandhi* is ontstaan, en vroeger *sondí* moet geweest zijn (§ 8 en 19 I *aanm.*). D. daarentegen scheidt de *h* vóór een *u* van den medeklinker door *ĕ;* b. v. *dĕhupa* uit *dhupa*, maar vóór andere klinkers door denzelfden klinker (vgl. bl. 36 F); b. v. *sĕndihi* uit *sandhi*, *budaha* uit *buddha*,

gĕrdaha uit *grĕddhra.* In *daholi* (ᯑᯂᯬᯞᯪ) = *doli* (T.) uit *dhūli* schijnt *u* door den invloed van de adspiratie *o* geworden te zijn.

Aant. Ook in de zustertalen vindt men verwarring van *h* met *w;* b. v. *graha* (Kawi) = *ghara* (Mal.) = *garwa* (Jav.) uit *grĕhāh* dat eerst *gĕrha* moet geworden zijn; de Mal. en Kawi-vorm door § 25. 't Men. heeft *duwagå* = *dhaga* (Mal.). De Men. spelling ڤاو (*paò*, *aant.* bl. 15, ¹/₄ *tahil*) doet een vroeger *pawa* = *paha* (*dij*, zie Wdb.) vermoeden, hoe zeer ook door het gemakkelijk wegvallen van de *h* en 't uitspreken van de slot-*a* als *å* de uitspr. van *paha* als *paò* daartoe aanleiding kan gegeven hebben.

De h met *s.*

XI. Onder den invloed van een triller of van een *i* en *u dikwijls;* b. v. *hurbit* = *surbit*, *harimborbor* = *sarimborbor*, *halimbubu* = *salimbubu*, *sinandjar* = *hinandjar*, *halittoktok* = *salittoktok*, *sinamora-an* (zuid-M.) uit *hinamo-ra-an*, *sarumaer* = *harumaer*, *humur* = *sumur;* vgl. voorts *harhar* met *sarsar*, en *si* in 't voorhechtsel *masi* (b. v. *masihotang*) = *hi* (in *maihotang* in plaats van *mahihotang*, bl. 27 r. 2); vgl. voorts *kuping* (Jav.), dat in T. of M. *huping* zou uitgesproken worden (§ 10 *a*), met *suping* (M.) enz.

Aant. 1. *as* wordt als slotklank in Men. als *èh* uitgesproken; b. v. برس *bărèh*, Rao: *bòreh* (bl. 61 r. 1). Zulke woorden in T. of M. overgenomen zijn natuurlijk niet met *h* gesloten (§ 23 I, zie *bore*). Daaruit de spelling اچس te verklaren, daar die eigenn. in Men. *atjèh* en niet zoo als in Mal. en D. *atjih* luidt.

Aant. 2. Men. spreekt *us* als slotklank als *wih* uit (de *w* als in 't Engelsch uit te spreken, vgl. *aant.* 1 XIV); b. v. *sarátwih* (سراتس).

De p en *k als sluiters.*

XII. Meestal in een laatste van *a*, *o* of *e* voorziene lettergreep; b. v. *nop* = *nok* (IV *a*), *rajap* naast *rajak* uit *rajat* (رعية), *rijap* = *rijak* (M.), *sep* = *sek* (D.), *dop* naast *dok*, *teptep* naast *tektek* (in *talektek*), *anggogop* = *anggogok* (M.), *sotop* naast *sotok*, *gobop* naast *gobok*, *lotup* = *lotuk;* vgl. *asup* (Sund.) met *masuk.*

Aant. Men. spreekt *ap* als slotklank *òq* uit (چيلڤ, *tjiloq*).

De t en *k als sluiters.*

XIII. Meestal in een laatste van *i* of *e* voorziene lettergreep; b. v.

seset en *sosek* (§ 29 III *aanm.* 1), *behek* = *behet*, *tuldik* = *tullit* (bl. 29 F I); vgl. *parik* (zie *aant.* 2) met *parit* (Mal.), *sisik* met *sisit* (Sund.); *rabit* (Daj. en Jav.) = *rabik* en *tjabik* (Mal.), *husip* = *kosik* (D.), *pĕrit* (Jav.) = *ĕmpĕrik* (D.); *lejakni* naast *lejatni*, misschien uit een vroeger *laekni* of *laetni* (bl. 16 r. 8 v. o.). Verder zijn op te merken *randut* = *randuk*, *sijot* = *sijok*, *sipaut* = *sipauk;* vgl. *etet*, waarbij klanknabootsing gewerkt heeft, met *itik* (D.; vgl. 't Jav. woord).

Aant. 1. *it* en *ip* worden in 't Men. als slotklanken *iq* uitgesproken; b. v. *pariq* = *parit* (Mal.); van daar ook zulke spellingen als مستعيب in pl. van مستعد. En zoo kan *tabit* (Jav.) wel door 't Men. uit طبيب ontstaan zijn. Als slotklank wordt *is* als *ih* uitgesproken (*băngih* = *băngis*). Hieruit, en uit de toepasselijkheid der beteekenis op een rivier, *bangis* in *air bangis*, zoo als wij naar de spelling uitspreken, want *bangih* (Agamsche uitspraak, zie bl. 61 boven) moest uit *bangi* (= Jav. *wangi*) door de onverstaanbaarheid hiervan ontstaan. Vele woorden worden met een sluitenden *s geschreven*, zelfs die in 't Mal. niet op *ih* maar op *i* uitgaan; b. v. ليدس (*lidih*) = *lidi*, فنيتس (*panitih*) = *paniti*. Dit schijnt uit pedanterie verklaard te moeten worden. Is *pĕrĕs* (Jav.) = *părah* door 't Nederl. *persen* ontstaan? 't equivalente woord is immers *pwah* (Kawi) van waar ook *pohan* (in pl. v. *pwahan*) *melk* (*uitpersel*).

Aant. 2. Men. spreekt *at* als slotklank *èq* uit; b. v. سست *säsèq* (Rao *sosèq*). Zulke woorden in 't Bat. overgenomen, hebben soms de *q* niet; van daar *kope* uit *tjopeq* (Rao-Men uitspraak van *tjăpat*, zie § 28).

De p en *t als sluiters.*

XIV. In een laatste van *u* voorziene lettergreep; b. v. *lusup* naast *lusut*, *gurut* naast *gurup*, *ajup* = *hanjut* (Mal., zie bl. 65 VI.).

Aant. 1. In 't Men. worden *ut* en *up* als slotklanken met elkander gelijk gesteld, en *wiq* uitgesproken; b. v. *lawiq* = *laut*, *patwiq* = *patut*, *katwiq* = *katup*. De *w* moet hier als in 't Engelsch meer als klinker uitgesproken worden, maar echter zoo kort dat die woorden er geen lettergreep langer door worden (*pátŭwiq* en niet *patúwiq* b. v.). Hieruit te verklaren diergelijke spellingen als فاتب in pl. v. فاتت.

Aant. 2. 't Jav. *tabit* uit *tabīb* (Ar.) zie *aant.* 1 onder XIII.

Aant. 3. Mak. vertegenwoordigt iederen sluitenden vasten medeklinker door *q*, die vóór een klinker *k* wordt.

kk (of *ngk*) met *ng*.

XV. Zonderling dat *kk* of *ngk* (M.) zoo dikwijls in een bijvorm *ng* is; b. v. *dingan* naast *dikkan*, *songon* naast *sokkon*, [Batak script] naast [Batak script], *bongot* naast *bokkot*, *ningon* naast *nikkon*.

Aanm. In 't Dairisch heeft men *mān* en *pān* (bl. 39 XI) uit *mangan* en *pangan* (vgl. *aant.* 2 alhier).

Aant. 1. Moet men hier een vroegere uitspraak *ngh* naar de letter (bl. 81 midden) aannemen, zoodat de *h* reeds in den tijd, toen die uitspraak nog in zwang was, weggevallen is?

Aant. 2. Men. laat *ng* in bijvormen weg (vgl. de *aanm.* hier boven); b. v. *djăngan* (§ 28 II) naast *djan*, en *garan* in plaats van *garangan;* op die wijze moet ook 't Mal. *dan* (دان) uit *dăngan* ontstaan zijn (vgl. de beteekenissen van *dohot*).

§ 31. *Minder regelmatige klankverwisselingen.*

I. Een *ng* als sluiter, waar een bijvorm van 't woord op een klinker, meestal een *o*, *u* of *a*, uitgaat; b. v. *etong* (in *meto-ngetong*) = *eto*, *gado* naast *gadong*, *urdong* naast *urdo;* vgl. *djolong* (Men.) met *djolo*, *gadjah menong* (Men. *'t zeepaardje*) uit een vroeger *gadjah menå? huru-huru-an* = *hurung hurungan*, *asang* ([Batak script]) = *asa*, *talàko* (Mak.) = *talăkung* (Mal.), *hidje* = *kidjang* (Mal., § 29 I *b*)?

Aanm. Over 't sluiten van *i* met een *n* of *ng* zie bl. 56 onder, *aanm.* 1. Men. heeft *nan* misschien uit [Batak script] (aanhechtsel derde persoon) gevormd (vgl. *jang* uit *ija* enz., zie *aant.* 1 alhier).

Aant. 1. 't Sluiten met een *ng* heeft grammaticale beteekenis in *jang* (Mal.) uit *ija*, even als *kang* (Jav.) uit *ka* (in *ika*), en *ingkang* (Jav.) uit *ika*, *sing* (Jav.) uit *si* (zoo als nog in D.). D. sluit *si* (relatief woordje) dikwijls met een neusklank van 't geslacht van den beginner van 't woord; b. v. *sintĕrĕm* (*si* + *tĕrĕm*), *simpĕra* (*si* + *pĕra*). Aardig is *hidu* (Men. in *mahidu* "ruiken") vergeleken met *hidung* (*neus;* vgl. 't Bim. *ngilu* "*ruiken*" van *ilu* "*neus.*")

Aant. 2. Als praepositie is *i* in 't Jav. met *ng* gesloten (*ing*), en in 't Balin. met *n* als aanhechsel (*in*).

Aant. 3. Door de vergelijking met de zustertalen vindt men bijvormen op *i* en *in;* b. v. [Batak script] = *bărsin* (Mal.),

borngin (bl. 55 I), *běrngin* (D.) = *běngi* (Jav.); vgl. *kălamarin* uit *kălam-ari* (zie Wdb. onder *bodari*), *wangin* (in *ma-wangin*) = *wangi* (Jav.), [Batak script] (uit Men.) uit *rumī* (Ar. Mal.), *inin* (Mal. oost-kust Sum.) in plaats van *ini*, *sundusin* uit *sundusī* (Perz. Ar.) dat in 't Makass., dat hier *ng* moet hebben (bl. 7 *aant.*), *sunduseng* geworden is. Minder vaak hebben woorden, die op een anderen klinker eindigen, een bijvorm met *n* als sluiter: *nagatarun* (Men.) uit *nagataru*, *baun* (Men.) = *bau* (باوْ; van daar *sabaun*, en *baunbaunan* = *sabau* en *bau-bauan*), *talun* (in *bărtalun-talun*) = *talu*; vgl. ook *salpu* met *salpun* (§ 27 I); *bărngan* (Men.) = *bărnga* (Mal.), *dewan* (Men. *een hemelling* in de verhalen) uit *dewa* misschien omdat dit *deò* (*aant.* bl. 15) zoude worden; *nantun* (Men. adjectief voornaamw., dat niet anders door ons te vertalen is dan door *de vermelde*, daar het op iets, waar gewag van gemaakt is, wijst) uit *nan* + *tu* (in *itu*) even als *nangka* (adjectief voornaamw. van dezelfde beteekenis *de pas vermelde*) uit *nan* + *ka* in *ika* (Men. = *ini*). De praepositie *ka* is als aanhechtsel *kan* (Mal., *kĕn* Jav. en D., *kon* in T. en M., zie bl. 33 *b* en § 4 2°.).

II. Een *l* als sluiter, waar een bijvorm een *ng* heeft; b. v. *sangkibung* naast *sangkibul*, *banggáng* = *banggál*, *kănang* (Mal.) = *kănal* (Men. in تركنر, zie bl. 52 *aant.* 3); vgl. in 't Jav. *gaḍing* met *gaḍil*, *butjal* (Krama) = *buwang* (VI).

III. Als beginners *r* en *s*; b. v. [Batak script] = [Batak script], *saba-saba* = *raba-raba*, [Batak script] = [Batak script].

Aant. 't Malagasi heeft soms *z* waar 't Bat. *r* heeft; b. v. *wezatră* = *běrat* (D.), *wizatră* = *birat* (M.) enz.

IV. Een *r* in een bijvorm gemist; b. v. *okar* (D.) = *rohar* (vgl Mal. *lăkar* = [Batak script] in beteekenis); *gowar* (of *goar*) = *gorar* (M.), *gĕrar* (D.; vgl. Mal. *gălar*), *imbaru* = *rimbaru* (M.), *tuwanggong* = *turanggong*, *orar* = *rĕrar* (D.); vgl. *àme* (Makass.) met *ràme* (Bug.) en *rĕme* (D.), *tujung* (of *tiung*, zie bl. 17 VII = *tărung* (Mal.), *terong* (Jav. en Batav. Mal.) enz. Aldus is *baruh* (Men. in *di baruh angin*) = *bawah* (Mal.) en *bauh* (D.) in *bauhun* (zie *aant.* bl. 16).

a. Een *l* gemist vindt men in *ipos* = *lipas* (Mal.), *kulipasăq* (Makass.); *àsung* (Makass.) = *lăsung* (Mal.), *lĕsung* (D.).

V. *b* en *d* meestal door een *i* of *e*; b. v. *dija ma* = *bija ma* (M.), *degar* = *begar* (Men.); *benak* uit *denak* (Men.) kan ook uit § 28 II blijkens *dănak* (Mal.) verklaard worden; vgl. *bidal* (Batav. Mal.) uit 't

Portug. *dedal*, *bijar* (Mal.) met *dijar* in *padijar*, *dima* (Mak.) eigenn. van 't eiland *Bima*.

VI. *b* en *s*; b. v. *salkup* = *balkup*, *saroangin* = *baroangin*, *sărangan* (Jav.) = *barangan* (Mal.); vgl. *borat* met *sorat*, *borót* met *sĕrĕt* (Sund.). Men denke hier aan *b* als vertegenwoordiger van een *w*, die wegens zijn geruisch gemakkelijk met *s* verwisseld wordt.

Aant. 't Sund. heeft dikwijls als beginner *tj* waar Mal. een *b* en Jav. een *w* vertoont; b. v. *tjanir* = *banir; tjai* (*water*) = *we* (Kawi in plaats van *wai*); *tjadas* = *wadas* (Jav.); *tja-ak* (bl. 39 *aant.*) = *bah* (Mal.); *tjatang* = *batang* (Mal.), *watang* en *satang* (Jav.); *tjaung* = *baung; tjajur* = *bajur;* vgl. *butjal* = *buwang* (II), *patjal* (Mal., ook als nederig voornaamw. van de eerste pers.) Krama-vorm van *pawwang* (Kawi = Jav. *pawong*) *bediende.* Vgl. *aant.* bl. 15.

VII. *s* en *t* meestal door een *i;* b. v. *hosing* = *hoting*, *singgung* = *tinggung* (Mal.), *sijan* naast *tijan* (in M. *teman* naast *seman*), enz. Bij deze verwisseling wel te letten op 't vertegenwoordigen in T. van een *tj* in overgenomen woorden door *s* (bl. 12 *aanm*); zoo kan *simbora* uit een vroeger *tjimbĕra* (bl. 44 *a*), zoo als *tiwra* (Sanscr.) in D. zoude uitgesproken worden (bl. 35 III), ontstaan zijn. Zonderling is het, dat men naast *setul* en *tetul* ook *petul* vindt, en naast *singgung* en *tinggung* (Mal.) ook *pinggung;* waarin de *p* wel door § 30 VII uit een *metul* en *minggung* in pl. v. *tumetul* (bl. 46 *f.*) kan gekomen zijn.

a. Zelden onder den invloed van een *u;* b. v. *hasurutan* (M.) = *haturutan* (bl. 46 2°.), *su* (D.) = *tu* (bl. 41 IV).

VIII. *s* en ص; *imbulu* naast *simbulu*, *impola* uit *simpola*, *angkibung* naast *sangkibung*, *antabi* naast *santabi*, *antjogot* en *intjogot* naast *santjogot* en *sintjogot*.

IX. *h* (of *k* in D.) en *t* meestal door een *i;* b. v. *hijong*, *kijung* (D.) = *tijung* (Mal.), *kipas* (Mal.) = *tipas* (Jav.), *hinaon* uit *tinaon*.

X. *g* en *r; gaba-gaba* = *raba-raba*, *gobar* = *robar* (*igung* = Jav. *irung* ligt buiten 't Bat.).

XI. *g* en *d; daganak* in pl. v. *dadanak* = *dakdanak* (§ 23 IV *b*), *badija* = *bhagija* (Mal.), *gali-gali* = *dali-dali*, *wagjut* (Jav.) uit *widyut*.

XII. *g* en *dj; djobar* = *gobar*, *gomak* = *djomak*, *masägit* (Men.) uitspraak van *masüdjit* (مسجد, zie bl. 51 *aant*); vgl. *ugi* (Mak.) = *udji* (Mal.), *sugi* = *sudji* (Mal.).

XIII. *g* en *w;* vgl. *talaga* met *talawa*, *sinagar* (Sund.) met *sindawar* (D.).

XIV. *r* en *h* (Dairisch *k*); b. v. *rait* = *hait*, *rair* = *kawir* (IV bl. 15) in *kawirĕn* enz.

Aant. 1. De klankverwisselingen, die buiten 't Bataksch liggen, en slechts door de vergelijking met de zustertalen kunnen gekend worden, kunnen hier niet behandeld worden. Zij zijn voor een Wdb. zeer belangrijk, en noodzakelijk waar men met woorden te doen heeft, waarvan de verklaring in de taal zelve niet te vinden is. Zoo b. v. is *tami* (in *manami* "*aan* de geesten *offeren*", en *tami-tami* "een offerfeest, waaraan 't publiek en niet alleen een bijzondere familie deel neemt"), te verklaren uit 't Jav. *tamu* (*gast*), zoodat *manami* eigentlijk beteekent: de geesten *tracteeren* (*als gast behandelen*). Hier is de identiteit van de *u* en *i* als slotklank slechts te bewijzen uit een vroegere gedaante van 't woord; want zoo een *i* (die naar § 29 II ook *e* kan zijn) slotklank van een woord is, waar een zustertaal of andere tongval een *u* heeft, dan is er een middenvorm met *uj* als slotklank, die in de een of de andere taal te zoeken is, en daar soms in twee lettergrepen (als *uwi* of *uwe*) bewaard is gebleven; b. v. *langi* (D. en Jav.), *lange* (T.), *lanu* (Huwasch, zie *aant.* onder op bl. 63), *languj* (Kawi), *tangoj* (Daj. nominale vorm van *nangoj*, zie bl. 67 *a*, § 30 IV); *api* (Mal. enz.), *afu* (Malagasi), *apuj* (Kawi); *tamu* (Jav.), *tamuwe* (T.), *tamuwej* (Daj)., *tamoj* (Lamp.), *tami* (zie boven); *tuli* (Jav.), *toloj* (Iloco.), *tuluj* (Kawi); *balu* (T.), *baluwei* (Men.); *săpei* (Men.) in *angin săpei-săpei* (*een briesje*) naast *sapuwei* = *sĕpi* (Jav. en Mal.). Andere proeven van diergelijke klankverwisselingen kan men in de *aant.* van 't Bataksch leesboek vinden.

Aant. 2. Vele klankverbasteringen staan buiten een regel; zoo b. v. die, waaraan de vocativus onderhevig is (*itó* of *itóng* van *iboto*, *maén* van *parumaen*, *tang* uit *turang*). Ook woorden, waarbij aan de oorspronkelijke beteekenis niet gedacht wordt, vooral omdat zij ter aanduiding van een betrekking dienst doen, kunnen niet altijd, wat de verandering in vorm betreft, genoegzaam verklaard worden. Zoo b. v. heeft men van *tapi* (Mal. verkorting van *tatapi* uit Sanscr. *tathāpi*) en van *hami* in sommige landschappen, waar noord-M. gesproken wordt, *tai* en *hai* gemaakt. 't Wegvallen van de *p* en *m* is hier niet anders te verklaren dan uit 't gebruik van die woorden als voegwoord (*maar*) en voornw. Om dezelfde reden is *unang* in T. altijd gebruikelijk als het negatief

imperatief is, terwijl *ulang*, waaruit het veranderd is, steeds gebezigd wordt als nominale vorm of imperatief van *mangulang* (*van* iets *geen gebruik maken*). Ook voornaamw. worden dikwijls, zoo als reeds uit *hai* in pl. v. *hami* gebleken is, in een vorm gevonden, waarin de klankverwisseling niet aan een regel is te onderwerpen; van daar ook dat 't Mak. den eindklinker van sommige voornaamw., zoo zij zonder nadruk gebezigd worden, heeft onderdrukt, en hen in een vorm weder geeft, die ze bijna onherkenbaar maakt: *aq* in pl. v. *aku; kiq* (eerste en tweede pers. enkelv.) uit *kit* (zie bl. 73 boven) in plaats van *kita* (eerste pers. meerv. inclusief); *kang* (uit *kam*, zie *aant.* bl. 7) in plaats van *kami*, en *mang* (uit *mam*, zie *aant.* bl. 7) in pl. v. *mami* (Jav.). — Dat voorts de klankverwisseling dikwijls een middel is geworden om een woord een bijzondere beteekenis te geven, ziet men uit *lasijak* (*spaansche peper*), dat algemeen in gebruik is in plaats van *na sijak* (§ 30 IV *a*), daar dit te veel zoude insluiten, en ook toepasselijk zoude zijn op andere heet op de tong zijnde specerijen. Dit is dan ook de reden, dat men gaarne *halqwas* (zie bl. 56 2°.) in pl. v. *halás* gebruikt, want *halás* als *'t heete* (*las*) beteekenende sluit weder te veel in. Van diergelijke woorden gaat de *bijvorm* met zijn beteekenis dikwijls verloren; zoo is b. v. *koning* in D. nooit *geel*, maar altijd *curcuma*, terwijl 't Mal. *kuning* nog bezigt in onderscheiding van *kunjit* (*curcuma* = 't Jav. *kunir*, zie *aanm.* 2 bl. 66). Zulke woorden hebben dus veel van eigennamen, en hebben daarom soms ook een vorm met *si* (een voorhechtsel waardoor men een woord tot eigennaam stempelt); b. v. *si-hak* (*een raaf* of *kraai*) van *hak* (*'t geluid* van dien vogel), terwijl D. *kak* bezigt, en 't Jav. *ĕngkak;* even zoo *si-pădas* (Men. *gember*) van *pădas* (*heet* op de tong), en *simosin* (Lubusch *zout*) van *mosin* (= *masin*, zie *aanm.* 5 bl. 61). Soms ondergaan zij een verandering die tegen den regel is; zoo b. v. moet het in M. ([illegible]) overgenomene Men. *simpălah* (*uitpersel* van 't vleesch van een cocosnoot) uit *simpărah* [1] (*si* + *părah*, vgl *aant.* 1 bl. 73 ontstaan zijn. Is hier de *l* in plaats van *r* gekomen door den invloed van de *s*, of van den neusklank, waarbij een *l* als zeer verwant met de *n* liever is? (zie bl. 64 IV, en bl. 62

[1] *Simpărah* komt ook voor, maar zelden. Dat *simpola* niet Bat. is, blijkt uit *poro* = *părah* (Mal.).

aanm.). — Ook woorden, waarin een geluid-nabootsing zit, zijn aan geen regel gebonden; b. v. *búkuruq* (Mak.) = *dukur* in *ĕndukur* (D. = *anduhur*) = *kukur* in *tăkukur* (Mal.), *tutu* in *hatutu* = *putu* in *siputu* (Men.); vgl. ook *gak*, *gagawak*, *hak*, *kak* (D. en Daj.), *gagak* (Men. en Jav.), *ĕngkak* (Jav.) enz. (zie Wdb.). Bij diergelijke woorden zoude men alleen de gelijkheid van klinker als regelmatig willen opgeven.

§ 32.

Ingeschoven medeklinkers.

Als ingeschoven medeklinkers vindt men:

I. *n* in *Dairisch* (IV *b* bl. 36), *Mandailingsch* (E. *f.* bl. 29) en verder in *nanón* (*thans* in T. en *aanstonds* in M.), dat ook [Batak script] [Batak script] gespeld wordt, om beide lettergrepen als twee eenlettergrepige woorden te laten hooren, uit [Batak script] + [Batak script] (van daar [Batak script] in D, zie bl. 39 in X).

II. *s* in M. en T. (§ 8 *d*), in D. (in IV *a*, op bl. 36), verder in [Batak script] (— + [Batak script] + [Batak script]), van waar ook *singot* in *tarsingot*.

a. In *pasulak*, dat ook = *paulak* beteekent, is de *s* als ingeschoven opgevat door de beteekenis (zie Wdb.).

III. *t* in [Batak script] (§ 8 *e*), [Batak script] (zie *Mandailingsch* E. *e* bl. 29; *tj* in D. in *pĕtjidahkĕn*, *tjĕtjedur* (zie IV *c* bl. 36).

IV. *h* in *Mandailingsch* (bl. 28 E. *a*), in *Dairisch* (bl. 36 in IV), en verder in *pahulu* (denkelijk om het met *pahae* in overeenstemming te brengen), [Batak script], *pahalo* (dit door Dairischen invloed?).

Aanm. De *r* is misschien ingeschoven in *taripar* (uit *tu* + *ipar*, bl. 45 r. 7), zoo als te vermoeden is uit den Dairischen vorm (*turepar*). In 't Men. vindt men *karair* in plaats van *ka-air* (*naar 't water* of *de rivier gaan* om een behoefte te doen; *air* zie *aant.* 1 bl. 18).

IV. SPELLING.

§ 33.

De spelling is nergens bij den Batak geregeld, daar ieder naar de in zijn landschap gebruikelijke uitspraak schrijft. Zoo spelt men b. v. *hutsús* (*geurig*) in T. niet alleen [Batak script] (§ 14) maar ook [Batak script] (§ 11), [Batak script] (naar de uitspraak) en [Batak script] (§ 13), terwijl het naar 't Dairisch overhellende sub-Tobasch [Batak script] (§ 14 *a*) of [Batak script] (§ 11), noord-M. [Batak script] (*Mandailingsch* B. I op bl. 26), en zuid-M. [Batak script] (bl. 26 r. 2 van onder) er van maakt. In de meeste geschriften op boombast vindt men een geregelde spelling, die 't woord in zoo'n vorm schrijft, dat ook iemand, die van de Tobasche uitspraak niets weet, het tot zijn eigen tongval met weinig moeite kan terug brengen. Zoo b. v. kan een Mandailingsch sprekende uit de spelling [Batak script] zien, dat hij hier *huskús* heeft uit te spreken (B bl. 26). In 't Wdb. is dan ook deze spelling gevolgd, daar het volgen van de spelling naar de Tobasche uitspraak het voor iemand, die zich in Mandailing of Dairi bevindt, geheel onbruikbaar zoude gemaakt hebben. Dat soms de etymologische spelling niet gevolgd wordt, ziet men uit [Batak script] (bl. 12 r. 3). Die de uitspraak der verschillende tongvallen kent, zal geene de minste moeite hebben een woord op de regte plaats in 't Wdb. te zoeken.

Aant. De zonderlinge uitspraak van T. zoude iemand doen twijfelen aan 't beweren van alle Bataksch sprekenden, dat namentlijk het Tobasch de grondtaal is, waarvan M. en D. afgeleid zijn; want de uitspraak dezer tongvallen, geeft nu en dan de spelling der boombast-geschriften beter terug dan de Tobasche. Dat D. van T. afgeleid is, mag men wel betwijfelen, en de bewering der Bataks aldus wijzigen: D. was oorspronkelijk een verschillende zustertaal, waarvan de sprekenden door de Toba's zijn overwonnen, zoodat zij 't schrift, en misschien ook de godsdienst [1] van hun overwinnaars hebben overgenomen. Dat 't schrift van T. is ontleend, blijkt genoeg uit 't gebrek aan een teeken ter aandui-

---

[1] Zie b. v. *resanna* (bl. 45 *aanm.*), *dangsina* en *songti* (bl. 49 *aanm.* 2).

ding van den klinker *ĕ*, die liever een *o* had moeten genoemd worden, daar hij dezen klinker in T. zoo dikwijls vertegenwoordigt (bl. 33 *b*), dan een *u* (vgl. ook *aanm.* 2 bl. 38). — In hoeverre de godsdienst der Dairisch sprekenden van de Toba's is ontleend, moet nader onderzocht worden door iemand, die in de gelegenheid zal zijn 't taalgebied van D. door te reizen. De Dairisch sprekenden, waarmede ik in aanraking geweest ben, beweerden hun beschaving van de Toba's te hebben, en te oordeelen naar eenige Sanscr. woorden, die in D. gebruikelijk zijn, zal men er vooreerst geloof aan moeten slaan; zoo b. v. *debata*, *agoni* en *adji* (bl. 65 r. 2), waarvan D. *dewata*, *agĕni* en *adi* (bl. 40 XIV) gemaakt zoude hebben, zoo het die woorden niet van T. had ontleend. Ook woorden, die niet Sanscritsch zijn, schijnen overgenomen te zijn; b. v. *ḳĕliki*, waarvan D. de *h* van *halihi* (uit *ha* + *li*, zie bl. 56 2°.) met *k* heeft overgebragt (bl. 34 B.), niettegenstaande daar de *h* geheel in overeenstemming zoude zijn met zijn taalregels (bl. 39 *b.*) [1]. Evenzoo *kĕtjeur* (bl. 9 in de *aanm.*) dat *kĕtjekur* had moeten zijn, daar D. een *h* (die in *hasijor* achter de *i* is uitgevallen) door *k* wedergeeft (bl. 34 B). Zonderling is ook *tampar sumpah* (*vloekafweerder*) als naam van een haarzuiverende vrucht, want *sumpah* is daar een vertaling van *bura* (in *tappar bura*), dat thans in T. *vervloeking* beteekent, maar toen die naam aan de vrucht gegeven werd, nog *schuim* heeft moeten beteekenen (zie Wdb. onder *bura*) [2].

Wat voorts M. betreft, het is duidelijk, dat T. althans 't schrift hieruit moet ontleend hebben, daar het geen *nj* kan uitspreken, maar toch in 't alphabeth opgeeft. De uitspraak van M. komt in sommige opzigten met die van T. overeen, als b. v. in het bezigen van een *h* waar Mal., Jav. of D. een *k* hebben, maar in 't hebben van een *tj*, en in 't kunnen uitspreken (in zuid-M.) van een neusklank als sluiter vóór een scherpen medeklinker vertoont zij daarentegen groote afwijkingen. Zoo als noord-M. en zuid-M. er thans uitzien, moet men hen beschouwen als talen, die zoo sterk met het Tobasch zijn vermengd ge-

---

[1] Zie ook bl. 14 N°. 3; 18 en 26, en *taban* (ook D.) op bl. 70 *aanm.* 1.

[2] Vgl. ook bl. 16 onder in *a*, waaruit blijkt, dat zelfs de uitspraak van T. op D. invloed heeft moeten uitoefenen.

worden, dat er van de taal der oorspronkelijke bewoners van 't taalgebied van M., waarvan de Lubu's en Ulu's nu nog de vertegenwoordigers zijn, slechts weinige sporen zijn overgebleven. Als men er op let, dat *sh*, en *ns* in T. *ts* in de uitspraak geven, en *ngh: kk*, dan blijkt het, dat b. v. de volgende woorden 't overnemen van Tobasche woorden door M. kunnen staven: *hatsít* in T. is in zuid-M. *antjit* in *mantjit* (in plaats van *mahantjit*, zie bl. 26 r. 2 v. o.), en T. spelt *hansit* omdat *ns* ook *ts* geeft; *batsir* in T. is in M. *bantjir*, en T. spelt *bansir* om dezelfde reden als bij *hatsít* opgegeven is. Beide die woorden echter had men even goed *hashit* en *bashir* kunnen spellen, om de uitspraak weder te geven; immers *hashit* en *bashir* geven ook *hatsit* en *batsir*, terwijl zij niet anders *hantjit* en *bantjir* kunnen worden dan bij een volk, dat *ts* onaangenaam vond, en er *ntj* van maken moest. Door *ntj* (*ns* gespeld) in plaats van *ts* (*sh* in de spelling) te zetten, is de grondklank, waaruit die woorden zijn ontstaan, niet overeen te brengen met dien in andere aan hen verwante woorden; neemt men *hantjit* en *bantjir*, dan krijgt men de grondklanken *tjit* en *tjir*, en kan dan deze klanken niet in verband brengen met den grondklank in *bakkir* (spelling *banghir*), dat in M. *bangkir* uitgesproken wordt, en in *bahir;* neemt men echter *bashir*, dan ziet men den grondklank in alle drie woorden, die nagenoeg 't zelfde beteekenen, want dan krijgt men ba*hir*, bang*hir* en bas*hir* met den gemeenen grondklank *hir*. Evenzoo is het met *hashit* gelegen, dat *hansit* gespeld in M. *hantjit* geeft, want *tjit* kan men niet in overeenkomst brengen met den grondklank *hit* van *sahit* (Mal. *sakit*). De in grondbeteekenis overeenstemmende woorden *hitsat*, *akkat* en *utsat*, die allen thans *hinsat*, *anghat* en *unsat* gespeld worden, en in M. *hintjat*, *angkat* en *untjat* klinken, vertoonen een ongelijken grondklank in deze spelling, want dan krijgt men tweemaal *sat* en eenmaal *hat* (*kat* in 't Mal. *angkat*). Men moet dus hier alweder van de uitspraak van T. uitgaan, en dus een vroegere spelling *hishat*, *anghat* en *ushat* bij 't onderzoek naar den grondklank opzetten, zoodat men dan den grondklank *hat* (ook in bor*hat*) vindt. Veilig mag men stellen, dat de uitspraak in T. in vroegere tijden meer in overeenstemming was met de etymologische spelling (vgl. bl. 73 XV *aant.* 1), zoodat men *hushus* en *hishis* uitsprak, want in die andere uitspraak was de grondklank ligt te ontdekken (*hus* = *kus* in D., *his*

= *kis* in Dair. *kiskis* en Mal. *kikis*), terwijl de hedendaagsche (*hutsus* en *hitsis*) hem verbergt. De nieuwere uitspraak moet echter reeds in zwang geweest zijn, toen de Toba's 't taalgebied van M. veroverden, want uit *hishat* en *hashit* moest in M. *hiskat* en *haskit*, en niet *hintjat* en *hantjit*, zoo als M. uitspreekt, ontstaan. De *ts* is in een menigte zustertalen, als b. v. in Jav. en Mal., niet bekend, zoodat de oorspronkelijke bevolking van 't taalgebied van M., die blijkens 't Ulusch en Lubusch een taal spraken, waarvan 't klankstelsel met dat van 't Jav. en Mal. overeenkwam, hen in *ntj* moesten veranderen. Dat 't zuidelijke gedeelte der Bataklanden oorspronkelijk door een Maleisch sprekende bevolking bewoond was, blijkt ook uit de menigte Men. of Mal. woorden, die in M. aanwezig zijn, en wel met een uitspraak, die in Men. niet geldt, maar nog in 't Mal. in zwang is. Men denke slechts aan *unggas*, dat **ungge* (zie [illegible]) zoude zijn, zoo het onmiddelijk uit 't Men. (*unggèh*, zie bl. 71 *aant.* 1) ware overgenomen; even zoo is het gelegen met *pa* uit Mal. *paha*, terwijl het in 't Men. *paò* is, en *ra* (noord.M. eign. van 't landschap *Raò*) dat naar § 17 II uit *rawa* moet zijn, en bij geen mogelijkheid uit 't Men. (*rao*) kan gekomen zijn; zoo ook is *tobat* 't Mal. *tăbat* en niet Men. (*tobeq*, zie bl. 72 *aant.* 2). Uit diergelijke spellingen van T. als [illegible], [illegible] enz. waar het tegen zijn eigen uitspraak een neusklank als sluiter vóór een scherpen medeklinker plaatst, mag men veilig besluiten, dat de beschaving uit het O. door een Mandailingschen tongval heen naar het binnenland gekomen is. Ook de echt-Tobasch sprekenden moeten zich met de overwonnelingen vermengd hebben, want hoe anders te verklaren, dat T., niettegenstaande het geen *tj* uitspreken kan, toch *dj* bezigt? immers de stompe geslachtgenoot van de *ts* is *dz*, zoo als nog in 't Malagasi. Zoo men let op de groote overeenkomst van de Bataksche uitspraak met die van genoemde taal, zal men het niet onwaarschijnlijk vinden, dat 't Bat. vroeger ook een *dz* heeft gehad. Als voorbeelden van die overeenkomst zijn aan te halen:

1°. een *h* als vertegenwoordiger van *k* elders; b. v. *ahu* = *aku* (Mal., Jav. enz.).

2°. een *k* (in T. *kk*, zie § 10 en 11), waar Mal. of Jav. *ngk* heeft; b. v. *tuku* (*een drievoet*) = *tungku*, *wakuană* = *bangkuwang*.

3°. 't ontstaan van een *k* door een voorgaanden sluiter uit *h* (bl. 26 I); b. v. *wurun-kahakă* uit *wurună* = *burung* (Mal.) en *hahakă* = *hak* (T.).

4°. 't gemis van den halfklinker *j*, die door *z* vertegenwoordigd wordt; b. v. *hazu* = *kaju* (Mal.), *salazană* = *salajan* (Mal. van *salej*).

5°. *tsi* waar elders *ti* is (vgl. bl. 35 III); b. v. *tsindzo* = *tindjow* (Mal.), *tindo* (T.); *futsi* = *putih* (Mal.); *tsindri* = *tindih* (Mal.); en 't ontstaan van *ts* uit *s* door een voorgaanden sluiter; b. v. *lalantsarutră* (uit *lálană* + *sárutră*).

6°. 't Veranderen van een sluitenden *k* in *h* vóór een aanhechtsel, dat met een klinker begint (vgl. § 10); b. v. *iráhină* van *írakă* (de slot-*a* nagenoeg stom) en *ină* (aanhechtsel).

To be determined

DRUKFOUTEN.

Bl. 8 r. 5 v. o. lees: *ikå*.
„ 10 „ 11 lees: [illegible].
„ 12 „ 12 „ elders, door.
„ 22 „ 16 „ *bindu-godang*.
„ 22 „ 21 „ *bindu pinardjolma*.
„ 22 „ 11 v. o. lees: *bindu pinarulok*.
„ 25 „ 17 v. o. „ en zijn slechts.
„ 27 „ 6. „ scherpe medeklinkers.
„ „ „ 9 v. o. „ *alak songko-ni* en *hup tjok*
„ 31 „ 2 lees: *kául* en *máit*.
„ 33 „ 17 v. o. lees: bl. 61 boven.
„ 33 „ 11 v. o. „ [illegible].
„ 36 „ 19 lees: *pĕ* + tweemaal *idah*.
„ 42 „ 8 en 9 lees: *mengĕr*.
„ 42 „ 11 v. o. „ *alé-ntjawí*.
„ 46 „ 10 moet *karambodja* uit *tarambudja* weg
„ 49 „ 5 lees: zijn (bl. 6 aanm. 6);
„ „ „ 12 v. o. lees: uitspreken.
„ 53 „ 20 lees: = *tjăkur*.
„ 66 „ 10 „ behalve soms.
„ 68 „ 1 „ *intuna*.
„ 71 „ 7 v. o. lees: [illegible].
„ 73 achter *aanm*. (onder XV) in te voegen: So
ben een bijvorm, waarin *ng* tusschen kl
b. v. *ingan* = *ijan*, *tijan* = *tingon* (M.,
enz.
„ 74 „ 8 v. o. lees: VII).
„ 75 „ 17 v. o. „ *tumetul* en *suminggung*.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02328 0848

De Boekhandelaar FREDERIK MULLER, te Amsterdam,

HEEFT VROEGER UITGEGEVEN VOOR HET

NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP:

1 VAN DER TUUK, H. N., *Bataksch*-Nederduitsch Woordenboek. 1861. 550 pp. 8°. met 30 verklarende platen. ƒ 20.—.

2 ——— Bataksch Leesboek, bevattende stukken in het Tobasch, Mandailingsch en Dairisch.
Eerste Stuk. Stukken in het Tobasch. 1860. 326 blz. „ 6.50.
Tweede Stuk. Stukken in het Mandailingsch. 1861. 295 blz. „ 6.—.
Derde Stuk. Stukken in het Dairisch. 1861. 288 blz. „ 5.80.
Vierde Stuk. Taalkundige Aanteekeningen en Bladwijzer, Vertaalde stukken en Inhoudsopgave tot de *drie* stukken ten Leesboek. 1862. 226 blz. „ 4.20.

3 MATTHES, B. F., *Makassaarsch*-Hollandsch Woordenboek, met Hollandsch-Makassaarsche Woordenlijst, Makassaarsche plantennamen en verklaring van den Ethnographischen Atlas. 1860. 943 blz., Lex. 8°. in 2 kolommen. Met Ethnographischen Atlas van 15 gekleurde en zwarte Platen, breed folio. „ 22.50.
De *Atlas* afzonderlijk. „ 5.—.

4 ——— *Makassaarsche* Chrestomathie. Oorspronkelijke Makassaarsche Geschriften in poëzy en proza. Met aanteekeningen en gedeeltelijke vertaling. 1860. 683 blz. gr. 8°. „ 10.—.
Hetzelfde, zonder aanteekeningen en vertaling. „ 6.—.

5 ——— *Makassaarsche* Spraakkunst. 1858. gr. 8°. Linn. Band. „ 3.—.

6 HARDELAND, A., *Dajacksch*-Deutsches Wörterbuch. 1859. 638 Seiten in 2 coll. Lex. 8°. „ 16.—.

7 ——— Grammatik der Dajackschen Sprache, 205 Seiten (und der Spruch der *Balian* gebraucht beim Todtenfeste, mit deutscher interlinear-Uebers. und Erklärung; S. 206—374). 1859. gr. 8°. „ 4.50.

8 Bijbel in het *Dajaksch* (Eiland Borneo.) Vertaald door A. HARDELAND.
a. Oude Testament. Amst. 1858. 2 dln. gr. 8°. Linn. Band. „ 5.50.
b. Nieuwe Testament. Amst. 1858. gr. 8°. Linn. Band. „ 2.75.

9 Scheppingsverhaal (Het), Genesis I, in het *Bataksch* (Eiland Sumatra), vertaald door H. NEUBRONNER VAN DER TUUK. Amst. 1853. 8° *oblong*. „ —.90.

10 Genesis, — Exodus, — Lukas, — Johannes, — in het *Tobasch*, door H. NEUBRONNER VAN DER TUUK. 1859. 8°. ƒ 4.—, ƒ 3.25, ƒ 2.85, „ 2.—.

11 Mattheus (Het Evangelie van) in het *Alfoersch* (Noordelijk deel van Celebes), vertaald door K. T. HERRMANN. Amst. 1852. 8°. „ 1.50.